

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Δ. Ι. ΚΥΡΙΤΣΗΣ

*Το καθολικό της μονής Αγάθωνος:
αρχιτεκτονική, ζωγραφική και χρονολόγηση*

ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

Γ. Δ. ΒΑΡΑΛΗΣ

Δ. Ι. ΚΥΡΤΑΤΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΒΟΛΟΣ 2019

*Το καθολικό
της μονής Αγάθωνος:
αρχιτεκτονική, ζωγραφική και χρονολόγηση*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ
Δ. Ι. ΚΥΡΙΤΣΗΣ

*Το καθολικό της μονής Αγάθωνος,
αρχιτεκτονική, ζωγραφική και χρονολόγηση*

ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

Ι. Δ. ΒΑΡΑΛΗΣ

Δ. Ι. ΚΥΡΤΑΤΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΒΟΛΟΣ 2019

Στον αδερφό μου
Γιώργο

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11-12
Βιβλιογραφικές συντμήσεις	13-29
Εισαγωγή: Ίδρυση και εξέλιξη της μονής Αγάθωνος	31-47
Κεφάλαιο 1ο: Η αρχιτεκτονική του καθολικού	48
<i>Οι εργασίες αποκατάστασης του καθολικού</i>	48-49
<i>Η αρχιτεκτονική του καθολικού</i>	49-55
<i>Οικοδομικές φάσεις του καθολικού</i>	56-63
<i>Το πρότυπο του καθολικού</i>	63-65
<i>Χρονολόγηση του καθολικού</i>	65-68
Κεφάλαιο 2ο: Οι τοιχογραφίες των τυπικαριών και παρεκκλησίων	69
<i>Εικονογραφικό πρόγραμμα και εικονογραφική ανάλυση</i>	70-91
<i>Εικονογραφικές παρατηρήσεις</i>	92-93
<i>Τεχνοτροπικές Παρατηρήσεις</i>	93-95
<i>Οι ζωγράφοι καθολικού</i>	96-98
Συμπεράσματα	99-100
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ	102-106
ΧΑΡΤΗΣ	110
ΕΙΚΟΝΕΣ	113-168

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών με τίτλο: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές του Τμήματος ΙΑΚΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω το καθολικό της μονής Αγάθωνος. Ένα ιδιαίτερο καθολικό που συχνά αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής στη Φθιώτιδα, χωρίς ωστόσο να έχει μελετηθεί ενδελεχώς. Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η επισταμένη μελέτη του καθολικού της μονής Αγάθωνος. Η εισαγωγή επιχειρεί να σκιαγραφήσει την ιστορική εξέλιξη της μονής από την ίδρυση μέχρι και την ανακαίνισή της από τον καταστροφικό σεισμό του 1740. Στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η αρχιτεκτονική του καθολικού, οι οικοδομικές φάσεις, το πρότυπο που ακολούθησε και τέλος η χρονολόγηση της ίδρυσης και των οικοδομικών φάσεων του καθολικού. Στο δεύτερο και τελευταίο κεφάλαιο θα μελετηθεί ο τοιχογραφικός διάκοσμος των τυπικαριών και των παρεκκλησιών. Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι η χρονολόγηση της εντοιχίας ζωγραφικής και η ταύτιση του ζωγραφικού εργαστηρίου.

Ευχαριστώ την Εφορεία Αρχαιοτήτων Φθιώτιδας και Ευρυτανίας, και ιδιαίτερα την Προϊσταμένη της κ. Ευθυμία Καράτζαλη, καθώς και την αρχαιολόγο κ. Αλεξία Υφαντή, για την άδεια μελέτης και δημοσίευσης του καθολικού της μονής Αγάθωνος. Στην μελέτη μου μεγάλη ήταν η συμβολή των εποπτών καθηγητών μου: ιδιαίτερα ευχαριστώ τον κ. Ιωάννη Βαραλή για την αμέριστη βοήθεια και συμπαράσταση σε όλη τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Οι καίριες παρατηρήσεις και συμβουλές του με συντρόφευσαν σ' αυτό το ταξίδι και με βοήθησαν να αποφύγω κάθε σκόπελο. Επιπλέον, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον κ. Ιωάννη Τσιουρή η αμέριστη

βοήθειά του ήταν πολύτιμη, μέσω των συμβουλών και των παρατηρήσεών του με μύησε σ' έναν άγνωστο μέχρι πρότινος κόσμο για μένα, σε αυτόν της ζωγραφικής του 18ου αιώνα. Επίσης, ευχαριστώ την κ. Μαρία Βασιλάκη που με μεγάλη χαρά με βοήθησε και απάντησε σε κάθε απορία μου. Ιδιαίτερη ήταν η συμβολή του κ. Μοχαμάντ Σχαριάτ Παναχί, που με βοήθησε επιβεβαιώνοντας τη μετάφραση των οθωμανικών εγγράφων της μονής Αγάθωνος. Επίσης, στον αναπλ. καθ. του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Θεοκλή Καναρέλλη οφείλεται η σύνθεση της εικ. 32, όπου εικονίζονται οι κατόψεις των καθολικών των μονών Αντινίτσας και Αγάθωνος στην ίδια κλίμακα – τον ευχαριστώ πολύ. Τέλος, οφείλω πολλές θερμές ευχαριστίες στον καθηγούμενο της Ι. Μ. Αγάθωνος αρχιμανδρίτη Γερμανό Γιαντσιόδη και στη συνοδεία του, για την πρόσχαρη και γεμάτο αγάπη υποδοχή και βοήθεια που έλαβα.

Μεγάλη παράλειψη θα ήταν να μην αναφέρω τους γονείς μου και τον αδερφό μου που με βοήθησαν ηθικά και υλικά στην πραγμάτωση των στόχων μου. Ένα μεγάλο ευχαριστώ είναι το λιγότερο που μπορώ να τους προσφέρω. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον αδερφό μου, ο οποίος με συντρόφευσε στις σκέψεις και στα ταξίδια που έκανα γι' αυτή τη διπλωματική εργασία, σε αυτόν λοιπόν την αφιερώνω.

Βιβλιογραφικές συντμήσεις

A. Περιοδικά και Συνέδρια

ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΕΘΣΕ	Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας
Αθηνά	Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας
Αρχαιολογία Βυζαντινά	Αρχαιολογία και τέχνες Βυζαντινά. Επιστημονικό όργανο του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Βυζαντίς	Επιθεώρησις των Βυζαντιακών σπουδών εκδιδόμενη κατά τριμηνίαν υπό της εν Αθήναις Βυζαντιολογικής Εταιρείας
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
Δωδώνη	Επιστημονική Επιτηρίδα του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
ΕΕΒΣ	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
Εκκλησίες Θασιακά	Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση Περιοδική Έκδοση της Θασιακής Ένωσης Καβάλας
ΘεσσΗμ	Θεσσαλικό Ημερολόγιο
ΘΗΕ	Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία
ΙΕΕ	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους έκδ. Εκδοτική Αθηνών
Κληρονομία	Περιοδικόν δημοσίευμα του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών
Μακεδονικά	Σύγγραμμα περιοδικόν της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών
ΝΕ	Νέος Ελληνομνήμων
Πελοποννησιακά Συμπόσιο ΧΑΕ	Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις
Τρικαλινά	Ετήσιο Φιλολογικό, Ιστορικό, Λαογραφικό, Λογοτεχνικό περιοδικό σύγγραμμα
Υπάτη	Περιοδική έκδοση του Συνδέσμου Υπαταίων
ΑCIEB	Actes du congrès international d'etudes byzantines

BSCA	<i>Byzantine Studies Conference Abstracts of Papers</i>
<i>CahArch</i>	<i>Cahiers Archéologiques</i>
<i>Church Studies</i>	<i>Church Studies, Nis</i>
DOP	<i>Dumparton Oaks Papers</i>
LCI.	<i>Lexikon der christlichen Ikonographie</i>
PLP	<i>Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit</i>
PLRP	<i>Prosopography of the Late Roman Empire</i>
PMBZ	<i>Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit</i>
Zograf	<i>Zograf, Revue d'art medieval</i>
B. Βοηθήματα	
Αγάπιος μοναχός 1804	Αγάπιος μοναχός Κρης, <i>Νέος Παράδεισος ἤτοι λόγοι διάφοροι καὶ βίοι ἁγίων ἐκ τοῦ Μεταφραστοῦ Συμεών. Εἰς τὴν κοινὴν ἡμετέραν διάλεκτον, μεταγλωττισθέντες μὲν παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητός, Ἐνετίσιν 1804</i>
Αναγνωστάκης 2004	Αναγνωστάκης Η., «Από την εικόνα της μοναχής Ευφροσύνης στον βίο των οσίων του Μεγάλου Σπηλαίου: Η ιστορία μιας κατασκευής», στο Β. Κόντη (επιμ.), <i>Ο μοναχισμός στην Πελοπόννησο από τον 4ο μέχρι τον 15ο αιώνα</i> , Αθήνα 2004
Αναγνωστάκης, Ιουστίνος 1987	Αναγνωστάκης Η., <i>ιερομόναχος Ιουστίνος, Οι Θεσσαλονικείς όσοι Συμεών και Θεόδωρος, πρώτοι κατοικήτορες του Άθω και της Πανελλάδος πολιοῦχοι</i> , Καρυές Αγίου Όρους 1987
Ανδριτσοπούλου 2011	Ανδριτσοπούλου Μ.Ε., «Μονή Αγάθωνος Υπάτης Φθιώτιδας: Κοινωνική, πολιτιστική και εκπαιδευτική παρουσία», Διδ. διατριβή (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2011)
Ασφενταγάκης, Βάββα 2016	Ασφενταγάκης Μ., Βάββα Μ., «Απεικονίσεις των αγίων Ηρωδίωνα και Ρωδίωνα στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εικονογραφία», στο Δ. Γόνης (επιμ.) <i>Ο άγιος Ηρωδίων και η τιμή του στην Υπάτη και τον ελλαδικό χώρο, 25 Νοεμβρίου 2016, Πρακτικά, Λαμία 2016</i> , 85-121
Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1983	Αχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., <i>Η μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής</i> , Αθήνα 1983
Βαραλής 1989-1990	Βαραλής Ι., «Εικόνα με ιδιότυπη παράσταση Ανάληψης», <i>ΔΧΑΕ</i> 14 (1989-1990) 161-178

- Βασδραβέλλης 1954 Βασδραβέλλης Ι., *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1954
- Βασιλάκη 1985-1986 Βασιλάκη Μ., «Εικόνα του αγίου Χαραλάμπους», *ΔΧΑΕ* 13 (1985-1986) 247-260
- Βασιλάκη 2015 Βασιλάκη Μ., *Σχέδια εργασίας των ζωγράφων μετά την Άλωση. Ο φάκελος Ανδρέα Ευγγόπουλου του μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 2015
- Βαφειάδης 2003 Βαφειάδης Κ., «Το εικονογραφικό θέμα Άνω σε εν θρόνω κάτω σε εν τάφω», *Μακεδονικά* 33 (2003) 217-241
- Βέης 1909 Βέης Ν., «Βίος και πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, ἀσκήσαντος ἐν τοῖς Σταγοῖς, ἐν τῷ λίθῳ τῷ ὑπ' αὐτοῦ κληθέντι Μετεώρῳ», στο: *Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων*, *Βυζαντίς* 1 (1909) 237-260
- Βίος Συμεών και Θεοδώρου 1706 Σύναξις Κανόνων τινῶν, Ἐγκωμιαστικῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐν τῷ μεγάλῳ Σπηλαίῳ τῷ ἐν Πελοποννήσῳ ὄρους Χελμοῦ, καὶ τῶν Ὁσίων Πατέρων Συμεῶν καὶ Θεδώρου, τῶν Κτητόρων καὶ Ἀρχηγῶν τῆς ἐν τῷ Σπηλαίῳ παλαιᾶς Μονῆς καὶ τῆς Ὁσίας Εὐφροσύνης, Ἐνετίησιν , αψς´
- Βογιατζής 2000 Βογιατζής Σ., *Συμβολή στην ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Κεντρικής Ελλάδος κατά το 16ο αιώνα. Οι μονές του Αγίου Βησσαρίωνος (Δούσικο) και του Οσίου Νικάνορος (Ζάβορδα)*, Αθήνα 2000
- Βοκοτόπουλος 1967 Βοκοτόπουλος Π.Λ., «Μεσαιωνικά Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 22(1967), Β'2-Χρονικά, 332-333
- Βοκοτόπουλος 1990 Βοκοτόπουλος Π.Λ., *Εικόνες της Κερκύρας*, Αθήνα 1990
- Βοκοτόπουλος 1995 Βοκοτόπουλος Π.Λ., *Βυζαντινές Εικόνες, Ελληνική τέχνη*, Αθήνα 1995
- Βορτσέλας 1907 Βορτσέλας Ι.Γ., *Φθιώτις, η προς Νότον της Ὀθρος*, Εν Αθήναις 1907
- Γόνης 1987-1988 Γόνης Δ., «Η βυζαντινή Υπάτη», *Υπάτη* 17-19 (1987-1988) 115-147
- Γόνης 2011 Γόνης Δ., «Ιστορικό διάγραμμα της Μητροπόλεως Νέων Πατρών», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία*,

- την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά, Αθήνα 2011, 19-40
- Γούναρης 1980
Γούναρης Γ., *Οι τοιχογραφίες των Αγίων Αποστόλων και της Παναγίας Ρασιώτισσας στην Καστοριά*, Θεσσαλονίκη 1980
- Γριτσόπουλος 1991-1992
Γριτσόπουλος Τ.Α., «Η εκκλησία της Πελοποννήσου μετά την Άλωσιν», *Πελοποννησιακά* 19 (1991-1992) 1-224
- Δελόπουλος 2011
Δελόπουλος Γ., «Στου Μπογόμιλου: Τοπωνύμιο «εποχής» με θρησκευτική σημασία», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά*, Αθήνα 2011, 121-133
- Δημητρακόπουλος 2011
Δημητρακόπουλος Σ., «Μοναστήρια της Μητροπόλεως Νέων Πατρών», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά*, Αθήνα 2011, 135-148
- Δημητροκάλλης 1999-2000
Δημητροκάλλης Γ., «Το εικονογραφικό θέμα «Άνω σε εν θρόνω κάτω σε εν τάφω» εν Νοτίω Ελλάδι», *ΕΕΒΣ* 50 (1999-2000) 489-500
- Δούκουρης 2006
Δούκουρης Β.Ν., *Ιερά μονή Αγίου Νικολάου Γαλατάκη Β. Εύβοιας*, Λίμνη 2006
- Ερμηνεία 1909
Διονυσίου του εκ Φουρνά, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, έκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Εν Πετρούπολει 1909
- Ευστρατιάδης 1935
Ευστρατιάδης Σ., *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήναι 1935
- Ζάρρας 2006
Ζάρρας Ν., «Ο εικονογραφικός κύκλος των εωθινών εναγγελίων στην παλαιολόγεια μνημειακή ζωγραφική των Βαλκανίων», Διδ. Διατριβή (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2006)
- Ζαχαράκης 2015
Ζαχαράκης Δ., *Ο όσιος Αγάθων, βίος και θαύματα, ασματική ακολουθία, παρακλητικός κανών*, Μονή Αγάθωνος 2015
- Ζίας, Χρυσοχοϊδης 1999
Ζίας Ν., Χρυσοχοϊδης Κ., *Μοναστήρια της Εγνατίας Οδού 1, Ήπειρος - Δυτική Μακεδονία, Νότιος Αλβανία*, Αθήνα 1999
- Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης 1895
Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, «Η Λαμία και τα πέριξ αυτού», *Προμηθεύς Βόλου* 7 (1895) 594
- Ηλιάδης 1996-1997
Ηλιάδης Ι., «Ο φωτισμός των μεταβυζαντινών ναών της Θάσου», *Θασιακά* 10 (1996-1997) 293-308

- Θεοχαρίδης 2002 Θεοχαρίδης Π., «Η αρχιτεκτονική στο Άγιο Όρος την εποχή των Παλαιολόγων», στο: *Συμπόσιο. Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκεμβρίου 1992*, Θεσσαλονίκη 2002, 373-397
- Ιωαννίδου 1993 Ιωαννίδου Ν., «Μονή Διονυσίου στον Όλυμπο, Αναστήλωση-Συντήρηση-Προστασία μνημείων και συνόλων», Αθήνα 1993, 255-279
- Κακαβάς, Υφαντή 2009 Κακαβάς Γ., Υφαντή Α., «Η αρχαιολογική έρευνα στο Κάστρο της Υπάτης στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος «Πολιτισμός»», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *3ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 12-15 Μαρτίου 2006*, τόμ. 2, Βόλος 2009, 1287-1301
- Κακαβάς, Υφαντή 2011 Κακαβάς Γ., Υφαντή Α., «Υπάτη, μια βυζαντινή καστροπολιτεία. Η αρχαιολογική έρευνα στο κάστρο της Υπάτης», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009*, Πρακτικά, Αθήνα 2011
- Καλλιγά-Γερουλάνου 1962-1963 Καλλιγά-Γερουλάνου Α., «Η σκηνή του «Μη μου Άιπου» όπως εμφανίζεται σε βυζαντινά μνημεία και η μορφή που παίρνει στον 16ο αιώνα», *ΔΧΑΕ 3 (1962-1963)* 203-230
- Καραγεώργος 1952 Καραγεώργος Χ., Η ιερά μονή Αγάθωνος, εφημ. *Λαμιακός Τύπος*, φύλλα 30/04/1952 και 3ης - 4ης - 6ης - 7ης - 8ης - 9ης/5/1952
- Καραμπερίδη 2006 Καραμπερίδη Α., «Η μονή Πατέρων και η ζωγραφική του 17ου αιώνα στην περιοχή της Ζίτσας Ιωαννίνων», Διδ. Διατριβή (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2006)
- Καρατζόγλου 1982 Καρατζόγλου Ι., «Η μονή Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (Σκλάταινας)», *Εκκλησίες 2 (1982)* 139-150
- Καρατζόγλου 2002 Καρατζόγλου Ι., «Ναοί αθωνικού τύπου στα θεσσαλικά Άγραφα, 16ος - 18ος αιώνας», Διδ. Διατριβή (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2002)
- Καρατζόγλου 2011 Καρατζόγλου Ι., «Παρατηρήσεις στην αρχιτεκτονική του καθολικού της Ι. Μονής Αγάθωνος», στο Δ. Γόνης (έκδ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική*

- Κατσιώτη 1998 *τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά, Αθήνα 2011, 441-462*
Κατσιώτη Α., *Οι σκηνές της ζωής και ο εικονογραφικός κύκλος του αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη Βυζαντινή τέχνη, Αθήνα 1998*
- Κιζης 1982 Κιζης Γ., «Η μονή Φλαμουρίου στο Πήλιο», *Εκκλησίες 2 (1982) 151-166*
- Κοκκίνης 1976 Κοκκίνης Σ., *Τα μοναστήρια της Ελλάδος, Αθήνα 1976*
- Κοτσιλης 1999-2001 Κοτσιλης Κ., «Προβλήματα για το χρόνο ίδρυσης και τους κτίτορες της Ι. Μονής Αγάθωνος Υπάτης», *Υπάτη 42-45 (1999-2001) 119-135*
- Κουκιάρης 1990 Κουκιάρης Σ., «Η θέση του τιμωμένου αγίου στο εικονογραφικό πρόγραμμα», *Κληρονομία 22 (1990) 105-123*
- Κουκιάρης 2018 Κουκιάρης Σ., «Τα μαρτυρία του αγίου Χαραλάμπους στην εντοιχία μεταβυζαντινή ζωγραφική του 18ου αιώνα», *Church Studies 15 (2018) 869-885*
- Κουμουλίδης, Δεριζιώτης 1985 Κουμουλίδης Τ., Δεριζιώτης Λ., *Εκκλησίες της Αγίας Λαρίσης, Αθήνα 1985*
- Κουμουλίδης, Δεριζιώτης, Σδρόλια 1991 Κουμουλίδης Ι., Δεριζιώτης Λ., Σδρόλια Στ., *Το μοναστήρι της Τατάρνας. Ιστορία και κειμήλια, Αθήνα 1991*
- Κωνσταντινίδη 2008 Κωνσταντινίδη Χ., *Ο Μελισμός. Οι συλλειτουργούντες ιεράρχες και οι άγγελοι – διάκονοι μπροστά στην αγία τράπεζα με τα τίμια δώρα ή τον ευχαριστιακό Χριστό, Θεσσαλονίκη 2008*
- Κώστα 1999 Κώστα Α., «Χρονικό σεισμών στο Μαλλιακό κόλπο», *Στερεά Ελλάς (1999) 16-20*
- Κωτούλα 1983 Κωτούλα Δ., *Αγάπιος Λάνδος ο Κρης, συμβολή στη μελέτη του έργου του, Διδ. Διατριβή (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1983)*
- Λαζαρίδης 1961-1962 Λαζαρίδης Π., «Μονή Αγάθωνος», *ΑΔ 17 (1961-1962), Β'-Χρονικά, 166-167*
- Λαζαρίδης 1964 Λαζαρίδης Π., «Μονή Αγάθωνος», *ΑΔ 19 (1964), Β'-Χρονικά, 230-236*
- Λαζαρίδης 1965 Λαζαρίδης Π., «Μονή Αγάθωνος», *ΑΔ 20 (1965), Β'-Χρονικά, 308-310*
- Λαϊνός 1961 Λαϊνός Θ.Α., *Το μοναστήρι του Αγάθωνος, εφημ. Εθνικός Αγών Λαμίας, φύλλα 6/8/1961*
- Λαϊνός 1974 Λαϊνός Θ.Α., «Ιερά Μονή Αντινίτσας», *Στερεά Ελλάς 67 (1974) 416-418*
- Λαϊνός 1991 Λαϊνός Θ.Α., *Ιερά Μονή Αγάθωνος, Αθήνα 1991*

- Λαμπάκης 1903 Λαμπάκης Γ., «Μουσείον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Μελέται, εργασίαι και περιηγήσεις του 1896», ΔΧΑΕ 3 (1903) 37-51
- Λίβα-Ξανθάκη 1980 Λίβα-Ξανθάκη Θ., *Οι τοιχογραφίες της Μονής Ντίλιου*, Ιωάννινα 1980
- Μαμαλούκος, Σδρόλια 2010 Μαμαλούκος Στ., Σδρόλια Στ., «Το αρχικό καθολικό και ο παλιός περίβολος της μονής Στομίου», στο Στ. Γ. Γουλούλης, Στ. Σδρόλια (επιμ.), *Άγιος Δημήτριος Στομίου. Ιστορία - Τέχνη - Ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010
- Ματθαίου 1946¹ Ματθαίου Β., *Ο Μέγας συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήναι 1946¹
- Μεσοής 2009 Μεσοής Β., «Το καθολικό της Μονής του Αγίου Δημητρίου στο Τσάγεζι. Ζητήματα οικοδομικών φάσεων», στο 29ο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 2009, 78-79
- Μεσοής 2010α Μεσοής Β., «Ναοί αθωνικού τύπου», Διδ. Διατριβή (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010)
- Μεσοής 2010β Μεσοής Β., «Σκέψεις και στοιχεία σχετικά με την οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής του Αγίου Δημητρίου στο Τσάγεζι», στο Στ. Γ. Γουλούλης-Στ. Τ. Σδρόλια (επιμ.), *Άγιος Δημήτριος Στομίου. Ιστορία - Τέχνη - Ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 83-92
- Μιχάλαγα 2011 Μιχάλαγα Δ., «Η ανθενωτική πολιτική του Σεβαστοκράτορος Ιωάννου Δούκα» στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009*, Πρακτικά, Αθήνα 2011, 293-312
- Μότσιανος 2011 Μότσιανος Ι., «Ο τεχνητός φωτισμός κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο», στο Ι. Μότσιανος, Ε. Μπίντση (επιμ.) *Μια Ιστορία από Φως στο Φως*, Θεσσαλονίκη 2011, 90-125
- Μουτσόπουλος 2006 Μουτσόπουλος Ν.Κ., *Γρεβενά. Αρχαιότητες, κάστρα, οικισμοί, μοναστήρια και εκκλησίες του Νομού Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 2006
- Μπαλατσούκας 2011 Μπαλατσούκας Σ.Ι., *Τα άγια λείψανα της Μονής Αγάθωνος*, Υπάτη 2011
- Μπαλτογιάννη 2000 Μπαλτογιάννη Χρ., «Η Παναγία στις φορητές εικόνες», στο Μ. Βασιλάκη (επιμ.),

- Μπούρας 1991 *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, Μιλάνο 2000, 139-153*
Μπούρας Χ., «Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική κατά τον 16ο αιώνα», στο: 11ο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 1991, 26
- Μπούρας 1994 *Μπούρας Χ., «Η βυζαντινή παράδοση στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνας», στο J.J. Γιαννίας (επιμ.), Η βυζαντινή παράδοση μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, Αθήνα 1994, 147-191*
- Μπούρας 1999 *Μπούρας Χ., «Το καθολικό της μονής Μαλεσίνας στην Λοκρίδα», Εκκλησίες 4 (1999) 129-142*
- Μπούρας 2001 *Μπούρας Χ., Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αθήνα 2001*
- Μπούρας 2001³ *Μπούρας Χ., Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τόμ. 2, Αρχιτεκτονική στο Βυζάντιο, το Ισλάμ και την Δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα, Αθήνα 2001³*
- Μπούρας, Μπούρα 2002 *Μπούρας Χ., Μπούρα Λ., Η ελλαδική ναοδομία κατά τον 12^ο αιώνα, Αθήνα 2002*
- Μπούρας 2003 *Μπούρας Χ., «Η αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής Αγίου Δημητρίου Στομίου (τ. Τσαγγεζι)», ΔΧΑΕ 24 (2003) 144-162*
- Μπούρας 2013 *Μπούρας Χ., «Ζητήματα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του 18ου αιώνας», στο: Εκκλησίες 7 (2013) 139-153*
- Μυλωνάς 1982 *Μυλωνάς Π., «Η μονή Πέτρας στη Νότια Πίνδο», στο: Εκκλησίες 2 (1982) 121-138*
- Μυλωνάς 1989 *Μυλωνάς Π., «Τα καθολικά Προφήτη Ηλίου Θεσσαλονίκης και Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους: η τελευταία φάση στην εξέλιξη του αγιορείτικου καθολικού», 9ο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 1989, 58-60*
- Νέος Παράδεισος ,αχξδ΄ *Βιβλίον καλούμενον Νέος Παράδεισος ἐκ τοῦ μεταφραστοῦ. εἰς τὴν κοινὴν ἡμετέραν διάλεκτον. μεταφρασθέν μὲν παρά Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητός. τυπωθέν δέ καί μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθέν παρά Ἀκακίου ἱερομονάχου Διακρούση τοῦ ἐκ νήσου Κεφαλληνίας, Conlicenzade' superiori & priuilegio. Ἔτη ἀπό Χριστοῦ, ,αχξδ΄. Ἐνετίησιν, Παρὰ Ἀνδρέα τῷ Ἰουλιανῷ*

- Νικήτα-Σκαρτάδου 1977 Νικήτα-Σκαρτάδου Β., «Το μοναστήρι της Μπουνάσιας και τα λιθανάγλυφα του», *Μακεδονικά* 17 (1977) 213-233
- Νικόλαος Φθιώτιδος 1998 Νικόλαος Φθιώτιδος, *Εκκλησιαστικά κειμήλια της Φθιώτιδας*, Λαμία 1998
- Νικόλαος Φθιώτιδος 2003 Νικόλαος Φθιώτιδος, *Ιστορικά εκκλησιαστικά μνημεία της Ιεράς Μητροπόλεως Φθιώτιδος*, Λαμία 2003
- Νικονάνος 1979 Νικονάνος Ν., *Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας από το 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393. Συμβολή στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Αθήναι 1979
- Ντούρου-Ηλιοπούλου 2011 Ντούρου-Ηλιοπούλου Μ., «Η λατινική εκκλησία των Νέων Πατρών την περίοδο των Καταλανών (1318-1388)», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά*, Αθήνα 2011, 313-321
- Ευγγόπουλος 1973 Ευγγόπουλος Α., *Αι τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Προδρόμου παρά τας Σέρρας, Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1973
- Ορλάνδος 1930 Ορλάνδος Α., «Η επί της Όθρους μονή της Αντινίτσης», *ΕΕΒΣ* 7 (1930) 369-389
- Ορλάνδος 1999² Ορλάνδος Α., *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθήναι 1999²
- Ορλάνδος 2000² Ορλάνδος Α., *Η εν Ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 2000²
- Παϊσίδου 2002 Παϊσίδου Μ., *Οι τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της Δυτικής Μακεδονίας*, Αθήνα 2002
- Παλιούρας 1985 Παλιούρας Αθ., *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, Συμβολή στη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη*, Αθήνα 1985
- Παλιούρας 1997 Παλιούρας Αθ., *Το μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσό*, Αθήνα 1997
- Παλιούρας 2011 Παλιούρας Αθ., «Ο ζωγράφος Γεώργιος από το Μαυρίλο Φθιώτιδας ζωγραφίζει στη μονή Προουσού Ευρυτανίας», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά*, Αθήνα 2011, 481-494
- Πάλλης 2011 Πάλλης Γ., «Ο μοναχισμός στο Όρος Οίτη κατά τη βυζαντινή περίοδο, αρχαιολογικές μαρτυρίες», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Η Υπάτη*

- στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό, Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009, Πρακτικά, Αθήνα 2011, 495-517
- Πανουσάκη, Χριστοδουλοπούλου 1992 Πανουσάκη Χ., Χριστοδουλοπούλου Ρ., «Οδοιπορικό στις μεταβυζαντινές εκκλησίες της Φθιώτιδας», *Αρχαιολογία* 45 (1992) 42-57
- Παπαδοπούλου, Κασκάνης 2002 Παπαδοπούλου Β.Ν., Κασκάνης Β., «Η Μονή Πατέρων Λιθίνου Ζίτσας», στο: *Εκκλησίες* 6 (2002) 135-150
- Παπαζώτος 1997 Παπαζώτος Θ., «Ο ναός του Προφήτη Ηλία», στο: *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1997
- Παπαζώτος 2007 Παπαζώτος Θ., «Η Μονή Ακαπνίου – Ο ναός του Προφήτη Ηλία», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 21 (2007) 154-207
- Παπακωσταντίνου 2015 Παπακωσταντίνου Μ.Φ (επιμ.), *Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Βράχα Ευρυτανίας. Οι τοιχογραφίες μετά τις εργασίες συντήρησης*, Λαμία 2015
- Παπαμαστοράκης 2001 Παπαμαστοράκης Τ., *Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της παλαιολόγειας περιόδου (1261 - 1453) στη Βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο*, Αθήνα 2001
- Πασαλή 1993α Πασαλή Α., «Ο Άγιος Παντελεήμων στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας», στο: *Εκκλησίες* 4 (1993) 113-128
- Πασαλή 1993β Πασαλή Α., «Η Αγία Ανάληψις στα Καλύβια Αναλήψεως Ελασσόνος», στο: *13ο Συμπόσιο ΧΑΕ*, Αθήνα 1993, 49-50
- Πασαλή 1994 Πασαλή Α., *Ναοί της Επισκοπής Δομενίκου και Ελασσόνος*, Θεσσαλονίκη 1994
- Πασαλή 1998 Πασαλή Α., «Η Αγία Παρασκευή Νεραϊδοχωρίου Τρικάλων», στο: *Εκκλησίες* 5 (1998) 189-206
- Πασαλή 1998-1999 Πασαλή Α., «Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στο Ζάρκο Τρικάλων», *ΔΧΑΕ* 20 (1998-1999) 133-147
- Πασαλή 2000 Πασαλή Α., «Το καθολικό της Μονής του Προφήτη Ηλία στον Τύρναβο», *Βυζαντινά* 21 (2000) 589-616
- Πασαλή 2002α Πασαλή Α., «Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος στο Μόδιον Φθιώτιδας», στο: *Εκκλησίες* 6 (2002) 151-164
- Πασαλή 2002β Πασαλή Α., «Το εικονογραφικό θέμα «Άνω σε εν θρόνω κάτω σε εν τάφω» στην Κεντρική Ελλάδα», *Κληρονομία* 34 (2002) 255-294

- Πασαλή 2003 Πασαλή Α., *Ναοί της Επισκοπής Δομενίκου και Ελασσώνας. Συμβολή στη μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 2003
- Πασαλή 2006 Πασαλή Α., «Το καθολικό της μονής Αγίου Βλασίου στην Στυλίδα Φθιώτιδας», στο: *Δώρον. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Νικουάνο*, Θεσσαλονίκη 2006, 331-344
- Προσκυνητάριον 1939 Ηγουμενοσυμβουλίου της Ι. Μονής Αγάθωνος, *Προσκυνητάριον της εν Υπάτη της Φθιώτιδος Ι. Μονής Κοίμησις της Θεοτόκου, της επιλεγομένης του Αγάθωνος*, Εν Βόλω 1939
- Ρηγόπουλος 2006 Ρηγόπουλος Γ., *Φλαμανδικές επιδράσεις στη μεταβυζαντινή ζωγραφική*, τόμ. Β', Αθήναι 2006
- Ρουβιό Υ Λιούκ 1912 Ρουβιό Υ Λιούκ Α., *Περί καταλανικών φρουριών της ηπειρωτικής Ελλάδος*, μτφρ. Γ.Ν. Μαυράκης, Εν Αθήναις 1912
- Σαββίδης 1995 Σαββίδης Α., «Τα προβλήματα για την Οθωμανική κατάληψη και εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο», *ΘεσσΗμ* 28 (1995) 33-64
- Σαββοπούλου-Κατοίκη 2009 Σαββοπούλου-Κατοίκη Ξ., «Η μονή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (Μπουνάσιας) στο νομό Γρεβενών», στο: *29ο Συμπόσιο ΧΑΕ*, Αθήνα 2009, 106-107
- Σάθας 1968 Σάθας Κ., «Ανέκδοτος κώδικς της μητροπόλεως Νέων Πατρών», *Αττικόν Ημερολόγιον* 3 (1968) 205-208
- Σαμπανίκου 1997 Σαμπανίκου Ε.Δ., *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα (1637)*, Τρίκαλα 1997
- Σαραντάκης, Πετρούλια 2000 Σαραντάκης Π., Πετρούλια Ν.Γ., *Αρκαδία. Τα μοναστήρια και οι εκκλησίες της, Οδοιπορικό 10 αιώνων*, Αθήνα 2000
- Σδρόλια 2012 Σδρόλια Στ., *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17^{ου} αιώνα*, Βόλος 2012
- Σιαζαμπάνη-Στεφάνου 1989 Σιαζαμπάνη-Στεφάνου Χ., «Το καθολικό της Μονής Διονυσίου στον Όλυμπο», *Εκκλησίες* 3 (1989) 111-124
- Σιμόπουλος 1985 Σιμόπουλος Θ.Ν., *Παλαιοχριστιανικά, βυζαντινά, μεταβυζαντινά μνημεία Φθιώτιδος*, Θεσσαλονίκη 1985
- Σοφιανός 1990α Σοφιανός Δ.Ζ., *Μετέωρα, Οδοιπορικό, Λάρισα, Μετέωρα* 1990
- Σοφιανός 1990β Σοφιανός Δ.Ζ., *Ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης. Βίος, Ακολουθία, Συναξάρια*.

- Προλεγόμενα – Μετάφραση του Βίου – Κριτική έκδοση κειμένου*, Μετέωρα 1990
- Σοφριανός 1999-2001 Σοφριανός Δ.Ζ., «Ιστορική διαδρομή στην Εκκλησία και στο τοπικό αγιολόγιο της Υπάτης», *Υπάτη* 42-45 (1999-2001) 33-41
- Σπανός 2011 Σπανός Κ., «Η πανούκλα στη Θεσσαλία κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα», *Δέλτος* 41 (2011) 23-26
- Στείρος 1995 Στείρος Σ., «Σεισμοί και ναοδομία στη Φθιώτιδα κατά τον 16ο και τον 18ο αι.», *Αρχαιολογία* 54 (1995) 23-24
- Στεφανίδης 1959² Στεφανίδης Β.Κ., *Εκκλησιαστική ιστορία*, Αθήναι 1959²
- Στογιόγλου 1971 Στογιόγλου Γ.Α., «Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων», *Ανάλεκτα Βλατάδων* 12 (1971) 106-124
- Στυλιανού 1982 Στυλιανού Ρ., «Το καθολικό της Μονής Σωσίνου», στο: *Εκκλησίες* 2 (1982) 67-86
- Σωτηρίου 1925 Σωτηρίου Γ., «Ιστορικά σημειώματα», *Αθηνά* 37 (1925) 163-166
- Σωτηρίου 1928α Σωτηρίου Γ., «Βυζαντινά μνημεία Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αιώνας, Η μονή της Παναγίας και του Αγίου Δημητρίου παρά το Τσαγγεζι (Κομνήναιο - Κονομειό)», *ΕΕΒΣ* 5 (1928) 348-375
- Σωτηρίου 1928β Σωτηρίου Γ., «Βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας, ΙΓ' και ΙΔ' αιώνας (Συμβολή εις την βυζαντινήν αρχιτεκτονικήν της τελευταίας περιόδου), 1. Μονή Ολυμπιώτισσης», *ΕΕΒΣ* 5 (1928) 313-331
- Σωτηρίου 1932 Σωτηρίου Γ., «Βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αιώνας. Αι μοναί των Μετεώρων», *ΕΕΒΣ* 9 (1932) 383-415
- Σωτηρίου 1942 Σωτηρίου Γ., *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία*, Αθήναι 1942
- Τέντες 1913 Τέντες Ι., «Κατάλογος των κωδίκων της ιεράς μονής Προυσού», *ΝΕ* 10 (1913) 289-321
- Τούρτα 1991 Τούρτα Α., *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι*, Αθήνα 1991
- Τριβυζά 2003 Τριβυζά Ε., «Ο ζωγραφικός διάκοσμος του τέμπλου στο καθολικό της Ι. Μονής Βυτουμά Καλαμπάκας (1592)», *Τρικαλινά* 23 (2003) 249-279
- Τριώδιον *Τριώδιον*, εκδ. Φως, Αθήναι 1967
- Τσέλιγκα-Αντουράκη 2010 Τσέλιγκα-Αντουράκη Α., «Ο κύκλος του βιβλίου της Γένεσης στη μονή Αγίων Τεσσαράκοντα Λακωνίας, έργο του Γεωργίου

- Μόσχου», στο: *ΑΝΤΑΠΟΔΟΣΗ, Μελέτες βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης προς τιμήν της καθηγήτριας Ελένης Δωρή*, Αθήνα 2010, 495-518
- Τσιάκας 1995
Τσιάκας Κ.Ε., *Το Μαυρίλον Φθιώτιδος. Ιστορία, μεταβυζαντινά μνημεία*, Αθήναι 1995
- Τσιγαρίδας 1976
Τσιγαρίδας Ε., «Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Χαλκιδικής – Αγίου Όρους», *ΑΔ 31 (1976) Β'2-Χρονικά*, 274-276
- Τσιλιπάκου 2002
Τσιλιπάκου Αγ., «Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια το 17ο αιώνα», *Διδ. Διατριβή (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2002)*
- Τσιουρής 2008
Τσιουρής Ι., *Οι τοιχογραφίες της Μονής Αγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758) και η μνημειακή ζωγραφική του 18ου αιώνα στην περιοχή των Αγράφων*, Αθήνα 2008
- Τσιουρής 2011
Τσιουρής Ι., *Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του καθολικού της μονής Γηρομερίου Θεσπρωτίας (1577-1590). Συμβολή στη μελέτη της εντοιχίας θρησκευτικής ζωγραφικής του 16ου αιώνα στην Ήπειρο*, Αθήνα 2011
- Τσιουρής 2014-2015
Τσιουρής Ι., «Ο διάκοσμος του νάρθηκα των παρεκκλησίων στο καθολικό της μονής Δουσίκου Τρικάλων», *Δωδώνη 43-44 (2014-2015)* 227-241
- Τσιουρής 2015
Τσιουρής Ι., «Παρατηρήσεις στη ζωγραφική του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου Ραψάνης», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *4ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 15-18 Μαρτίου 2012*, τόμ. 1, Βόλος 2015
- Φλώρου 2016
Φλώρου Κ., «Οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου Τσαριτσάνης (1614/5) και ο ζωγράφος Ιωάννης ιερέας εξ' ίδιας κόμης. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής του α' μισού του 17ου αιώνα στη Βόρεια Θεσσαλία», *Διδ. Διατριβή (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2016)*
- Φουντάς 1999
Φουντάς Π., «Η χρονολόγηση του καθολικού της μονής Κουτλουμουσίου», *Μακεδονικά 32 (1999)* 443-482
- Χατζηδάκη 1982-1983
Χατζηδάκη Ν., «Γέννηση Παναγίας – Γέννηση Προδρόμου. Παραλλαγές και αποκρυστάλλωση ενός θέματος στην

- Κρητική εικονογραφία του 15^{ου}-16ου αιώνα», ΔΧΑΕ 11 (1982-1983) 127-180
- Χατζηδάκη 1983 Χατζηδάκη Ν. (επιμ.), *Εικόνες της Κρητικής Σχολής 15^{ος} - 16^{ος} αιώνας*, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1983
- Χατζηδάκης 1974 Χατζηδάκης Μ., «Η μεταβυζαντινή τέχνη (1453-1700) και η ακτινοβολία της», *ΙΕΕ Γ'*, Αθήνα 1974
- Χατζηδάκης 1986 Χατζηδάκης Μ., *Ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης. Η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος* 1986
- Χατζηδάκης 1987 Χατζηδάκης Μ., *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τόμ. 1, Αθήνα 1987
- Χατζηδάκης, Σοφιανός 1990 Χατζηδάκης Μ., Σοφιανός Δ., *Το Μεγάλο Μετέωρο. Ιστορία και τέχνη*, Αθήνα 1990
- Χώρα 1991 Χώρα Γ.Α., «Η ανέγερση ναών επί Τουρκοκρατίας (ειδικότερον εις την περιοχή Σερβίων και Κοζάνης)», στο: *Οικοδομική και Μαρτυρία, Έκφρασις αγάπης και τιμής εις τον Σεβ. Μητροπολίτην Σερβίων και Κοζάνης Διονύσιον, Θεολογία, Κοζάνη-Αθήνα* 1991, 34-53
- Altripp 1998 Altripp M., *Die Prothesis und ihre Bildausstattung in Byzanz unter besonderer Berücksichtigung der Denkmäler Griechenlands*, Frankfurt am Main 1998
- Belting 1980-1981 Belting H., «An Image and its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium», *DOP* 34-35 (1980-1981) 1-16
- Bouras 1984 Bouras Ch., «Byzantine Architecture in the Middle of the 14th Century», στο Djurić V. (επιμ.), *Dečani et l'art byzantin au milieu du XIVe siècle*, Beograd 1984, 47-54
- Buckton 1994 Buckton D. (επιμ.), *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, κατάλογος έκθεσης, Βρετανικό Μουσείο, London 1994
- Chatzidakis 1988 Chatzidakis M., «Une icône avec les trois inventions de la tête du Prodrome à Lavra», *CahArch* 36 (1988) 85-97
- Constantinides 1992 Constantinides E., *The Wall Paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly*, τόμ.1-2, Athens 1992

- Ćurčić 2010 Ćurčić S., *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent*, New Haven, London 2010
- Geanakoplos 1953 Geanakoplos D.J., «Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia-1259», *DOP* 7 (1953) 99-141
- Grabar 1928 (1968) Grabar A., «Le schéma iconographique de la Pentecôte», *Seminarium Kondakovianum* 2 (1928) 223-239 (ανατ. στο *L'art de la fin de l'antiquité et du moyen âge*, τὸμ. II, Paris 1968, 615-627)
- Grabar 1968α Grabar A., «Un rouleau liturgique Constantinopolitain et ses peintures», *DOP* 8 (1954) 163-199 (ανατ. στο *L'art de la fin de l'antiquité et du moyen âge*, τὸμ. I, Paris 1968, 469-496)
- Grabar 1968β Grabar A., «Iconographie de la sagesse divine et de la Vierge», *CahArch* 8 (1956) 254-261 (ανατ. στο *L'art de la fin de l'antiquité et du moyen âge*, τὸμ. I, Paris 1968, 555-560)
- Jones 1971 Jones A.H.M., *Prosopography of the Late Roman Empire*, τὸμ. 1, Cambridge 1971
- Kanari 2003 Kanari Tr., *Les peintures du catholicon du monastère de Galataki en Eubée, 1586, Le Narthex et la Chapelle de Saint-Jean-le-Precurseur*, Athènes 2003
- Koder, Hild 1976 Koder J., Hild F., *Tabula Imperii Byzantini 1, Hellas und Thessalia*, Wien 1976
- Koukiaris 2011 Koukiaris S., «The Depiction of the Vision of Saint Peter of Alexandria in the Sanctuary of Byzantine Churches», *Zograf* 35 (2011) 63-71
- Koumoulides, Walter 1975 Koumoulides J., Walter Chr., *Byzantine and Post-Byzantine Monuments at Agia in Thessaly*, London 1975
- Koumoulides 1984 Koumoulides J., «The Monastery of Tatarna at Evritania in Greece», *BSCA* 10 (1984) 47-48
- Lafontaine-Dosogne 1976 Lafontaine-Dosogne J., «Une icône d'Angélos et l'iconographie de saint Jean-Baptiste ailé», *Bulletin des musées royaux d'art et d'histoire* 48 (1976) 121-143
- Lilie κ.ά 1998-2000 Lilie R.-J. κ. ά, *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*, Berlin-New York 1998-2000
- Mamaloukos, Polyviou κ.ά. 1996 Mamaloukos St., Polyviou M., Theocharides P., Kizis Y., «Aspects of Post-byzantine Architecture», στο K. Fledelius (επιμ.),

- Byzantium. Identity, Image, Influence, ACIEB XIX, Major Papers, Copenhagen 1996, 282-305
- Messis 2012 Messis B., «Le catholicon du monastère de Saint-Démétrius à Tsajézi sur le mont Kissavos en Thessalie orientale: questions de périodes architecturales», *Byzantinoslavica* 70.1-2 (2012) 220-240
- Millet 1927 Millet G., *Monuments de l'Athos, I. Les peintures*, Paris 1927
- Mylonas 1994 Mylonas P., «Le catholicon de Kutlumus (Athos). La dernière étape de la formation du catholicon athonite: l'apparition des typikaria», *CahArch* 42 (1994) 75-86
- Nicol 1975 Nicol D.M., *Meteora. The Rock Monasteries of Thessaly*, Revised Edition, London 1975
- Olçay 2001 Olçay B.Y., «Lighting methods in the Byzantine Period and finding of Glass Lamps in Anatolia», *DOP* 43 (2001) 77-87
- Papazotos 1991 Papazotos T., «The Identifications of the Church of "Profitis Elias" in Thessaloniki», *DOP* 45 (1991) 121-127
- Pockoke 1743 Pockoke R., *A Description of the East and Some Other Countries*, τὸμ. II, London 1743
- Selçuk 2003 Selçuk A.S., *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Scarecrow Press 2003
- Semoglou 1995 Semoglou A., *Le décor mural de la chapelle athonite de Saint Nicolas (1560). Application d'un nouveau langage pictural par le peintre thébain Frangos Catelanos*, Paris 1995
- Setton 1975 Setton K.M., *Catalan Domination of Athens, 1311-1388*, London 1975
- Spatharakis 1996 Spatharakis I., «An Exceptional Representation of the Supper at Emmaus in the Church of St. Antonios at Vrontisi, Crete», στο: *Studies in Byzantine Manuscript Illumination and Iconography*, London 1996, άρθρο XVI, 249-292
- Timken-Mathews 1981 Timken-Matthews J., «The Changing Interpretation of the Dome Pantocrator», στο *ACIEB XV*, τὸμ. II, Athènes 1981, 419-426
- Trap 1976 Trap E. κ.ά., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, τὸμ. 1, Wien 1976
- Tsiouris 2013 Tsiouris I., «Artistic Trends and Aesthetic Approaches in 18th Century Monumental Painting. The Case of Thessaly», *Проблеми на изкуството* 2 (2013) 18-23

Velmans 1984

Velmans T., «Quelques programmes iconographiques des coupoles chypriotes du XIIe au XVe siècle», *CahArch* 32 (1984) 137-162

Vitaliotis 1998

Vitaliotis I., *Le vieux catholikon du monastère Saint - Etienne aux Météores. La première phase des peintures murales*, Paris 1998

Εισαγωγή: Ίδρυση και εξέλιξη της μονής Αγάθωνος

Η μονή Αγάθωνος είναι ανδρoα κοινοβιακή και έχει ιδρυθεί στους πρόποδες του όρους Οίτη σε υψόμετρο 553 μ., 7 χλμ. δυτικά της Υπάτης¹. Η Υπάτη, γνωστή από τη μεσοβυζαντινή εποχή έως και την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς (1392-1393) με το όνομα Νέαι Πάτραι², γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Ιδιαίτερα, μετά τη διάσπαση του Δεσποτάτου της Ηπείρου λόγω του θανάτου του δεσπότη Θεόδωρου Άγγελου (1230), απέβη η πρωτεύουσα του αυτόνομου κρατιδίου της Θεσσαλίας που ίδρυσε ο νόθος γιος του δεσπότη της Ηπείρου, σεβαστοκράτορας Ιωάννης Α' Δούκας (1269-1271). Έντονα αισθητή είναι η πρόοδος του μοναχισμού κατά την περίοδο αυτή, όπως φανερώνει η συμμετοχή εκατό (100) μοναχών στην τοπική ανθενωτική σύνοδο των Νέων Πατρών που πραγματοποιήθηκε το 1277, έπειτα από κάλεσμα του σεβαστοκράτορα Ιωάννη³. Ο Δημήτρης Γόνης συνδέει αυτήν την ακμή με το γεγονός της παρουσίας σημαντικών ιεραρχών στον μητροπολιτικό θρόνο των Νέων Πατρών· αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί ο λόγιος ιεράρχης Ευθύμιος Μαλάκης⁴.

Το καθολικό της μονής Αγάθωνος είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου και εορτάζει δύο φορές: στις 6 Αυγούστου, στην επέτειο της κατά την προφορική παράδοση εύρεσης της εφέστιας εικόνας της Θεοτόκου, και στις 15 Αυγούστου. Με την ιστορία της μονής έχουν ασχοληθεί αρκετοί μελετητές⁵, με

¹ Νικόλαος Φθιώτιδος 2003, 32-33. *ΘΗΕ* 1 (1962) 107, λήμμα «Αγάθωνος, μονή» (Θ.Α. Λαϊνάς).

² Γενικά για το όνομα των Νέων Πατρών, βλ. Γόνης 1987-1988, 115-147. Koder, Hild 1976, 223-224.

³ Για την τοπική ανθενωτική σύνοδο που συγκάλεσε ο Ιωάννης στις Νέες Πάτρες [1η Μαΐου (?) 1277], βλ. Γόνης 1987-1988, 126, υποσ. 65. Geanakoplos 1953, 116-118, 123, υποσ. 115. Μιχάλαγα 2011, 302-312.

⁴ Γόνης 1987-1988, 143-145. Γόνης 2011, 19-40.

⁵ Λαμπάκης 1903, 46-47. Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης 1895, 594. Βορτσέλας 1907, 476. *Προσκυνητάριον* 1939. Καραγεώργος 1952, φύλλα 30/04/1952 και 3ης - 4ης - 6ης - 7ης - 8ης -

πιο πρόσφατη μελέτη τη διδακτορική διατριβή της Μαρίας Ανδριτσοπούλου⁶, όπου περισσότερο βάρος δίνεται στην κοινωνική, πολιτιστική και εκπαιδευτική δράση της μονής στην κοινωνία της Φθιώτιδας.

Η παράδοση αναφέρει ότι η ίδρυση του μοναστηριού συνδέεται με τον μοναχό Αγάθωνα, ο οποίος εντόπισε με θαυμαστό τρόπο την εικόνα της Θεοτόκου⁷, το σημερινό παλλάδιο της μονής. Η παράδοση τονίζει ότι ο Αγάθων μόναζε σε προγενέστερη μονή στα όρια των χωριών Λυχνού και Καστανιάς. Η περιοχή αυτή αναφέρεται ως «Παλαιομονάστηρο», που εγκαταλείφθηκε αφού κατέρρευσε έπειτα από ισχυρό σεισμό⁸. Το γεγονός αυτό, καθώς και η εύρεση της εικόνας, οδήγησαν τον Αγάθωνα να ιδρύσει μονή στη σημερινή της θέση, σε μικρή απόσταση από το σημείο εύρεσης της εικόνας.

Μια άλλη εκδοχή για τον εντοπισμό της εικόνας περιλαμβάνεται στο *Προσκυνητάριον* της μονής⁹. Οι κάτοικοι του οικισμού Μάρμαρα, τη νύχτα της 6ης Αυγούστου¹⁰, διέκριναν ένα φως να προβάλλει από σπηλαίωμα σε μικρή απόσταση από τη μονή. Το γεγονός διήγειρε την περιέργεια των κατοίκων λόγω της περιοδικής επανεμφάνισής του. Τελικά, δύο Οθωμανοί αδερφοί, αποφάσισαν να εξετάσουν από κοντά την προέλευση του φωτός. Όταν πλησίασαν στο σημείο, αντίκρισαν την εικόνα της Θεοτόκου να περιβάλλεται από φως και την πήραν μαζί τους. Στη συνέχεια, αυτοί οι «*ευλαβείς Οθωμανοί*», όπως αναφέρει το *Προσκυνητάριον*, δώρισαν μεγάλη έκταση γης και ίδρυσαν μοναστήρι για να αφιερώσουν εκεί την ευρεθείσα εικόνα της Θεοτόκου¹¹. Όμως, κατ' οικονομία της Θεοτόκου η εικόνα της εξαφανίστηκε από το μοναστήρι για να σώσει τους μοναχούς, από επικείμενη καταβύθιση των εγκαταστάσεων της μονής λόγω σεισμού. Οι μοναχοί ξαναβρήκαν την εικόνα σε μικρή απόσταση από το χωριό Λυχνό και την επανέφεραν στην μονή. Η εικόνα εξαφανίστηκε, ωστόσο, κατά θαυμαστό τρόπο και δεύτερη και τρίτη φορά, αλλά εντοπίστηκε

9ης/5/1952. Λαϊνάς 1961, φύλλο της 6ης/8/1961. *ΘΗΕ* 1 (1962) 106-109, λήμμα «Αγάθωνος μονή», (Θ.Α. Λαϊνάς). Λαϊνάς 1991. Κοκκίνης 1976, 153. Κοτσιλής 1999-2000, 119-135.

⁶. Ανδριτσοπούλου 2011.

⁷. Λαϊνάς 1991, 17-18.

⁸. Σιμόπουλος 1985, 102.

⁹. *Προσκυνητάριον* 1939, 86-87.

¹⁰. Στο *Προσκυνητάριον* δεν προσδιορίζεται το έτος εύρεσης της εικόνας.

¹¹. *Προσκυνητάριον* 1936, 87.

πάλι στο ίδιο σημείο. Τότε οι μοναχοί κατάλαβαν ότι πρόκειται για επιθυμία της Θεοτόκου να εγκαταλείψουν την παλαιά και να ιδρύσουν νέα μονή με χορηγία κάποιου Αγάθωνα το έτος 1400¹².

Οι παραπάνω παραδόσεις δυστυχώς δεν μπορούν να επαληθευτούν, διότι λείπουν οι καταγεγραμμένες μαρτυρίες ή και τα έγγραφα εκείνα που θα ήταν δυνατόν να τις τεκμηριώνουν ή τουλάχιστον να τις προϋποθέτουν. Ολέθρια για την ιστορία της μονής αποτέλεσε η πυρπόληση του καθολικού και των κελιών από τους Τούρκους το 1821¹³. Η πρώτη καταγραφή της μονής έγινε από τον Γεώργιο Λαμπάκη¹⁴, που επισκέφθηκε τη μονή στις 17 Σεπτεμβρίου 1896 με τη συνοδεία του μητροπολίτη Φθιώτιδος Κωνσταντίνου Καλοζύμη. Χάρη στην επίσκεψή τους δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά η κάτοψη του καθολικού (εικ. 1) και πιθανολογήθηκε η ίδρυσή του μεταξύ του 15ου και 16ου αιώνα.

Ως πρώτος ιδρυτής του καθολικού φέρεται ότι υπήρξε ένας μοναχός με το όνομα Αγάθων. Ο Ιωάννης Βορτσέλας, το 1907, υποστήριξε ότι ο ιδρυτής της μονής ονομαζόταν *Αάθων* ή ορθότερα *Αγαθώνη*¹⁵. Αν και το *Αάθων* φαίνεται ότι είναι αμαρτύρητο όνομα, ενδεχομένως προέρχεται από σίγηση του γράμματος γάμμα (γ) του ονόματος Αγάθων, δηλ. ίσως το όνομα *Αγάθων* προφερόταν στην ντοπιολαλιά της περιοχής ως *Α'άθων-Αάθων*. Ως προς το *Αγαθώνη*, το όνομα προέρχεται κατά πάσαν πιθανότητα από παρερμηνεία της επιγραφής σταυρού ευλογίας, που φυλάσσεται στο κειμηλιαρχείο της μονής: *ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΓΑΘΟΝΗ 1754*¹⁶: προφανώς πρόκειται για ανορθόγραφη αφιερωματική επιγραφή που δηλώνει είτε το χρόνο κατασκευής, δηλ. ότι ο σταυρός φιλοτεχνήθηκε επί *Ηγουμένου* [τῆς ἐν] *Αγάθωνι* [μονῆς], είτε τον ιδιοκτήτη του σταυρού, ότι δηλ. ο σταυρός είναι του *Ηγουμένου* [τῆς ἐν] *Αγάθωνι* [μονῆς].

Ωστόσο, στο *Προσκνητάριον* δεν γίνεται κάποια ταύτιση του Αγάθωνα ούτε διατυπώνονται εικασίες για τον βίο και την πολιτεία του, ούτε καν αν

¹². *Προσκνητάριον* 1936, 87.

¹³. Σιμόπουλος 1985, 98.

¹⁴. Λαμπάκης 1903, 46-47.

¹⁵. Βορτσέλας 1907, 476.

¹⁶. Νικολάου Φθιώτιδος 1998, 64, εικ. 31.

ήταν μοναχός¹⁷. Το μόνο που προσδιορίζεται είναι το θαύμα της εύρεσης της εικόνας της Θεοτόκου από τους δύο Οθωμανούς αδελφούς, που ίδρυσαν την παλαιά μονή, και ότι η σημερινή μονή χτίστηκε το 1400 υπό τη χορηγία του Αγάθωνα. Είναι γνωστό ότι κατά το διάστημα από το 1393 έως το 1425 η Θεσσαλία καταλήφθηκε σταδιακά από τους Οθωμανούς¹⁸, επομένως το μνημονευόμενο έτος 1400 αποτελεί μια συμβολική χρονολογία για την ίδρυση της μονής κατά την περίοδο της πρώιμης Οθωμανοκρατίας σε μια περιοχή που η τύχη της επηρεαζόταν άμεσα από την ιστορική μοίρα της Θεσσαλίας.

Πρόσφατα, ο Κωνσταντίνος Κοτσιλής¹⁹ συνέδεσε τον Αγάθωνα με έναν ομώνυμο μοναχό που μνημονεύεται στον βίο του οσίου Αθανασίου του Μετεωρίτη (1305-1383)²⁰, ο οποίος ως γνωστόν καταγόταν από τις Νέες Πάτρεις. Συγκεκριμένα, ο όσιος μετά την κατάκτηση της γενέτειράς του από τους Καταλανούς, το 1319, και ύστερα από διάφορες περιπέτειες, κατέφυγε πρώτα στο Άγιον Όρος και στη συνέχεια, λόγω συγκυριών, εγκαταστάθηκε στα Μετέωρα²¹. Μεταξύ των συμμοναζόντων αδελφών στο Άγιον Όρος υπήρχε και ο πνευματικός Αγάθων²², που συνδεόταν με τον Αθανάσιο με στενή φιλία. Ο Αγάθων αναφέρεται ότι μαζί με τη συνοδεία του ακολούθησε τον φίλο του Αθανάσιο στα Μετέωρα²³. Έπειτα από λίγο, όμως, εγκατέλειψε τη μονή λόγω κάποιας σωματικής ασθένειας που τον οδήγησε στο θάνατο. Σύμφωνα με τον βιογράφο του, ο Αθανάσιος τον προόριζε για διάδοχό του, αλλά η εκδημία του τον έκανε να παραδώσει τη διαδοχή στον Ιωάσαφ²⁴.

Ο Κοτσιλής υποστηρίζει ότι το όνομα Αγάθων είναι σπανιότατο «στην Ελληνική Γραμματεία, την Ιστορία και την Εκκλησία»²⁵. Η έρευνα αποδεικνύει ότι το

¹⁷. Εξαιρετικά περιέργο είναι το γεγονός ότι ο βίος του «οσίου Αγάθωνα» συντάχθηκε μόλις το 2015 από τον τότε ηγούμενο της μονής Αρχιμ. Δαμασκηνό Ζαχαράκη, βλ. Ζαχαράκης 2015, 15-47.

¹⁸. Σαββίδης 1995, 33-64.

¹⁹. Κοτσιλής 1999-2001, 119-135. Βλ. και Ανδριτσοπούλου 2011, 53-60, που ακολουθεί άκριτα τις απόψεις του Κοτσιλή.

²⁰. Βιογραφικά στοιχεία για τον όσιο Αθανάσιο τον Μετεωρίτη: Βέης 1909, 237-260. Nicol 1975, όπου συγκεντρωμένη η σχετική βιβλιογραφία.

²¹. Σοφινός 1990β, 133-140. Σοφινός 1999-2001, 33-41.

²². Βέης 1909, 253.

²³. Βέης 1909, 253.

²⁴. Σοφινός 1990β, 116.

²⁵. Κοτσιλής 1999-2001, 133.

όνομα Αγάθων δεν είναι εξαιρετικά σπάνιο²⁶. Στο *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit* καταγράφονται έξι άτομα με το όνομα Αγάθων: ένας ηγούμενος της μονής της Θεοτόκου της Λεμβιώτισσας στη Σμύρνη (1274-1282)²⁷, ένας ηγούμενος σε αδιευκρίνιστη μονή του Μυστρά (1300-1301)²⁸, ένας ηγούμενος από το Αρδαμύτιο της Μικράς Ασίας (πριν από το 1315)²⁹, ένας μοναχός (1336-1367) και μετέπειτα ιερομόναχος (1345)³⁰, ο πνευματικός Αγάθων που αναφέρεται στο βίο του οσίου Αθανασίου του Μετεωρίτη³¹ και, τέλος, ο Αγάθων Μανουήλ αξιωματούχος από την Κωνσταντινούπολη³². Πουθενά, όμως, δεν αναφέρεται κάποιος Αγάθων ως κτήτορας του καθολικού της μονής Αγάθωνος. Αν δεχτούμε ότι ιδρυτής της μονής Αγάθωνος είναι ο πνευματικός Αγάθων, ο φίλος του οσίου Αθανασίου του Μετεωρίτη, τότε η ίδρυση του καθολικού οφείλει να αναχθεί στο α΄ μισό του 14ου αιώνα, προτού ο πνευματικός Αγάθων μονάσει στο Άγιον Όρος και πολύ πριν μεταβεί στα Μετέωρα. Αλλά μια τέτοια υπόθεση προϋποθέτει τουλάχιστον ότι καταγόταν και αυτός από τις Νέες Πάτρεις, γεγονός που είναι παντελώς άδηλο, αφού δεν μαρτυρείται πουθενά.

Είναι γεγονός ότι κατά τον 14ο αιώνα η μοναστική και η θρησκευτική ζωή των Νέων Πατρών γνωρίζει ύφεση. Γεγονότα που συντέλεσαν σε αυτή την παρακμή ήταν η κατάληψη της πόλης από τους Καταλανούς το 1319 και η σύσταση καθολικής αρχιεπισκοπής με έδρα την Υπάτη³³, καθώς και η κατάληψη της πόλης από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ το 1393. Επομένως, θα ήταν μάλλον αδόκητο να ιδρυθεί κάποιο ορθόδοξο μοναστήρι στην περιφέρεια της Υπάτης αυτήν την περίοδο. Επιπλέον, τα αρχιτεκτονικά και μορφολογικά στοιχεία του

²⁶. Ενδεικτικά στο *Prosopography of the Late Roman Empire* αναφέρεται ο Αγάθων έπαρχος Αλεξάνδρειας (551) (*PLRE* σελ. 25-26). Επίσης, στο *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit* αναφέρονται με το όνομα Αγάθων ένας πάπας (*PMBZ* αρ. 129), ένας πατριάρχης Ιεροσολύμων (*PMBZ* αρ. 20178), ένας επίσκοπος (*PMBZ* αρ. 20176), τρεις μητροπολίτες (*PMBZ* αρ. 130, 20175 και 20174), ένας αναγνώστης και νοτάριος (*PMBZ* αρ. 132) και δύο μοναχοί (*PMBZ* αρ. 133 και 20179).

²⁷. Αγάθων (*PLP* αρ. 81).

²⁸. Αγάθων (*PLP* αρ. 82).

²⁹. Αγάθων (*PLP* αρ. 83).

³⁰. Αγάθων (*PLP* αρ. 84 και 85).

³¹. Αγάθων (*PLP* αρ. 86 και 87).

³². Αγάθων (*PLP* αρ. 88).

³³. Ρουβιό Υ Λιούκ 1912, 58-59 και 65-69. Setton 1975, 93-96. Ντούρου-Ηλιοπούλου 2011, 313-321. Γενικά για το μεσαιωνικό κάστρο της Υπάτης, βλ. Κακαβάς, Υφαντή 2009, 1287-1301. Κακαβάς, Υφαντή 2011, 41-61.

καθολικού δεν οδηγούν σε μια πρώιμη χρονολόγησή του στον 14ο αιώνα (βλ. παρακάτω κεφ. 1ο).

Τον Απρίλιο του 1959, έπειτα από αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στη μονή αποκαλύφθηκε καμαροσκεπής τάφος (διαστ. 1,55 × 1,05 μ.) (εικ. 2-3). Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε στη νότια πλευρά του καθολικού και σε στενή επαφή με την αψίδα του ιερού βήματος του νοτιοδυτικού παρεκκλησίου, που τιμάται στη μνήμη του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Ο Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Παύλος Λαζαρίδης, που ήταν υπεύθυνος για τις εργασίες συντήρησης του καθολικού, διατύπωσε προφορικά την εξής άποψη, σύμφωνα με τον τότε ηγούμενο Γερμανό Δημάκο: *«ο τάφος αυτός είναι κτιτορικός και τούτο αποδεικνύεται από τη δόμησή του. Είναι κτισμένος μαζί με το παρεκκλήσι του Προδρόμου. Το κεφάλι του τάφου είναι, ακριβώς, κάτω από το θυσιαστήριο του παρεκκλησίου³⁴»*. Η καμπύλη δυτική απόληξη του τάφου, το «κεφάλι του τάφου» που ανέφερε ο Λαζαρίδης, δεν βρίσκεται ακριβώς κάτω από την αψίδα του ιερού του παρεκκλησίου, αλλά προς τα ΝΔ της. Ουσιαστικά ο τάφος είναι προσκολλημένος στον ανατολικό τοίχο, εξωτερικά της αψίδας. Το στοιχείο αυτό υποδεικνύει ότι ο τάφος είναι μεταγενέστερος του καθολικού, αφού προϋποθέτει την ύπαρξη της αψίδας. Επομένως, ο τάφος δεν είναι κτητορικός, αλλά ενός σημαντικού προσώπου της μοναστικής κοινότητας.

Στον βόρειο τοίχο του νοτιοδυτικού παρεκκλησίου του Προδρόμου, υπάρχει τοιχογραφία ενός μοναχού που φέρει κουκούλιο και κρατά ομοίωμα ναΐσκου, σήμερα εξαιρετικά κατεστραμμένη (εικ. 4). Είναι ο μοναχός της τοιχογραφίας ο ιδρυτής Αγάθων; Δεν μπορεί εξαρχής να αποκλειστεί. Αλλά είναι εξίσου πιθανόν ο μοναχός αυτός να είναι κάποιος άλλος, ιδιαίτερα τιμώμενος μοναχός και με εξέχουσα θέση στην ιεραρχία της μονής, ενδεχομένως ηγούμενος, ο οποίος θα έπαιξε ρόλο στην επισκευή ή τη διακόσμηση του παρεκκλησίου κατά τον 18ο αιώνα, την εποχή των εκτενών ανακαινίσεων και συμπλήρωση της διακόσμησης μετά τον σεισμό του 1740.

Για την ταύτιση της μορφής αυτής, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην ίδια θέση του βόρειου τοίχου του βορειοδυτικού παρεκκλησίου, που

³⁴. Μπαλατσούκας 2011, 45-46.

τιμάται στη μνήμη του αγίου Χαραλάμπους, εικονίζεται ο άρχων Δημάκης Χατζηαναγνώστου Οικονόμου να κρατεί επίσης ομοίωμα παρεκκλησίου (εικ. 5). Ο Δημάκης ήταν γιός του Χατζηχρήστου Αναγνώστου Οικονόμου, που διετέλεσε διοικητής Νέων Πατρών³⁵, με καταγωγή από το Μαυρίλο Φθιώτιδας. Ο Βορτσέλας αναφέρει ότι σε κώδικα της Μητρόπολης των Νέων Πατρών ο πατέρας του Δημάκη χαρακτηρίζεται ως δίκαιος διοικητής των Χριστιανών³⁶. Ο Χατζηχρήστος Αναγνώστου Οικονόμου πέθανε στις 20 Ιανουαρίου 1792³⁷ και τότε ο Δημάκης ανέλαβε την διοίκηση της πόλης³⁸, όταν στη Μητρόπολη των Νέων Πατρών προήδρευε ο μητροπολίτης Πολύκαρπος (1791-1819). Σύμφωνα με τον τελευταίο, ο άρχων Δημάκης χρηματοδότησε την κατασκευή του Αγίου Νικολάου, του μητροπολιτικού ναού της Υπάτης³⁹. Επιπλέον, προτού γίνει διοικητής στη θέση του πατέρα του, χορήγησε την έκδοση ασματικής ακολουθίας του αγίου Αθανασίου του Μετεωρίτη στη Βενετία το έτος 1788⁴⁰.

Επομένως, ο μοναχός στον βόρειο τοίχο του νοτιοδυτικού παρεκκλησίου, θα ήταν δυνατόν να ταυτιστεί με τον ηγούμενο της μονής κατά την περίοδο της αποκατάστασης των ζημιών από τον σεισμό του 1740 και της διακόσμησης του καθολικού, των τυπικαριών και των παρεκκλησίων του⁴¹.

Ένα επιπλέον ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί σημείωμα σε φύλλο χαρτιού προερχόμενο από κώδικα της μονής Προυσού⁴² της Ευρυτανίας. Το σημείωμα δημοσιεύτηκε από τον Ιωάννη Τέντε στο περιοδικό *Νέος Ελληνομνήμων* το 1913⁴³ και αναφέρει τα εξής: «*Τότε και οί δύο ὄσιοι ἱεροκήρυκες Συμεῶν καὶ Θεόδωρος ἀσκήτεον πλησίον τῆς Νέας Πάτρας καὶ αὐτοὶ φαίνεται νὰ εἶναι οἱ πρότιστοι κτίτορες τῆς ἐκεῖ Ἀγαθῆς μονῆς ὀνομαζομένης, τὴν ὁποίαν Ἀγαθὴν ὠνόμαζαν ὡς ἀγαθὴ καὶ καθαρὰ ἐκ τῆς αἰρέσεως ἐκείνης (τῶν εἰκονομάχων)*

³⁵. Ο Σιμόπουλος 1985, 150 παραθέτει προφορική μαρτυρία που υποστηρίζει ότι οι Χατζαίοι ήταν κάτοικοι της Υπάτης που εκδιώχθηκαν από Τούρκους.

³⁶. Βορτσέλας 1907, 384.

³⁷. Στο ναό του Αγίου Δημητρίου στο Μαυρίλο Φθιώτιδας υπάρχει η επιτύμβια πλάκα του Χρήστου Χατζηαναγνώστου Οικονόμου. Βλ. Σιμόπουλος 1985, 153-154 και Βορτσέλας 1907, 383.

³⁸. Βορτσέλας 1907, 384.

³⁹. Σάθας 1968, 205-208.

⁴⁰. Βορτσέλας 1907, 358. Σοφιανός 1990β, 158-159.

⁴¹. Βλ. εισαγωγή σελ. 42 κεξ.

⁴². Κοτσιλής 1999-2001, 121-122.

⁴³. Τέντες 1913, 321.

ώς ο Αθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας γράφει. Οἷτινες ἐδίδασκον ὅλην τὴν Ελλάδα, ἀλλὰ καὶ τῆς μεγίστης μονῆς τοῦ Μεγάλου σπηλαίου κτίτορες ἐχρημάτισαν». Από το σημείωμα αντλούμε σημαντικά στοιχεία. Μαθαίνουμε για τους ιεροκήρυκες Συμεών και Θεόδωρο που ασκήτεψαν σε μικρή απόσταση από την Υπάτη και ίδρυσαν την «Αγαθή» μονή, προσωνύμιο που, κατά τον συντάκτη, έλαβε εξαιτίας του ότι έμεινε αλώβητη από την εικονομαχική αίρεση. Στη συνέχεια, οι δύο ιεροκήρυκες ανέλαβαν μεγάλη κατηχητική δράση και κατέληξαν ως κτήτορες της μονής του Μεγάλου Σπηλαίου. Σύμφωνα με τον συντάκτη του σημειώματος οι πληροφορίες προέρχονται από τον Ιωάννη Πατούσα, εκδότη του βίου των δύο οσίων⁴⁴.

Οι ιεροκήρυκες αυτοί είναι οι γνωστοί Θεσσαλονικείς όσοι Συμεών και Θεόδωρος, οι ιδρυτές της μονής του Μεγάλου Σπηλαίου⁴⁵. Από τον βίο τους μαθαίνουμε ότι έμειναν και δίδαξαν ικανό διάστημα στις Νέες Πάτρεις και, στη συνέχεια, μετέβησαν σε κάποια ορεινή περιοχή κοντά στις Θερμοπύλες⁴⁶. Ο Γεώργιος Πάλλης θεωρεί ότι η ορεινή αυτή περιοχή είναι το σημερινό Καλλίδρομο όρος, φυσικό όριο του στενού των Θερμοπυλών⁴⁷. Η «Αγαθή μονή» που ίδρυσαν, σύμφωνα με το σημείωμα, έμεινε αλώβητη από κάποια αίρεση, όχι αναγκαστικά από αυτήν της Εικονομαχίας, αλλά ενδεχομένως από αυτήν των Βογομίλων⁴⁸. Κατά την περίοδο της Εικονομαχίας μια ομάδα Βογομίλων ίσως εγκαταστάθηκε στη Φθιώτιδα, όπως έχει υποθεθεί από την ύπαρξη του τοπωνυμίου «Βογόμιλος⁴⁹», το σημερινό Αργυροχώρι, στα νοτιοανατολικά της Υπάτης.

Προβληματική φαντάζει η σύνδεση της «Αγαθής μονής» με τη μονή Αγάθωνος. Αν υπάρχει σύνδεση, τότε μια πρώτη μοναστική κοινότητα θα είχε εγκατασταθεί στα περίχωρα της Υπάτης την εποχή της Εικονομαχίας. Θα ήταν δυνατόν να ήταν αυτή η πρώτη μοναστική εγκατάσταση στο λεγόμενο

⁴⁴. Ο Ιωάννης Πατούσας, που διετέλεσε διδάσκαλος του Φλαγγινιανού Ελληνομουσείου της Βενετίας, με χορηγία του Αθηναίου Βερνάρδου Μάκολα εξέδωσε στη Βενετία το 1706 τον Βίο των οσίων Συμεώνος και Θεοδώρου. Βλ. *Βίος Συμεών και Θεοδώρου 1706*.

⁴⁵. Αναγνωστάκης, Ιουστίνος 1987, 37. Αναγνωστάκης 2004, 147-198.

⁴⁶. Αναγνωστάκης, Ιουστίνος 1987, 83.

⁴⁷. Πάλλης 2011, 498, υποσ. 16.

⁴⁸. Στεφανίδης 1959², 421-423. Γόνης 1987-1988, 118, υποσ. 28.

⁴⁹. Για το τοπωνύμιο, βλ. Δελόπουλος 2011, 121-133.

«Παλαιομονάστηρο», την πρώτη μονή που ίδρυσαν οι δυο ευσεβείς Οθωμανοί αδελφοί κατά το *Προσκυνητάριον*⁵⁰; Χωρίς να διαθέτουμε επιγραφικά, αρχαιολογικά ή φιλολογικά στοιχεία που να τεκμηριώνουν την ύπαρξη προγενέστερης μονής στην ευρύτερη περιοχή όπου ιδρύθηκε το καθολικό της μονής Αγάθωνος, δεν μπορούμε με τα μέχρι στιγμής δεδομένα να δεχτούμε την ύπαρξη του «Παλαιομονάστηρου»⁵¹.

Η πρώτη επίσημη αναφορά στη μονή Αγάθωνος γίνεται στο τέλος του α΄ μισού του 18ου αιώνα και προέρχεται από οθωμανική ιεροδικαστική απόφαση με την οποία επιτρέπεται η ανακαίνιση και συντήρηση της μονής έπειτα από τον σεισμό του 1740⁵². Τον ιδιαίτερα καταστροφικό σεισμό επιβεβαιώνει και ο Άγγλος περιηγητής Richard Pococke, αφού συνέβη κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Λαμία⁵³. Επιπλέον, ο σεισμός αναφέρεται και σε ενθύμηση στο βιβλίο των Χρονικών της μονής Ταξιαρχών Ζαγοράς Πηλίου⁵⁴. Ο 16ος και ο 18ος αιώνας χαρακτηρίζονται από περιοδικές σεισμικές δονήσεις που έπληξαν την Φθιώτιδα, με αποτέλεσμα πολλά καθολικά μονών και ναοί να υποστούν σημαντικές βλάβες⁵⁵. Οι βλάβες αυτές οδήγησαν σε ανακαινίσεις, επιδιορθώσεις και ανακατασκευές ναών με αδειοδότηση των Οθωμανών⁵⁶. Έτσι, η ναοδομία της Φθιώτιδας γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση κατά το δεύτερο μισό του 18ου και κατά το α΄ μισό του 19ου αιώνα⁵⁷.

⁵⁰. Βλ. παραπάνω κεφ. 1 σελ. 2.

⁵¹. Μια αβέβαιη θέση μονής κοντά στην Υπάτη τεκμηριώνεται από το τοπωνύμιο *Αγία ή Αι-Μονή*. Ο Σιμόπουλος 1985, 444, αναφέρει ότι βρισκόταν στον περίγυρο του νεότερου εξωκκλησιού της Αγίας Κυριακής στα νοτιοανατολικά του οικισμού. Σήμερα στον περιβάλλοντα χώρο του εξωκκλησιού δεν εντοπίζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που να προέρχονται από παλαιότερα κτίσματα. Μπορεί η «Αγαθή μονή» που ίδρυσαν οι όσιοι Συμεών και Θεόδωρος να ταυτίζεται με την αταύτιστη, σήμερα, θέση της Αγίας Μονής στην Υπάτη;

⁵². Σωτηρίου 1925, 163. Ο Σωτηρίου αποδίδει το οθωμανικό έτος 1158 στο χριστιανικό έτος 1742. Ο Καρατζόγλου 2011, 443, υποσ. 14 διορθώνει στο έτος 1745.

⁵³. Pococke 1743, 155.

⁵⁴. «*Εν έτι 1740 Σεπτεμβρίου 23 ήμέρα Τρίτη και νύκτα έγινε μεγάλος σεισμός και βοή μεγάλη και ής τὰ μέρη τή Εύρίπου και Ζητούνη και ής ούλα τὰ μέρη έκίνα έπησα νπολλά σπίτια και έκκλησίης και χωρήα τελής εδάφισαν*», βλ. Κώστα 1999, 16.

⁵⁵. Στείρος 1995, 23-24.

⁵⁶. Ιδιαίτερα κατατοπιστικό για την διαδικασία ίδρυσης ή επισκευής ναών στην Οθωμανική περίοδο αποτελεί το άρθρο του Χώρας, βλ. Χώρας 1991, 34-53.

⁵⁷. Στείρος 1995, 24, πίν. 1. Ιδιαίτερα κατατοπιστικός είναι ο πίνακας που οργανώθηκε με τα στοιχεία από τους Πανουσακή, Χριστοδουλοπούλου 1992, 42-57.

Η ιεροδικαστική απόφαση⁵⁸ (εικ. 6-8) που παραχωρεί την άδεια επισκευής του καθολικού από τον καταστροφικό σεισμό του 1740⁵⁹ έχει ως εξής:

Ο

Κατῆς τοῦ Καζᾶ Υπάτης Αχμέτ - Ἐφέντης,

Καζᾶ Υπάτης χωρίον Μάρμαρα·εἰς αὐτὸ πλησίον ἦτον τὸ μοναστήρι Ἀγάθωνης ὀνομαζόμενον·ἦτο ἡγούμενος ὁ Παπαχρήστος ὅστις παρουσιασθεὶς εἰς τὸ Μεζλῆσι θεληματικῶς, εἶπεν ὅτι τὸ ρηθὲν Μοναστήρι ἦτο μοναστήριον καὶ ἀπὸ μεγάλον σεισμόν ἔπεσεν καὶ ἀπὸ τὰ τέσσαρα μέρη καὶ ἐπειδὴ πλησίον τῶν χωρίων ἐκείνων δὲν εἶναι ἄλλη ἐκκλησία, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη διὰ νὰ ἐπισκευασθῆ τὸ μοναστήριον ὡς ἦτο ἀνέκαθεν χωρὶς νὰ μεγαλώσῃ οὔτε καὶ νὰ ὑψωθῆ καὶ διὰ τὴν ἐπισκευὴν μᾶς ἐπαρουσίασεν Βασιλικὸν Φιρμάνι, ντουβλέτι, ἐλιέ, καθὼς καὶ διαταγὴν τοῦ Βαλῆ Ναυπάκτου Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ τρίτη διαταγὴν. Δυνάμει τῶν ἀνωτέρω, ἀπὸ τὸν μουσελίμην Δομοκοῦ καὶ κατὰ τὰς διαταγὰς ἐπήγαμεν οἱ ὑποφαινόμενοι εἰς τὸ μοναστήρι, ἀπὸ μὲ τὸν μεχαμέτ, Αχμέτ Ἐφέντης Χουσεῖν, ἐκ τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, ὁ βοϊβόντας Μαχμούταγας καὶ ἐστάθημεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Μοναστηρίου καὶ συγκροτήσαμεν μεζλῆσι ὅπου εἶπεν ὁ Παπαχρήστος, κατὰ τὸ Φιρμάνι καὶ τὰς διαταγὰς θέλω νὰ ἐπιδιορθωθῆ τὸ μοναστήρι καὶ νὰ κάμωμε τὴν ἐκτίμησιν καὶ ἡμεῖς παρατηρόντας ἀπὸ τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ μοναστηρίου εἶδομεν πραγματικῶς ὅτι ἦτο μοναστήριον μὲ θόλον πέτρινον καὶ ἀπὸ τὸν σεισμόν εἰς μερικὰ μέρη οἱ θόλοι ἐγκρημνίσθησαν καὶ αἱ ἀστρέχαις εὐγῆκαν ἔξω καὶ τὰ τεῖχη ἀπὸ τὰ τέσσαρα μέρη ἐγκρημνίσθησαν καὶ τὰ χωρία ὅσα εὐρίσκονται πλησίον τοῦ μοναστηρίου δὲν ἔχουν ἐκκλησίας καὶ ὡς ἀπόλυτος ἀνάγκη ἀπεφασίσαμεν διὰ νὰ κτισθῆ τὸ μοναστήριον ὅλον τὸ μεζλῆσι ἐδώσαμεν καράρι.

Λοιπὸν παρετηρήσαμεν ἀπ' ἔξω τὸ μοναστήρι·ἓνα μὲγάλον, ἔχον ἀπὸ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος δύο θόλους πέτρινους, ἔχον ὀντάδες μὲ πάτωμα

⁵⁸. Ο Σωτηρίου 1925, 164 αναφέρει ότι «το δημοσιευόμενον Ιλιάμιον ἔχει επικυρωθῆ ὡς πιστὴ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μετάφρασις ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχῆς τῶν πρώτων χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνα».

⁵⁹. Pockoke 1743, 155.

καὶ μὲ κεραμίδια σκεπασμένους, καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο ἄλλους ὀντάδες μικροὺς μὲ τρία παράθυρα καὶ μὲ ξύλινες πόρτες καὶ δέκα τρία παράθυρα μεγάλα μὲ τζάμια, ἔχει τὸ μοναστήρι καὶ ὑποκάτωθεν τῶν θόλων εἶναι ζωγραφισμένη ἡ ἐκκλησία, τὸ ἅγιο βῆμα εἰς δύο διηρημένο καὶ τὸ σκευοφυλάκιον τὸ ὁποῖον ἔχει δέκα ἕξ ντουλάπια διὰ βιβλία καὶ ἄλλα ὀκτὼ ἀκόμη ντουλάπια διὰ βιβλία καὶ ὁ θόλος θὰ γίνῃ εἰς τέσσαρες κολῶνες ἀπάνω καὶ εἰς τὴν μέση μία πόρτα τῆς ὁποίας τὸ ὕψος εἶναι σύμφωνα μὲ τὸν πῆχυν τοῦ ἀρχιτέκτονος ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὸ χασαπᾶ μας θὰ γίνῃ ἐννέα πήχεις τὸ ὕψος καὶ ὅλοι οἱ θόλοι τὸ ὕψος τῶν θὰ εἶναι ἑπτὰ πήχεις ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, καὶ θὰ εἶναι ἐννέα ἡμισυ πήχεις τὸ μάκρος καὶ ὀκτὼ ἡμισυ πήχεις τὸ πλάτος, καὶ ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ τὸ κατώφλιον ἀπὸ τὴν γῆν τέσσαρες πήχεις τὸ ὕψος καὶ δέκα ἡμισυ πήχεις τὸ μάκρος, καὶ ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ μοναστηρίου ὅπου εἶχαν τὸ χαγιάτι ἕνδεκα ἡμισυ πήχεις τὸ μάκρος καὶ τέσσαρες τὸ ὕψος ἀπὸ τὴν γῆν καὶ δώδεκα ξύλινα στήλια ἐπάνω, καὶ τὸ πάτωμα μὲ ξύλα στρωμένο καὶ μὲ κεραμύδια καὶ τὰ τεῖχη τοῦ μοναστηρίου ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὰ τέσσαρα μέρη θὰ εἶναι καὶ ἐννέα ἀγγονάρια καὶ οἱ θόλοι ἀσβεστόκτιστοι καὶ μὲ κεραμύδια σκεπασμένοι.

Μὲ τὸν βοῖβόνταν εἶδομεν καὶ παρατηρήσαμεν τὰ ὡς ἄνωθεν καὶ σύμφωνα με τὸ Βασιλικὸν Φιρμάνιον χωρὶς νὰ μεγαλώσῃ οὔτε καὶ νὰ ὑψωθῇ οὔτε καὶ νὰ πλατύνῃ, ἀμὴ ὡς ἦτο ἀνέκαθεν καὶ ὡς ἄνωθεν εἶπομεν, ἐδώσαμεν ἀπόφασιν καὶ ἄδειαν διὰ νὰ γίνῃ καὶ ἐπιδιορθωθῇ καὶ ὡς ἀπόδειξιν.

ἔτος ἀραβικόν κατὰ τὴν σελήνην 1158 ραπηγιαλ ἀχῆρ II

Οἱ μάρτυρες

Χατζῆ - ἰσμαῖλαγας ἀλη ἀγα

Μαχμούτης Σαρτάρ χασάν ἀγα

Πέσιος Ἀχμέταγας τοῦ Χατζῆ Μεχμέτ ἀγα

Ἰσοῦφ ἐφέντης τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ

*Τόνη (;) Μαζούρης του Χουσαΐν
Αχμέτ αγάς Τζελεπέ Ζαδὲ Ζιτουνιάτης.*

Από την παραπάνω ιεροδικαστική απόφαση του ισλαμικού έτους 1158 (χριστιανικό έτος: 1745) πληροφορούμαστε ότι η μονή Αγάθωνος υπαγόταν στην επαρχία (*καζά*) Υπάτης και βρισκόταν κοντά στον οικισμό Μάρμαρα. Ο Βορτσέλας σχετικά με τον οικισμό αυτόν αναφέρει: «*Το χωριό Μάρμαρα ή Μαρμαρά, που δεν υπάρχει σήμερα, μνημονεύει και ο περιηγητής Πουκεβίλ, λέγοντας ότι έχει κατοίκους 15*»⁶⁰. Ηγούμενος της μονής ήταν ο παπα-Χρήστος που ανέλαβε να ενημερώσει τους άρχοντες της τοπικής Οθωμανικής διοίκησης για τη θλιβερή και επικίνδυνη κατάσταση του καθολικού και αιτήθηκε την επισκευή του. Είναι γεγονός ότι η επισκευή χριστιανικών ναών κατά την Οθωμανική περίοδο υποβαλλόταν από εκπρόσωπο του χριστιανικού πληθυσμού ή τον τοπικό επίσκοπο-μητροπολίτη και συχνά από το ίδιο το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁶¹. Επιπλέον, μαθαίνουμε ότι η μονή Αγάθωνος ήταν η μοναδική εκκλησία που εξυπηρετούσε τις λατρευτικές ανάγκες των Χριστιανών της περιοχής. Βέβαια αυτή η επισήμανση του ηγουμένου παπα-Χρήστου εμπεριέχει μια δόση υπερβολής, ώστε να δικαιολογήσει στις οθωμανικές αρχές την άμεση αδειοδότηση για τις επισκευαστικές εργασίες του καθολικού.

Η φράση «...*ὅτι τὸ ῥηθὲν Μοναστήρι ἦτο μοναστήριον...*» του παπα-Χρήστου ήταν καίριας σημασίας για την έγκριση της άδειας επισκευής του μοναστηριού. Από εγκύκλια διαταγή του πασά του σαντζακίου Θεσσαλονίκης προς τους ιεροδικαστές των καζάδων Βεροίας, Γιαννιτσών, Εδέσσης και Ναούσης⁶² μαθαίνουμε ότι η ανέγερση νέων εκκλησιών στην επικράτεια του Οθωμανικού κράτους απαγορευόταν, αλλά ότι επιτρεπόταν η επισκευή ναών που κατά την Άλωση παραχωρήθηκαν στους Χριστιανούς, η οποία τελούσε υπό τον αυστηρό έλεγχο αξιωματούχων του κράτους. Χαρακτηριστικές είναι οι απαγορεύσεις, όπως να μην εισάγεται ξυλεία και οικοδομικό υλικό από άλλη περιοχή και - το σημαντικότερο - να μην ανυψώνονται περισσότερο απ' ό,τι

⁶⁰. Βορτσέλας 1907, 476.

⁶¹. Χώρας 1991, 34.

⁶². Βασδραβέλλης 1954, 137 (έγγραφο 161), 119, 132 και 157.

ήταν πριν από την καταστροφή τους. Γι' αυτόν τον λόγο ο ηγούμενος της μονής Αγάθωνος παρουσιάζει επίσημα έγγραφα των οθωμανικών αρχών, όπως «Βασιλικόν Φιρμάνι», «ντουβλέτ», «ελιέ», «διαταγή του Βαλή Ναυπάκτου Μουσταφά-Πασά», καθώς και μια «*τρίτη διαταγή*», που κατά πάσαν πιθανότητα τεκμηριώναν την παλαιότητα της μονής και την αρχιτεκτονική διάρθρωσή της⁶³. Το «Βασιλικόν Φιρμάνι»⁶⁴ (εικ. 9) που αναφέρεται στην ιεροδικαστική απόφαση είναι η πρώτη καταγραφή του προβλήματος που αντιμετώπιζε η μονή Αγάθωνος έπειτα από τον σεισμό του 1740. Στο φερμάνι ο σουλτάνος Μαχμούτ Α' (1696-1754) απευθύνεται στον Οθωμανό δικαστή της Υπάτης Μεχμέτ εφέντη, στους προκρίτους της περιοχής και στον στρατιωτικό διοικητή Υπάτης να οργανώσουν επιτροπή, η οποία θα επιβεβαιώσει αν η εκκλησία, την ανέγερση της οποίας ζητούν οι κάτοικοι, είναι η μονή Αγάθωνος ή κάποια άλλη. Επίσης, ζητά να ερευνηθεί αν οι κάτοικοι έχουν άλλη εκκλησία στην περιοχή και αν η μονή υπήρχε κατά την κατάκτηση της περιοχής από τους Οθωμανούς. Το φερμάνι μεταφράστηκε στην ελληνική γλώσσα από τον επίσημο διερμηνέα Δ. Α. Κοσώνη στις 25/4/1870 και επικυρώθηκε από τον δήμαρχο Αθηναίων Π. Κυριακό⁶⁵ (εικ. 10).

⁶³. Η διαδικασία αυτή γίνεται για να αποδειχθεί ότι οι τρούλοι και τα παρεκκλήσια – τυπικαριά του καθολικού που κατέπεσαν από το σεισμό υπήρξαν.

⁶⁴. Σύμφωνα με τον τουγρά του φερμανιού σουλτάνος ήταν ο Μαχμούτ ο Α' (1730-1754), Selçuk 2003, 169-170.

⁶⁵. Το φερμάνι και η μετάφρασή του στην ελληνική εντοπίζονται στο Ψηφιακό Αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών. Το φερμάνι: <http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/197563> (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα: 23/9/2019), η μετάφρασή του: <http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/197580> (τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα: 23/9/2019). Η μεταγραφή του εγγράφου της ελληνικής μετάφρασης έχει ως εξής:

Σουλτανικόν έμβλημα

Μεχμέδ, Χαν υιού Αβδουλ, Χαμίδ υιού Μουσταφά, Χάν ο άμποτε τροπαιούχος.

Πρόκριτε των Δικαστών και Κριτών, μετά πολλών αρετών και λόγων, σεβάσμιε Δικαστά Υπάτης (αυξηθείη Σου η αρετή), και Πρόκριτοι του ομοτίμου και ομοιοβάθμου Σας Έπαρχε Υπάτης, Στρατιωτικέ Αρχηγέ, Άρχοντες της Επαρχίας και υπάλληλοι (αυξηθείη το αξίωμα υμών). Άμα τη αφίξει του παρόντος υψηλού Αυτοκρατορικού Μου Διατάγματος γνωστού έστω υμίν, ότι Σύ ο ρηθείς Δικαστής Υπάτης (αυξηθείη Σού η αρετή) έπεμψεν τω υψηλώ Μου βήματι έκθεσιν διαλαμβάνουσαν ότι οι χριστιανοί ραγιάδες κάτοικοι της Επαρχίας Υπάτης παρουσιασθέντες απαξάπαντες ενώπιον του αυτόθι Δικαστηρίου παρέστησαν, ότι η εκκλησία ήτις κείται ενταύθα υπό το όνομα Αγάθωνης εγνωσμένης και εις την περιφέρειαν του χωρίου Μάρμαρα της αυτής Επαρχίας κειμένης Μονήν κατέπεσεν όταν τη θεία Βουλή συνέβη εις την Επαρχίαν Υπάτης ο μέγας σεισμός, καθόν εκ μόν των θεμελίων των τεσσάρων αυτού μερών εκρημνίσθη το πλείστον μέρος, η δε στέγη αυτής εντελώς κατέπεσεν, ώστε αδύνατον καθίσταται αυτοίς η εν αυτή εκπλήρωση των θρησκευτικών αυτών χρεών, και ότι ουδεμίαν άλλην εις το μέρος αυτό εκκλησίαν έχοντες, έχουσιν απόλυτον ανάγκην αυτής. Διό απεφάσισα και διέταξα, ίνα, άνευ ουδεμιάς ευρόνσεως και υψώσεως αυτής, διορθωθή και ανοικοδομηθή η εκκλησία αύτη, καθά ανέκαθεν.

Επομένως, φθάσαντος του παρόντος υψηλού Μου ορισμού θέλετε ενεργήση επί του προκειμένου κατά το ανωτέρω εκδοθέν Διάταγμά Μου, ανάγκης πάσα όμως να εξετασθή προηγουμένως εάν η εκκλησία,

Το συμβούλιο⁶⁶ (μεζλήσι) των Οθωμανών αξιωματούχων αναφέρει ότι οι τοίχοι και οι θόλοι του ναού καταβυθίστηκαν και υπέστησαν σοβαρές βλάβες και από τα τέσσερα «μέρη», δηλαδή από όλες τις πλευρές. Στη συνέχεια της απόφασης (καράρι) οι εμπειρογνώμονες δηλώνουν: «...παρητηρήσαμεν ἀπ' ἔξω τὸ μοναστηῖρι· ἕνα μέγαλον, ἔχον ἀπὸ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος δύο θόλους πέτρινους, ἔχον ὀντάδες μὲ πάτωμα καὶ μὲ κεραμίδια σκεπασμένους...». Ουσιαστικά περιγράφεται ο κυρίως ναός («ἕνα μέγαλον»), οι δύο χοροί («ἀπὸ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος δύο θόλους πέτρινους»), και ενδεχομένως τα γωνιακά διαμερίσματα και ο νάρθηκας («ὀντάδες»). Στη συνέχεια περιγράφονται τα παρεκκλήσια: «...καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο ἄλλους ὀντάδες μικροὺς μὲ τρία παράθυρα καὶ μὲ ξύλινες πόρτες...». Τέλος, προσδιορίζονται τα τοπικαριά που πλαισιώναν το ιερό βήμα: «...τὸ ἅγιο βῆμα εἰς δύο διηρημένο καὶ τὸ σκευοφυλάκιον τὸ ὁποῖον ἔχει δέκα ἔξη ντουλάπια διὰ βιβλία καὶ ἄλλα ὀκτὼ ἀκόμη ντουλάπια διὰ βιβλία...». Επίσης, το καθολικό

ἣς την ανέγερσιν ζητοῦσιν οἱ αναφερόμενοι, εἶναι αὐτὴ ἐκείνη τῆς ρηθείσης Μονῆς Ἀγάθωνης ἢ τῆς ἐκρημνίσθη κατὰ τὸν συμβάντα αὐτόθι μέγαλον σεισμόν ἢ ἄλλη τις· εἴν οἱ αναφερόμενοι οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσιν ἐκκλησίαν κειμένην εἰς τὰ περίξ χωρία· εἴν ἡ εἰρημένη ἐκκλησία, τῆς Μονῆς Ἀγάθωνης ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατακτήσεως τῆς Ἐπαρχίας Υπάτης ὑπὸ τῆς οθωμανικῆς Δυναστείας εἴν πράγματι ἐκρημνίσθησαν ολοτελῶς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ εἴν πράγματι ἔχουσιν αὐτὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην, καὶ τότε καὶ μόνον θέλετε ἐπιτρέψη αὐτοῖς νὰ ἐπιδιορθώσωσι τὸν ἐκ τοῦ σεισμοῦ καταπεσόντα αὐτῆς μέρος, κατὰ τὸ παλαιὸν αὐτῆς σχέδιον, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐυρύνσεως καὶ ὑψώσεως αὐτῆς, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως, Σὺ αὐτὸς ὁ Μεχμέδ Εφένδης, Δικαστῆς Υπάτης, ὁ ὑποβαλλὼν τὴν αἴτησιν ταύτην μεταβῆς ἐπιτοπίως καὶ ἴδης αὐτοπροσώπως καὶ ἰδίως ὁμμασι εἴν πράγματι ἡ ἐκ τοῦ γενομένου σεισμοῦ κρημνισθεῖσα ἐκκλησία εἶναι αὐτὴ ἐκείνη, περὶ ἧς πρόκειται, καὶ εἴν οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσιν οἱ αναφερόμενοι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν χρεῶν, προσέχη ἐπὶ τὸν προκειμένου καὶ ἀπαγορευδὸν τὴν νεωστὶ ἀνέγερσιν ἐκκλησίας εἰς μέρος ἐνθα δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη ἔκταλαι καὶ προφυλάτην οὕτω τοὺς πτωχοὺς ραγιάδες ἀπὸ πρόθεσιν χρηματικῆς κερδοσκοπίας, συμμορφούμενος καὶ ἐκτελὼν ἀκριβῶς τὴν ἐννοίαν τοῦ παρόντος ὑψηλοῦ Μου Διατάγματος. Οὕτω γνῶτε καὶ πιστεῦετε τῷ ἱερῷ Μου σημείῳ.

Ἐξεδόθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Σελήνης τηχατζή(;)
τοῦ χιλιοστοῦ εκατοστοῦ πεντηκοστοῦ ἐβδόμου ἔτους(Σελήνης).
Ἐν τῇ ὑψηλῇ Αυτοκρατορικῇ Καθέδρῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Διὰ τὸ πιστόν καὶ ἀκριβές τῆς παρούσης μεταφράσεως ἀπὸ τοῦ οθωμανικοῦ πρωτοτύπου
Σουλτανικοῦ Διατάγματος, ἐκδοθέντος κατὰ τὸ καθ ἡμῶς χριστιανικὸν ἔτος, 1742(;) περίπου.
Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Ἀπριλίου 1870.

ὁ ἐπὶ τῆς οθωμανικῆς γλώσσης Διερμηνεὺς
Δ.Α.Κοσῶνης (;)

Ἐλικρωθὲν γνήσιον τοῦ ἀνωτέρω ἀντιγράφου

Ἐν Ἀθήναις αὐθημερόν

Ὁ Δήμαρχος Ἀθηναίων

Π.Κυριακός

⁶⁶. Ἐκτὸς τῶν Οθωμανῶν εμπειρογνομένων, τὴν πραγματογνωμοσύνη βοηθοῦσαν καὶ Οθωμανοὶ περίοικοι τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι τεκμηρίωναν ἂν πράγματι ὁ ναὸς ἦταν παλαιός, βλ. Χώρας 1991, 37.

έφερε τοιχογραφίες: «...ὕποκάτωθεν τῶν θόλων εἶναι ζωγραφισμένη ἡ ἐκκλησία...».

Εκτός από την ανωδομή των τυπικαριῶν και των παρεκκλησιῶν, θα πρέπει να είχε καταβυθιστεί και ο κεντρικός τρούλος του ναοῦ, αφού είχαν καταπέσει και οι τέσσερις κίονες που τον στήριζαν. Αυτό τεκμηριώνεται με την υπόδειξη της απόφασης ὅτι: «...ὁ θόλος θὰ γίνῃ εἰς τέσσαρες κολώνες ἀπάνω καὶ εἰς τὴν μέση μία πόρτα τῆς ὁποίας τὸ ὕψος εἶναι σύμφωνα μὲ τὸν πῆχυν τοῦ ἀρχιτέκτονος ὅπου εὑρίσκεται εἰς τὸ χασαπᾶ...». Η «πόρτα» οφείλει μάλλον να ταυτιστεί με τον κεντρικό τρούλο. Στη συνέχεια, παρατίθενται συγκεκριμένες διαστάσεις (πήχεις) που θα πρέπει να τηρηθῶν κατά την επισκευή του καθολικοῦ⁶⁷. Μονάδα μέτρησης των διαστάσεων εἶναι ο αρχιτεκτονικός πήχυς της εποχῆς, ο οποίος κατά τον Ιωάννη Καρατζόγλου ισούται με 0,75 μ.⁶⁸.

Ο Γεώργιος Σωτηρίου κατά την επίσκεψή του στη μονή εντόπισε «ἐπιγραφή ἐπὶ φαιόχρον λίθου, ἀποκειμένη εἰς τὴν αὐλήν τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος ἀναγράφει τὸ ἔτος ,ζλα΄ (7031=1524). Πρόκειται πιθανότατα περὶ ἐπισκευῆς τινός τῆς Μονῆς ἢ τοῦ βυζαντινοῦ Καθολικοῦ εἰς προγενεστέρους τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἰλιαμίου (τῆς ιεροδικαστικῆς ἀπόφασης) χρόνους⁶⁹». Σήμερα, δυστυχῶς, ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ δὲν ἐντοπίζεται στὴ μονή. Ἀν πράγματι ἡ ἐπιγραφή προερχόταν ἀπὸ τὸ καθολικὸ ἢ ἀπὸ κάποιο κτίριο τοῦ μοναστηριοῦ καὶ δὲν εἶχε μεταφερθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ευρύτερη περιοχή, τότε πρόκειται γιὰ μιὰ οἰκοδόμησι τῶν καθολικοῦ ἢ κάποιου ἄλλου κτίσματος στὸ τέλος τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 16ου αἰῶνα.

Επιπλέον, τὴν ὕπαρξιν τῆς μοναστικῆς κοινότητος στὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 16ου αἰῶνα ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1537 που ἔχει χαραχθεῖ στὴν ἐπένδυση τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος: *αγ. Παντελεήμονος | Ι.Μ. Ἀγάθωνος ,αφλζ΄*. Ἡ ἐπιγραφή συνοδεύεται ἀπὸ τέσσερις

⁶⁷. Ο Καρατζόγλου 2011, 453, παρατηρεῖ ὅτι μερικὲς διαστάσεις που παρατίθενται στὴν ιεροδικαστικὴ ἀπόφαση βρίσκονται σὲ συμφωνία με τὸ καθολικὸ.

⁶⁸. Καρατζόγλου 2011, 446, ὑποσ. 31.

⁶⁹. Σωτηρίου 1925 163, ὑποσ. 1.

αδιάγνωστες υπογραφές αρχιερέων⁷⁰. Σήμερα, η επιγραφή αυτή δεν είναι ορατή, διότι το επενδεδυμένο ενεπίγραφο τεμάχιο του λειψάνου του αγίου έχει τοποθετηθεί στο εσωτερικό ενός σύγχρονου αγίου ποτηρίου.

Ωστόσο, ο μόνος σίγουρος και αδιαμφισβήτητος αφιερωτής και χορηγός της επισκευής και ανακαίνισης του καθολικού στα μέσα του 18ου αιώνα είναι ο άρχων Δημάκης Χατζηαναγνώστου Οικονόμου. Ο Λαμπάκης αναφέρει ότι «*ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Αγίου Χαραλάμπους εὔρηται ἡ εἰκὼν τοῦ κτήτορος Χατζηδημάκη, ὅστις κρατῶν τὴν ὑπ' αὐτοῦ κτισθεῖσαν Ἐκκλησίαν*⁷¹». Ο Δημάκης, βεβαίως, δεν κρατά ομοίωμα ολόκληρου του καθολικού, αλλά ομοίωμα του παρεκκλησίου στο οποίο έχει εικονιστεί. Φαίνεται ότι ο Δημάκης χορήγησε μέρος τουλάχιστον της επιδιόρθωσης της ανωδομής του κυρίως ναού, των παρεκκλησίων και των τυπικαριῶν, καθώς και του τοιχογραφικού διακόσμου τους (βλ. παρακάτω κεφ. 2ο).

Με τα παραπάνω στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί στο παρόν κεφάλαιο προκύπτουν σημαντικά ερωτήματα. Η προφορική παράδοση, που όμως καταγράφηκε μόλις πρόσφατα, ανάγει την ίδρυση της μονής Αγάθωνος στον μοναχό Αγάθωνα που εντόπισε την εικόνα της Θεοτόκου, όταν η μονή στην οποία εγκαταβίωνε καταστράφηκε. Το 1939, ωστόσο, το *Προσκνητάριον* αναφέρει ότι η εικόνα δεν εντοπίστηκε από τον Αγάθωνα, αλλά από δύο ευσεβείς Οθωμανούς αδερφούς, οι οποίοι ίδρυσαν μονή για χάρη της εικόνας, γεγονός εξαιρετικά περίεργο και αδόκητο. Στη συνέχεια, η μονή των δύο αδελφών Οθωμανών καταστράφηκε και τότε εμφανίστηκε ο Αγάθων, άνευ μοναστικής ιδιότητας, ως χορηγός της νέας μονής. Μπορεί η μονή των δύο Οθωμανών να είναι η «*Αγαθή μονή*» του σημειώματος που θησαυρίζεται σε φύλλο κώδικα της μονής Προυσού; Θα ήταν δυνατόν οι δύο όσοι Συμεών και Θεόδωρος, οι ιδρυτές της «*Αγαθής μονής*», να πέρασαν στη λήθη και να ταυτίστηκαν με τους δύο ευσεβείς Οθωμανούς που ίδρυσαν την πρώτη μονή, προτού εμφανιστεί ο αφιερωτής Αγάθων, σύμφωνα με το *Προσκνητάριον*; Μήπως το επίθετο *αγαθή* ονομάτισε, σε μεταγενέστερους χρόνους, τον χορηγό

⁷⁰. Μπαλατσούκας 2011, 53.

⁷¹. Λαμπάκης 1903, 98.

και κτήτορα Αγάθωνα; Τα παραπάνω ερωτήματα δεν μπορούν εύκολα να απαντηθούν, λόγω της έλλειψης στοιχείων που να τα προϋποθέτουν, όμως προβληματίζουν τον μελετητή της ιστορίας της μονής Αγάθωνος.

Ξεκάθαρα είναι τα στοιχεία από το 1745, έτος έκδοσης της ιεροδικαστικής απόφασης για την ανακατασκευή του καθολικού της μονής. Στο έγγραφο αναφέρεται η μονή ως *Αγάθωνη*, σε γένος θηλυκό («...τὸ μοναστήρι *Ἀγάθωνης* ὀνομαζόμενον...») και όχι του Αγάθωνος. Ο προσδιορισμός *Αγάθωνη* αποτελεί το προσωνύμιο της εφέστιας εικόνας του μοναστηριού. Το παραπάνω έγγραφο επιβεβαιώνει μια δεύτερη οικοδομική φάση της μονής. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα γίνει η παρουσίαση της αρχιτεκτονικής και η ταύτιση των οικοδομικών φάσεων του καθολικού της μονής Αγάθωνος.

Κεφάλαιο 1ο: Η αρχιτεκτονική του καθολικού

Οι εργασίες αποκατάστασης του καθολικού

Από τα μέσα του 19ου αιώνα γίνεται μια σειρά προσθηκών στο καθολικό με αποτέλεσμα την αισθητή αλλοίωση της αρχικής όψης του¹. Το καθολικό εξωτερικά μετατράπηκε σε μια σταυροειδή βασιλική με τρούλο (εικ. 11-12). Χαρακτηριστικά, ο Λαμπάκης παρατηρεί ότι η εξωτερική όψη του καθολικού δεν ταιριάζει με την εσωτερική². Οι εξωτερικές επιφάνειες καλύφθηκαν με επίχρισμα, με αποτέλεσμα την απόκρυψη της αρχικής τοιχοποιίας. Οι δύο καμαροσκεπείς κεραίες του σταυρού καλύφθηκαν με δίρριχτη στέγη που έφερε αετωματικές απολήξεις. Οι κορυφές των στεγών υψώνονταν πάνω από την ποδιά των παραθύρων του δωδεκάπλευρου τρούλου. Το συνολικό ύψος του τρούλου ήταν 3,60 μ., ενώ ο θόλος του ήταν ξύλινος και εξωτερικά καλυμμένος με φύλα μολύβδου³. Το τύμπανο περιέτρεχε λοξότμητος κοσμήτης και σειρά από τόξα που εδράζονταν σε γύψινους κιονίσκους. Ο νάρθηκας συνενώθηκε με το δυτικό σκέλος του σταυρού. Ο αρχικός νάρθηκας, ωστόσο, στεγαζόταν χαμηλότερα, στο ύψος της βάσης των τρουλίσκων των παρεκκλησιών⁴. Η θέση έδρασης της στέγης του νάρθηκα τεκμηριώθηκε από τις εργασίες συντήρησης, όπου εντοπίστηκαν οι οπές των δοκών της αρχικής στέγης⁵ (εικ. 13). Τα παρεκκλήσια καλύφθηκαν με δίρριχτη στέγη, που περιέκλεισε εσωτερικά τους τρουλίσκους τους (εικ. 15). Επιπλέον, προστέθηκε διώροφος εξωνάρθηκας (εικ. 15).

¹. Γενικά για τις μεταγενέστερες προσθήκες και την αποκατάσταση του καθολικού, βλ. Λαζαρίδης 1961-1962, 166-167. Λαζαρίδης 1964, 230-236. Λαζαρίδης 1965, 308-310. Επιπλέον, ο Κοκκίνης 1962, 153 αναφέρει ότι το καθολικό ανακαινίστηκε διαδοχικά ανάμεσα στα έτη 1840-1962.

². Λαμπάκης 1903, 46-47.

³. Λαζαρίδης 1964, 232.

⁴. Λαζαρίδης 1965, 308.

⁵. Λαζαρίδης 1965, 308.

Οι εργασίες αποκατάστασης της αρχικής αρχιτεκτονικής του καθολικού ξεκίνησαν συστηματικά από το 1962 και διήρκησαν μέχρι το 1970. Αρχικά, αφαιρέθηκε η κεράμωση του δυτικού μισού του ναού που κάλυπτε τον νάρθηκα, τα παρεκκλήσια και τον εξωνάρθηκα⁶. Έτσι, εμφανίστηκε το αρχικό τετράγωνο της βάσης του τυμπάνου του τρούλου, που ήταν χαμηλότερο από τη ποδιά των παραθύρων του τυμπάνου κατά 0,30 μ. Το τετράγωνο της βάσης περιέτρεχε λοξότμητος πώρινος κοσμήτης ύψους 0,10 μ. . Το δυτικό σκέλος του σταυρού ήταν αρχικά χαμηλότερο κατά 0,60 μ. από τη στέγη της προσθήκης. Τέλος, ο εξωνάρθηκας αφαιρέθηκε και αντικαταστάθηκε από υπόστυλη ανοικτή στοά.

Κατά τη διάρκεια της αφαίρεσης των επιχρισμάτων εμφανίστηκε η αρχική τοιχοποιία. Το καθολικό είναι κτισμένο σχεδόν εξολοκλήρου με πωρόλιθους κατά το ισόδομο σύστημα (εικ. 16-17). Επιπλέον, σε μερικά μέρη της ανωδομής και του τρούλου παρατηρείται η εναλλαγή μονής ή διπλής σειράς πλινθών και πωρόλιθων κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα (εικ. 20). Με την αφαίρεση των επιχρισμάτων αποκαλύφθηκαν πέντε δίλοβα παράθυρα με πώρινα πλαίσια (εικ. 21), τα οποία είχαν τειχιστεί, καθώς και η βόρεια πυλίδα του παρεκκλησίου του αγίου Χαραλάμπους.

Η αρχιτεκτονική του καθολικού

Αρκετοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με την αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής Αγάθωνος, χωρίς ωστόσο να έχουν επιχειρήσει μια επισταμένη μελέτη της οικοδομικής ιστορίας και της χρονολόγησης του καθολικού⁷.

Το καθολικό, διαστ. 17,5 × 12,5 μ., ανήκει στον τύπο του πλήρως απαρτισμένου αθωνικού τύπου με πλάγιους χορούς, προβεβλημένα τυπικαριά, προσαρτημένα παρεκκλήσια, στενό νάρθηκα και υπόστυλη ανοικτή στοά στα

⁶ Λαζαρίδης 1964, 232-235.

⁷ Λαμπιάκης 1903, 46-47. Σωτηρίου 1925, 161-166. Σωτηρίου 1928β, 361 κεξ. . Σωτηρίου 1942, 496-497. Μπούρας 2001³, 474. Μπούρας 2001, 250. Κίζης 1982, 161. Λαζαρίδης 1961-1962, 166-167, σχ. 4, πιν. 180α, β, 181α, β, 183α, β. Λαζαρίδης 1964, 230-235, πιν. 272α-δ, 273α-δ, 275α-δ, 276α-δ. Λαζαρίδης 1970, 268, πιν. 233β. Πανουσάκης, Χριστοδουλοπούλου 1992, 49-52. Βογιατζής 2000, 129, 136. Μεσσής 2010α, 298. 297-302. Καρατζόγλου 2011, 441-462.

δυτικά (εικ. 22-25). Κατασκευάστηκε μάλιστα εξ ολοκλήρου σε μια οικοδομική φάση, αφού απουσιάζουν οικοδομικοί αρμοί μεταξύ του κυρίως ναού και των τυπικαριών και παρεκκλησίων.

Στο ιερό βήμα δύο τοίχοι, στους οποίους ανοίγονται χαμηλές διόδοι, διαχωρίζουν τον κεντρικό χώρο από τα παραβήματα. Οι τοίχοι αυτοί στα δυτικά σχηματίζουν δύο τετράγωνους πεσσούς, διαστ. $0,75 \times 0,75$ μ., στους οποίους στηρίζεται το ξύλινο τέμπλο. Η απίδα του βήματος είναι πεντάπλευρη εξωτερικά και ημικυκλική εσωτερικά και η χορδή και το ύψος της ισούνται με τη χορδή και το ύψος των εκατέρωθεν χορών. Τα πέρατα της χορδής της απίδας έως τη γένεση περίπου του τεταρτοσφαιρίου, που τονίζεται με κοσμήτη, διαμορφώνονται ως ενδομημένοι ημικιονίσκοι⁸ (εικ. 26). Η πρόθεση και το διακονικό φέρουν υποτυπώδεις ημικυκλικές κόγχες που εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Η κάλυψη του κεντρικού ιερού βήματος πραγματοποιείται με την επέκταση της καμάρας του ανατολικού σκέλους του σταυρού. Ο Βασίλης Μεσσής τονίζει ότι η κατά μήκος διάσταση του ιερού είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του ανατολικού σκέλους του σταυρού⁹. Στο τεταρτοσφαίριο της απίδας δημιουργείται τόξο μετώπου έως το ύψος του κοσμήτη. Η κάλυψη των παραβημάτων γίνεται με κατά μήκος καμάρες.

Το ιερό βήμα πλαισιώνουν δύο πλήρως ανεπτυγμένα τυπικαριά. Σήμερα τα τυπικαριά είναι παρεκκλήσια που τιμώνται στους αγίους Αποστόλους, το βόρειο, και στη Μεταμόρφωση του Κυρίου, το νότιο. Δεν γνωρίζουμε αν την ίδια χρήση είχαν και στην αρχική οικοδομική φάση του καθολικού. Πολύ πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν αρχικά ως τυπικαριά¹⁰, και στη συνέχεια, να μετατράπηκαν σε παρεκκλήσια¹¹. Τα τυπικαριά εσωτερικά είναι τρίκογχα: η μόνη κόγχη που προβάλλει εξωτερικά είναι η ανατολική, ημικυκλική εσωτερικά και πεντάπλευρη εξωτερικά, οι υπόλοιπες εγγράφονται στο πάχος των τοίχων. Τα τυπικαριά επικοινωνούν με την πρόθεση και το διακονικό, αντίστοιχα, με χαμηλή τοξωτή διόδο επικοινωνίας. Η κάλυψη των τυπικαριών γίνεται με

⁸. Μεσσής 2010α, 298.

⁹. Μεσσής 2010α, 298.

¹⁰. Για τη χρήση των τυπικαριών, βλ. κυρίως Mylonas 1994, 75-86.

¹¹. Σήμερα στο νότιο τυπικαριό φυλάσσεται η εφέστια εικόνα της μονής σε σύγχρονο προσκυνητάρι.

φουρνικά που εξωτερικά διαμορφώνονται ως τυφλοί τρούλοι με χαμηλό τύμπανο. Στο νότιο τυπικαριό έχει ανοιχτεί μεταγενέστερη είσοδος στη νότια πλευρά, η οποία προέκυψε με τη διεύρυνση του αρχικού δίλοβου παραθύρου¹².

Στην κάτοψη, ο κυρίως ναός (διαστ. $9 \times 6,5$ μ.) είναι ορθογώνιος με το δυτικό σκέλος του σταυρού να είναι πιο επίμηκες απ' ό,τι το ανατολικό. Οι κίονες του κεντρικού τετραγώνου τοποθετούνται πολύ κοντά στους πλάγιους τοίχους, διευρύνοντας το κεντρικό τετράγωνο του τρούλου και μειώνοντας αισθητά το μέγεθος των γωνιακών διαμερισμάτων. Οι κίονες σχηματίζονται από σπονδύλους ικανού ύψους από φαιοπράσινο ασβεστόλιθο και κονίαμα, που ίσως επενδύει μεταλλικούς συνδέσμους στο κέντρο τους, και φέρουν τεκτονικά κιονόκρανα με στρογγυλεμένες τις κάτω γωνίες τους, σαν να σχηματίζουν σφαίρα που τέμνεται από τέσσερα κατακόρυφα επίπεδα¹³. Τα γωνιακά διαμερίσματα οριοθετούνται μέσω των τόξων που εδράζονται αφενός στους κίονες και αφετέρου στους πεσσούς του ιερού και στους μακρούς τοίχους του κυρίως ναού. Τα ανατολικά γωνιακά διαμερίσματα είναι τετράγωνα, ενώ τα δυτικά, που επιμηκύνονται προς δυσμάς, ορθογώνια¹⁴. Η κάλυψη του κεντρικού διαμερίσματος του σταυρικού τετραγώνου γίνεται με δωδεκάπλευρο τρούλο, ενώ τα δυτικά γωνιακά διαμερίσματα στεγάζουν διαμήκεις καμάρες και τα ανατολικά σταυροθόλια. Οι πλάγιοι χοροί είναι εσωτερικά ημικυκλικοί και εξωτερικά πεντάπλευροι. Η κάλυψη των χορών γίνεται με τεταρτοσφαίρια που υψώνονται χαμηλότερα από τις κλείδες των καμαρών των εγκαρσίων σκελών. Επιπλέον, τα τεταρτοσφαίρια διαθέτουν μικρή υποχώρηση σε σχέση με τους πλευρικούς τοίχους στους οποίους ανοίγονται, δημιουργώντας τόξα μετώπου που φτάνουν έως το ύψος του κοσμήτη που ορίζει τη γένεση των τεταρτοσφαιρίων¹⁵. Οι χοροί δεν καταλαμβάνουν ολόκληρο το εγκάρσιο σκέλος

¹². Λαζαρίδης 1964, 234.

¹³. Βλ. Ορλάνδος, 1999², 60 και εικ. 77, για ανάλογους κίονες και κιονόκρανα της παλαιάς τράπεζας της μονής του Μεγάλου Μετεώρου.

¹⁴. Το ορθογώνιο σχήμα των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων προκύπτει διότι το μήκος των κατά μήκος σκελών του σταυρού διαφέρει από αυτό των εγκαρσίων. Επιπλέον, το δυτικό σκέλος είναι πιο επίμηκες του ανατολικού, με αποτέλεσμα τα δυτικά γωνιακά διαμερίσματα να είναι ορθογώνια και μεγαλύτερα των ανατολικών.

¹⁵. Μεσσής 2010α, 298.

του σταυρού. Στις γωνίες στα άκρα της χορδής τους, έως περίπου τη γένεση των τεταρτοσφαιρίων, υπάρχουν ενδομημένοι ημικιονίσκοι¹⁶.

Δυτικά του καθολικού εκτείνεται ο μονόχωρος ορθογώνιος νάρθηκας. Η είσοδος στο νάρθηκα πραγματοποιείται από μεγάλη θύρα στο μέσον του δυτικού τοίχου¹⁷. Η επικοινωνία του νάρθηκα με τον κυρίως ναό γινόταν μέσω τριών εισόδων: η κεντρική βρίσκεται στο μέσον του ανατολικού τοίχου και οι άλλες δύο μικρότερες εκατέρωθεν. Σήμερα, οι δύο πλάγιες εισοδοί έχουν σφραγιστεί με τοιχοποιία¹⁸ και μόνον η κεντρική είσοδος υπάρχει, με κόγχη πάνω από το ανώφλι της, όπου έχει ζωγραφιστεί η Θεοτόκος Πλατυτέρα με τον μικρό Χριστό να ευλογεί και με τα δύο χέρια (εικ. 27). Στις στενές πλευρές του νάρθηκα ανοίγονται χαμηλές τοξωτές θύρες, για την επικοινωνία με τα παρεκκλήσια. Η στέγη του νάρθηκα σήμερα είναι μονόρριχτη και με κλίση προς τα δυτικά, όπως και στην αρχική φάση.

Εκατέρωθεν του νάρθηκα προσαρτώνται δύο παρεκκλήσια, το βόρειο του Αγίου Χαραλάμπους και το νότιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Και τα δύο παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα μεταξύ τους, αφού έχουν υιοθετήσει τον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς¹⁹. Το ιερό βήμα των παρεκκλησιών είναι κατά μια βαθμίδα ψηλότερο απ' ό,τι ο κυρίως ναός τους και διαχωρίζεται με κτιστό χαμηλό φράγμα από ορθογωνισμένους πωρόλιθους, που στο μέσον ενσωματώνει τετράγωνους λίθους με σταυρούς, των οποίων οι κεραίες απολήγουν σε τρίφυλλα, αποδοσμένους σε επιπεδόγλυφη τεχνική. Η αφίδα των παρεκκλησιών είναι ημικυκλική εσωτερικά και πεντάπλευρη εξωτερικά. Ο βόρειος και ο νότιος τοίχος του ιερού τους διαθέτουν ημικυκλικές κόγχες, ενώ στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού τους ανοίγεται από μια ορθογώνιας τομής

¹⁶. Μεσσής 2010α, 298 και Καρατζόγλου 2011, 446.

¹⁷. Η είσοδος αυτή και τα εκατέρωθεν παράθυρα φέρουν εξωτερικά μαρμάρινα πλαίσια του 1908. Στο μπροστινό τμήμα του περβαζιού του αριστερού παραθύρου υπάρχει η εξής αφιερωματική επιγραφή: «*Εἰς αἰωνίαν μνήμην Ἰω. Δ. Ζουλούμη δαπάνη υἱῶν του. Ἐγένετο τόδε καὶ τὸ ἕτερον 1908*» (βλ. εικ. 28).

¹⁸. Το περίγραμμα των δύο μικρῶν εισόδων διακρινόταν μέχρι πρόσφατα στο κονίαμα που κάλυπτε τον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Βλ. και Μεσσής 2010α, 299, υποσ. 736.

¹⁹. Ο Καρατζόγλου τονίζει ότι ο τύπος του συνεπτυγμένου σταυροειδούς εντοπίζεται ήδη από τον 16ο αιώνα στο προσαρτημένο παρεκκλήσιο της μονῆς Κορώνης, βλ. Καρατζόγλου 2011, 446 και Καρατζόγλου 2002, αρ. σχ. 1, 4 και 6. Βέβαια, το πιο πρώιμο παράδειγμα παρεκκλησίου στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς στη Φθιώτιδα το εντοπίζουμε στο καθολικό της μονῆς Αντινίτσας, βλ. Ορλάνδος 1930, 370 εικ. 2, 374.

τοξωτή κόγχη. Το ιερό βήμα καλύπτεται με καμάρα, ενώ ο κυρίως ναός με οκτάπλευρο τρούλο που φέρεται από τα τέσσερα τόξα που συνδέουν τους γωνιακούς πεσσούς. Στο τύμπανο των τρούλων ανοίγεται μόνον ένα μικρό παράθυρο στην ανατολική πλευρά. Το βόρειο παρεκκλήσιο επικοινωνεί μέσω τοξωτής θυρίδας στο βόρειο τοίχο με τον έξω χώρο, ενώ το νότιο παρεκκλήσιο στην αντίστοιχη θέση διαθέτει δίλοβο παράθυρο.

Εξωτερικά το καθολικό διαρθρώνεται σε τέσσερις ζώνες. Η πρώτη ζώνη ξεκινά από το κρηπίδωμα του ναού και φτάνει έως τα γείσα των χορών, των παρεκκλησίων και των τυπικαριών, η δεύτερη περιλαμβάνει τους τοίχους πάνω από τον κύριο κοσμήτη έως τα γείσα των στεγών του κυρίως ναού, η τρίτη ζώνη αποτελείται από τα σκέλη του σταυρού, τους τρούλους των παρεκκλησίων και των τυπικαριών και από τη βάση του κεντρικού τρούλου. Τέλος, η τέταρτη ζώνη περιλαμβάνει το τύμπανο και το θόλο του τρούλου.

Το καθολικό βαίνει κατά πάσαν πιθανότητα πάνω σε κρηπίδωμα²⁰, το οποίο σήμερα, έπειτα από τις εργασίες ανακαίνισης, φαίνεται στην πρόσθια όψη του κτιστού θρανίου να είναι κατασκευασμένο από ορθογώνιες λαξευμένες πώρινες λιθοπλίνθους και αργούς λίθους. Από το κρηπίδωμα έως και τον κύριο κοσμήτη, που αντιστοιχεί με την γένεση των τεταρτοσφαιρίων των πλαγίων χορών, η τοιχοποιία του ναού είναι κατασκευασμένη από ορθογωνισμένους πωρόλιθους (διαστ. 0,20 × 0,35 μ. κατά μ.ό.), τοποθετημένους σύμφωνα με το ισόδομο σύστημα. Οι επίπεδοι και αδιάρθρωτοι τοίχοι δίνουν στο καθολικό μια όψη αυστηρότητας και επιβλητικότητας. Διάσπαρτα, στους πώρινους δόμους των αψίδων των τυπικαριών και των παρεκκλησίων παρατηρούνται έγγλυφα κοσμήματα, όπως σταυροί που εγγράφονται σε κύκλο, ακτινωτά σχέδια και ρόδακες²¹ (εικ. 31). Πάνω από τον κεντρικό πώρινο κοσμήτη υπάρχει πάλι η ισόδομη τοιχοποιία, αλλά κατά τόπους παρατηρούμε εναλλαγή λίθων και πλίνθων (διαστ. πλίνθων κατά μ.ό. 0,30 × 0,035 μ.) ή και πλινθοπερίκλειστο

²⁰. Το αρχικό κρηπίδωμα του ναού δεν είναι ορατό διότι έχει καλυφθεί με μεταγενέστερο κτιστό θρανίο.

²¹. Τα παραπάνω έγγλυφα κοσμήματα εντοπίζονται κυρίως στην ανατολική αψίδα του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, εκεί όπου εντοπίστηκε ο «κτητορικός» τάφος. Είναι πιθανόν, αυτά ειδικά, να έχουν χαραχθεί πρόσφατα, μετά την εύρεση και συντήρηση του τάφου.

σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, στο τμήμα των τοίχων των παρεκκλησιών πάνω από τον κοσμήτη, στους τρουλίσκους των τυπικαριών, καθώς και στη βάση και στο τύμπανο του κεντρικού τρούλου χρησιμοποιήθηκαν ορθογωνισμένοι λίθοι, μικρότερων διαστάσεων εν γένει, εναλλασσόμενοι με μονή ή και διπλή στρώση πλίνθων. Στη βορειοδυτική γωνία του βόρειου τυπικαριού και στη νοτιοδυτική γωνία του νότιου τυπικαριού υπάρχουν φαλτσογωνιές (αποκομμένες γωνιές), που διακοσμούνται στο εσωτερικό τους με σχινοειδές κόσμημα²² (εικ. 30). Οι φαλτσογωνιές που εντοπίζονται εκατέρωθεν των τυπικαριών μαρτυρούν την παρουσία παλαιότερων κτηρίων που δεν σώζονται σήμερα και βρίσκονταν μάλλον πολύ κοντά στο υπάρχον καθολικό.

Ο δωδεκάπλευρος κεντρικός τρούλος του καθολικού βαίνει εξωτερικά σε κυβική βάση και φέρει ορθογώνιο γείσο. Το τύμπανο του τρούλου διατρυπάται από τέσσερα τοξωτά παράθυρα που τοποθετούνται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Παρομοίως διαρθρώνονται και οι πεντάπλευροι τρουλίσκοι των παρεκκλησιών. Οι τρουλίσκοι των τυπικαριών διαφέρουν, διότι στο χαμηλό τύμπανό τους δεν ανοίγεται κανένα παράθυρο και προεξέχουν ελάχιστα από την υπόλοιπη στέγη. Η κάλυψη των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων γίνεται μέσω της στέγης του δυτικού σκέλους του σταυρού, ενώ τα ανατολικά καλύπτονται με ανεξάρτητες εξωτερικά καμπύλες στέγες. Επιπλέον, η διαμήκης στέγη του ιερού βήματος συνέχεται με τη στέγη του ανατολικού σκέλους του σταυρού. Η κόγχη της ανατολικής πλευράς και οι κόγχες των χορών φτάνουν σε χαμηλότερο επίπεδο από ό,τι οι στέγες των κεραιών του σταυρού και σήμερα καλύπτονται με καμπύλες στέγες.

Στον κάθετο άξονα της κεντρικής αψίδας, των αψίδων των τυπικαριών και των παρεκκλησιών και στον άξονα καθενός από τους πλάγιους χορούς υπάρχουν δίλοβα παράθυρα με πώρινα πλαίσια, κατασκευασμένα από θολίτες. Επιπλέον, δίλοβα παράθυρα εντοπίζονται στον πλάγιο τοίχο του βόρειου τυπικαριού και των παρεκκλησιών, στα τύμπανα των εγκάρσιων σκελών πάνω από τους χορούς, στο τύμπανο του δυτικού σκέλους, και στον ανατολικό τοίχο πάνω από την κόγχη του βήματος. Στο δυτικό τοίχο του νότιου παρεκκλησίου

²². Στη φαλτσογωνιά του βόρειου τυπικαριού το κόσμημα έχει απολαξευτεί.

και στο βόρειο και το δυτικό τοίχο του βόρειου παρεκκλησίου, πάνω από τον κοσμήτη, ανοίγονται πολεμιστροειδή παράθυρα με λαξευτά πόρινα πλαίσια. Τέλος, ορθογώνια παράθυρα, ενδεχομένως από την εποχή των ανακατασκευών του 20ου αιώνα, ανοίχθηκαν από ένα στους πλάγιους τοίχους των γωνιακών διαμερισμάτων, από τα οποία τα παράθυρα των δυτικών σφραγίστηκαν πρόσφατα με τοιχοποιία, πίσω από το μεταλλικό πλαίσιο. Ίδιου σχήματος παράθυρα υπάρχουν στο νότιο τοίχο του νότιου παρεκκλησίου, πάνω από τον κοσμήτη, και στο βόρειο τοίχο του βόρειου παρεκκλησίου, πάνω από την είσοδο, γεγονός που ενισχύει την εντύπωση ότι πρόκειται για πολύ πρόσφατες επεμβάσεις.

Ο φυσικός φωτισμός²³ του καθολικού δεν είναι έντονος. Τα δίλοβα παράθυρα και τα δύο ορθογώνια στους πλάγιους τοίχους των ανατολικών γωνιαίων διαμερισμάτων που τροφοδοτούν το κεντρικό ναό με φως είναι αρκετά στενά, με αποτέλεσμα το φυσικό φως που εισέρχεται στον ναό να είναι λιγοστό. Αλλά και τα τέσσερα παράθυρα του τρούλου δεν βοηθούν ιδιαίτερα για επαρκή φωτισμό. Παρόμοια λιγοστός είναι και ο φωτισμός που υπάρχει στα παρεκκλήσια και τα τυπικαριά. Ο τεχνητός φωτισμός²⁴ είναι απαραίτητος πολλές φορές και κατά τη διάρκεια της ημέρας. Ο Χαράλαμπος Μπούρας έχει από παλαιά τονίσει ότι το εσωτερικό των ναών κατά την Οθωμανική περίοδο χαρακτηρίζεται από έλλειψη φωτός, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ιδιότυπου χώρου που τον χαρακτηρίζει η μυστικοπάθεια και η περιουλλογή²⁵. Γενικότερα, στην πλειονότητα των μεταβυζαντινών ναών παρατηρείται έντονα η πρόθεση να μειωθούν σε αριθμό και μέγεθος τα παράθυρα και οι θύρες, γενικά τα ανοίγματα. Την παραπάνω πρακτική ο Μπούρας την αποδίδει στην εσωστρέφεια και απομόνωση των Χριστιανών από το εξωτερικό εχθρικό

²³. Γενικά για το φυσικό φωτισμό των μεταβυζαντινών ναών, βλ. Ηλιάδης 1996-1997, 293-308.

²⁴. Για τον τεχνητό φωτισμό στο Βυζάντιο και τις πρακτικές που χρησιμοποιούνται και στη μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. Olcay 2001, 77-87 και Μότσιανος 2011, 90-125.

²⁵. Μπούρας 2001³, 471.

περιβάλλον, καθώς και σε πρακτικούς λόγους, όπως η αδυναμία δημιουργίας μεγάλων ανοιγμάτων και η κατασκευή διαφραγμάτων²⁶.

Οικοδομικές φάσεις του καθολικού

Ο Καρατζόγλου, που πρόσφατα δημοσίευσε μελέτη για την αρχιτεκτονική της μονής Αγιάθωνος, θεωρεί ότι το καθολικό, έπειτα από τον καταστροφικό σεισμό του 1740, κτίστηκε εξ αρχής σε μία και μόνη οικοδομική φάση²⁷. Αντιθέτως, ο Μεσσής λίγο πιο πριν είχε χρονολογήσει την ίδρυση του συγκεκριμένου καθολικού στο τέλος του 16ου ή στις αρχές του 17ου αιώνα και διαβλέπει την ύπαρξη μιας δεύτερης φάσης επιδιόρθωσης στον 18ο αιώνα χωρίς, ωστόσο, να τις έχει αποτυπώσει²⁸.

Είναι γεγονός ότι αν παρατηρήσει κανείς προσεκτικά την τοιχοποιία του καθολικού θα μπορούσε να διακρίνει εύκολα δύο οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες η πρώτη σχετίζεται με την ίδρυση του καθολικού και η δεύτερη χρονολογείται με ακρίβεια μετά από την ιεροδικαστική απόφαση του 1745²⁹.

Στην πρώτη οικοδομική φάση τοποθετείται η πρώτη, η δεύτερη και εν μέρει η τρίτη ζώνη του καθολικού. Η τοιχοποιία εδώ αποτελείται εξ ολοκλήρου από το ισόδομο σύστημα με τις πόρινες λιθοπλίνθους. Οι ορθογωνισμένες λιθοπλίνθοι διατάσσονται με μεγάλη ακρίβεια και συνέπεια, ενώ καταβάλλεται μια προσπάθεια απόκρυψης του κονιάματος στους αρμούς μεταξύ των λιθοπλίνθων. Η ισόδομη τοιχοποιία του καθολικού ομοιάζει με την τοιχοποιία της ανατολικής όψης του καθολικού της μονής Μαλεσίνας, που χρονολογείται στον 16ο αιώνα³⁰ και του νάρθηκα του ναού της Μεταμορφώσεως στο Μόδιο Φθιώτιδας, που χρονολογείται το 1571 βάσει κτητορικής επιγραφής³¹. Ο

²⁶. Μπούρας 2001, 242. Χαρακτηριστικό αποτελεί το παράδειγμα του Οσίου Λουκά, στο οποίο συστηματικά από το 16ο αιώνα σφραγίζονται με τοιχοποιία σχεδόν όλα τα παράθυρα.

²⁷. Καρατζόγλου 2011, 454.

²⁸. Μεσσής 2010α, 162.

²⁹. Πρβλ. 1^ο κεφ. Ίδρυση και εξέλιξη της μονής Αγιάθωνος.

³⁰. Μπούρας 1999, 132.

³¹. Πασαλή 2002α, 154 και 161-162. Παρατηρώντας τους οικοδομικούς αρμούς μεταξύ του νάρθηκα και του κυρίως ναού γίνεται αντιληπτό ότι ο νάρθηκας έχει ενσωματωθεί μεταγενέστερα, αλλά δεν απέχει αρκετά χρονικά από την κατασκευή του κυρίως ναού. Θα μπορούσαμε να τον τοποθετήσουμε στα τέλη του 16ου ή στις αρχές του 17ου αιώνα.

Μπούρας σημειώνει ότι οι τοιχοποιίες εξολοκλήρου από καλολαξευμένο πωρόλιθο έχουν βυζαντινή αφετηρία και η διάδοσή τους έγινε μέσω της υιοθέτησης των ίδιων τεχνικών από τους οικοδόμους των τζαμιών³². Είναι όμως αρκετές οι ομοιότητες αυτές στις εν λόγω τοιχοποιίες για την τοποθέτηση της αρχικής φάσης του καθολικού στον 16ο αιώνα; Υπάρχουν άλλα στοιχεία για μια χρονολόγησή του σε στενότερα πλαίσια; Για να δοθούν απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, θα εξετάσουμε στοιχεία της κάτοψης, της μορφολογίας και της κατασκευής του καθολικού που μας απασχολεί.

Ο διαχωρισμός του βήματος από το ανατολικό τμήμα του κυρίως ναού στο καθολικό της μονής Αγάθωνος επιτυγχάνεται με διαχωριστικούς τοίχους, οι οποίοι διατρυπώνται από στενά και χαμηλά ανοίγματα επικοινωνίας μεταξύ βήματος και παραβημάτων. Ο παραπάνω τρόπος οριοθέτησης του ιερού από τον κυρίως ναό παρατηρείται σε όλους τους βυζαντινούς ναούς του πλήρως απαρτισμένου αθωνικού τύπου, καθώς και σε ναούς του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα εντός και εκτός Αγίου Όρους³³.

Οι τέσσερις κίονες του κυρίως ναού που φέρουν τα βάρη των τόξων και του κεντρικού τρούλου είναι τυπικοί για τον 16ο αιώνα: παρόμοιοι από το ίδιο υλικό κατασκευασμένοι και με καθ' όλα όμοια κιονόκρανα απαντούν στην παλαιά τράπεζα του Μεγάλου Μετεώρου³⁴, που χρονολογείται το 1557.

Οι πεντάπλευροι εξωτερικά χοροί που φέρει το καθολικό γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση από τον 16ο αιώνα και εξής στη Θεσσαλία³⁵. Στη Φθιώτιδα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι οι χοροί των καθολικών των μονών Αντινίτσας και Αγάθωνος. Ο Μεσσης παρατηρεί ότι οι πεντάπλευροι χοροί πρωτοεμφανίζονται στο καθολικό της μονής Χελανδαρίου³⁶ και διαδίδονται ευρέως κατά την μεταβυζαντινή περίοδο.

Επίσης, ελάχιστα καθολικά εκτός Αγίου Όρους φέρουν δίλοβο παράθυρο στον άξονα των πλαγίων χορών, όπως στο καθολικό της μονής Αγάθωνος. Τα

³². Μπούρας 2001, 243.

³³. Μεσσης, 2010, 259, βλ. υποσ. 1116 και 1117.

³⁴. Ορλάνδος 1992, 47, 60 και εικ. 56, 77. Σοφιανός 1990α, 108.

³⁵. Βλ. ενδεικτικά, τα καθολικά των μονών του Μεγάλου Μετεώρου (β' φάση) (Σωτηρίου 1932, 395, εικ. 3), Αγίου Παντελεήμονος Αγιάς (Koumoulides, Walter 1975, 58, εικ. III.6) και τον ναό του Αγίου Παντελεήμονος στην Ανατολή (Πασαλή 1993α, 113-118).

³⁶. Μεσσης 2010α, 232.

καθολικά αυτά χρονολογούνται από το 15ο έως τον 17ο αιώνα, όπως των μονών Αντινίτσας, Στομίου, Αγίου Διονυσίου Ολύμπου³⁷, Αγίας Αναλήψεως Καλυβίων Ελασσόνας³⁸ και Αγίας Τριάδος Μελιγούς³⁹.

Οι χοροί στο καθολικό της Αγάθωνος είναι αρκετά χαμηλοί, αφού το κλειδί του τεταρτοσφαιρίου των χορών τοποθετείται πολύ χαμηλότερα απ' ό,τι το κλειδί των εγκάρσιων σκελών του σταυρού. Ο Μεσσής υποστηρίζει ότι οι ιδιαίτερα χαμηλοί χοροί είναι ελάχιστοι και εντοπίζονται κυρίως στη Θεσσαλία σε ναούς μετά το 1600⁴⁰, όπως στα καθολικά των μονών Προφήτη Ηλία Τυρνάβου⁴¹ (1631/2), Θεολόγου Ζάρκου⁴² (αρχών του 18ου αι.), Τσουκάς Νεραϊδοχωρίου⁴³ (1792) και Μπουνάσιας Γρεβενών⁴⁴ (1816). Αυτό όμως δεν προδικάζει ότι δεν θα ήταν δυνατόν να υπάρχουν χαμηλοί χοροί και κατά τον 16ο αιώνα, με ένα από τα πρώτα ίσως παραδείγματα το καθολικό της μονής Αγάθωνος. Και πράγματι, οι χοροί των καθολικών των μονών Αντινίτσας και Στομίου είναι ψηλοί και φτάνουν έως τις στέγες των εγκάρσιων σκελών του σταυρού, αλλά φέρουν παράθυρα και τυφλά αψιδώματα σε δύο στάθμες⁴⁵. Στο καθολικό της μονής Αγάθωνος είναι πιθανόν για κατασκευαστικούς και αισθητικούς λόγους, ή και για λόγους απλοποίησης παλαιότερων προτύπων, να μην υιοθετήθηκε η ζώνη με την δεύτερη στάθμη των παραθύρων στους χορούς, με αποτέλεσμα την ταπείνωση του ύψους τόσο των πλάγιων χορών όσο και της κεντρικής αψίδας.

Ο δωδεκάπλευρος τρούλος που φέρει το καθολικό της μονής Αγάθωνος αποτελεί χαρακτηριστικό της ναοδομίας της πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου

³⁷. Σιαζαμπάνη-Στεφάνου 1989, 111-124 και Ιωαννίδου 1993, 255-279.

³⁸. Τα παράθυρα των χορών ίσως ήταν αρχικά δίλοβα και μετασκευάστηκαν σε ορθογώνια. Πασαλή 2003, 320, σχέδ. 133-134, εικ. 183, 185, 187.

³⁹. Γριτσόπουλος 1991-1992, 160-163 και Σαραντάκης, Πετρούλια 2000, 164-165.

⁴⁰. Μεσσής 2010α, 230.

⁴¹. Πασαλή 2000, 603.

⁴². Πασαλή 1998-1999, 147.

⁴³. Πασαλή 1998, 202.

⁴⁴. Μουτσόπουλος 2006, 152. Νικήτα-Σκαρτάδου 1977, 213-233. Σαββοπούλου-Κατσική 2009, 106-107.

⁴⁵. Για τη μονή Στομίου, η άνω ζώνη των αψιδωμάτων των πλαγίων χορών αποκαθίσταται με βάση τα σχέδια του Γάλλου αρχιτέκτονα Α. Normand, όπως σώζονταν το 1851, βλ. Μπούρας 2003, 146-147, εικ. 1-2, που αναδημοσιεύτηκε στο Στ. Γ. Γουλούλης - Στ. Σδρόλια (επιμ.), *Άγιος Δημήτριος Στομίου. Ιστορία - Τέχνη - Ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 53. 62, σχέδ. 21-23, 25-28]. Για την μονή της Αντινίτσας, βλ. Ορλάνδος 1930, 373, 375, εικ. 6-7.

και εμφανίζεται κυρίως στο Άγιο Όρος όπου γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση⁴⁶. Εκτός του Άθω δωδεκάπλευροι τρούλοι εντοπίζονται σχεδόν αποκλειστικά σε ναούς του 16ου αιώνα, όπως στα καθολικά των μονών Αντινίτσας, Στομίου, Τατάρνας⁴⁷ (ίσως του 1556), Μεταμόρφωσης Μετεώρων, Πέτρας⁴⁸ (των μέσων του 16ου αι.), Πατέρων Λιθίνου (τέλη 16ου αι.⁴⁹), Φλαμουρίου⁵⁰ (ίδρυση στο διάστημα 1595-1602, βάσει κτητορικής επιγραφής) και Σωσίνου (α' φάση του 1598 σύμφωνα με κτητορική επιγραφή⁵¹). Πρέπει να σημειώσω ότι ο κεντρικός τρούλος του καθολικού ανήκει στη β' οικοδομική φάση, υπόθεση που τεκμηριώνει και η ιεροδικαστική απόφαση: «...και ό θόλος θα γίνη εις τέσσαρες κολώνες άπάνω...» – εδώ είναι μια από τις σπάνιες φορές όπου το οικοδομικό εργαστήριο που επισκεύασε το καθολικό τήρησε τα προγενέστερα μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του καθολικού.

Η κάλυψη των ανατολικών γωνιακών διαμερισμάτων του καθολικού της μονής Αγάθωνος με σταυροθόλια, σύμφωνα με τον Μεσσή, είναι κατασκευαστικό χαρακτηριστικό που τοποθετεί χρονικά το καθολικό στον όψιμο 16ο αιώνα. Ο Μεσσής τονίζει ότι από το 17ο αιώνα και εξής εκτός Αγίου Όρους η κάλυψη των γωνιακών διαμερισμάτων με σταυροθόλια εντοπίζεται σε δύο ναούς της Θεσσαλίας, στα καθολικά των μονών Αναλήψεως Καλυβίων Ελασσόνας (τέλη 16ου- αρχές 17ου αιώνα⁵²) και Αγίας Τριάδας Δρακότρυπας (1740/2⁵³ ή 1743⁵⁴). Βέβαια, η ύπαρξη σταυροθολίων στα ανατολικά γωνιακά διαμερίσματα μπορεί να αποτελεί ανακατασκευή που έγινε στις επισκευαστικές εργασίες μετά το 1745, ώστε αυτή τη χρονική τοποθέτηση των σταυροθολίων να μην μπορεί να βαρύνει αποφασιστικά σε μια χρονική τοποθέτηση της πρώτης οικοδομικής φάσης του καθολικού στον 16ο αιώνα.

46. Μεσσής 2010α, 240. Βλ. τα καθολικά Διονυσίου, Καρακάλλου, Δοχειαρίου και Σιμωνόπετρας.

47. Κουμουλίδης, Δεριζιώτης, Σδρόλια 1991, 14. Koumoulides 1984, 39-40.

48. Μυλωνάς 1982, 113. Βογιατζής 2000, 128 και 135.

49. Ζίας, Χρυσοχοϊδης 1999, 52-53. Παπαδοπούλου, Κασκάνης 2002, 135-150. Καραμπερίδη 2006, 23-33.

50. Κίζης 1982, 158.

51. Στυλιανού 1982, 77.

52. Πασαλή 1993β, 49-50.

53. Καρατζόγλου 1982, 148.

54. Τσιουρής 2008, 39.

Χαρακτηριστικά είναι τα πόρινα πλαίσια των δίλοβων παράθυρων του καθολικού. Ο τρόπος επεξεργασίας τους μαρτυρεί ικανό οικοδομικό συνεργείο που ακολουθεί βυζαντινά πρότυπα λιθοξοϊκής σε πωρόλιθο⁵⁵, τα οποία σπανίζουν στην μεταβυζαντινή ναοδομία. Παρόμοια δίλοβα παράθυρα με τοξωτά λίθινα πλαίσια εντοπίζονται στο καθολικό της μονής του Αγίου Γεωργίου Πόρτας Μπαμπίνη⁵⁶ (τέλη 16ου - αρχές 17ου αι.) (εικ. 31).

Το καθολικό της μονής Αγάθωνος έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του 16ου αιώνα⁵⁷. Στην κάτοψη, η ύπαρξη ανεξάρτητων τυπικαριών, ο διαχωρισμός του κεντρικού ιερού βήματος από τα παραβήματα με τοίχους, ο ορθογώνιος κυρίως ναός με επιμηκυμένο το δυτικό σκέλος του σταυρού, οι ισχυρώς εξέχουσες πεντάπλευρες εξωτερικά κόγχες, η τοποθέτηση των τεσσάρων κίωνων κοντά στους εξωτερικούς τοίχους, όλα είναι στοιχεία που έλκουν την καταγωγή τους από παλαιά βυζαντινά πρότυπα και επαναλαμβάνονται στα αθωνικού τύπου καθολικά μονών του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Επιπλέον, η τοιχοποιία με τους ορθογωνισμένους πωρόλιθους, που αποδίδεται ομοίως όπως και στο καθολικό της μονής Μαλεσίνας, ενώ και τα από θολίτες αποτελούμενα πλαίσια των δίλοβων παραθύρων, που ομοίως απαντούν στο καθολικό της μονής Πόρτας Μπαμπίνη, είναι κι αυτά ισχυρά στοιχεία που υποδεικνύουν τη χρονική τοποθέτηση της α΄ φάσης του καθολικού της μονής Αγάθωνος στον 16ο αιώνα.

Ο Μεσσής εύστοχα υποστηρίζει⁵⁸ ότι κατά τον 16ο αιώνα κατασκευάζονται στην ευρύτερη περιοχή της Στερεάς Ελλάδας τρία καθολικά τα οποία μας βοηθούν ιδιαίτερα να κατανοήσουμε την εξέλιξη και εφαρμογή του πλήρως απαρτισμένου αθωνικού τύπου. Είναι τα καθολικά των μονών Τατάρνας, Γαλατάκη⁵⁹ και Αγάθωνος.

Η δεύτερη οικοδομική φάση περιλαμβάνει ένα μέρος της δεύτερης ζώνης, το τμήμα των αψίδων και των τοίχων πάνω από τον κεντρικό κοσμήτη

⁵⁵. Βλ. σχετικά Μπούρας, Μπούρα 2002, ιδιαιτ. 509.

⁵⁶. Βοκοτόπουλος 1967, 332-333. Παλιούρας 1985, 337-341.

⁵⁷. Για τον 16ο αι., βλ. Χατζηδάκης 1974, 416-418. Μπούρας 1994, 147-191. Βογιατζής 2000, 135 κεξ. .

⁵⁸. Μεσσής 2010α, 158-159.

⁵⁹. Βογιατζής 2000, 117-118. Kanari 2003, 31-40. Δούκουρης 2006, 29-47.

των δύο παρεκκλησιών, καθώς και την τρίτη και τέταρτη ζώνη του καθολικού. Αυτή η οικοδομική φάση, όπως σημειώσαμε παραπάνω, μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια λίγο μετά το 1745. Πράγματι, η ιεροδικαστική απόφαση για την επισκευή του καθολικού της μονής Αγάθωνος αναφέρει ότι: «...ἀπὸ τὸν σεισμὸν εἰς μερικὰ μέρη οἱ θόλοι ἐγκρημνίσθησαν καὶ αἱ ἀστρέχαις εὐγῆκαν ἔξω...», καθώς και ότι ορισμένοι τουλάχιστον τοίχοι του κυρίως ναού και του νάρθηκα και οι πλάγιοι χοροί ήταν ακόμη ιστάμενοι και διατηρούσαν ως έναν βαθμό την κεραμοσκεπή τους: «...παρητηρήσαμεν ἀπ' ἔξω τὸ μοναστήρι· ἓνα μέγαλον, ἔχον ἀπὸ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος δύο θόλους πέτρινους, ἔχον ὀντάδες μὲ πάτωμα καὶ μὲ κεραμίδια σκεπασμένους, καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο ἄλλους ὀντάδες μικροὺς μὲ τρία παράθυρα καὶ μὲ ξύλινες πόρτες καὶ δέκα τρία παράθυρα μεγάλα μὲ τζάμια, ἔχει τὸ μοναστήρι...». Ως δεύτερη οικοδομική φάση πρέπει να θεωρήσουμε τα τμήματα που έχουν κατασκευαστεί με πωρόλιθους μικρότερων διαστάσεων και τούβλα, κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, καθώς και τις στέγες και τους τρούλους των τυπικαριών και των παρεκκλησιών, αλλά και τον κεντρικό τρούλο μαζί με την κυβική του βάση.

Πράγματι, με μια πιο προσεκτική ματιά παρατηρούμε ότι η τοιχοποιία των κεραιών του σταυρού και της βάσης του τρούλου διαφέρει από την τοιχοποιία της πρώτης οικοδομικής φάσης, που εκτείνεται έως τον κοσμήτη. Οι πώρινοι λίθοι είναι μικρότεροι σε μέγεθος, ενδεχομένως προέρχονται από την επαναχρησιμοποίηση υλικών της πρώτης οικοδομικής φάσης, και σε πολλές περιπτώσεις παρεμβάλλονται μεταξύ τους αργοί λίθοι⁶⁰.

Χαρακτηριστικά είναι τα πολεμιστροειδή παράθυρα που τοποθετούνται πάνω από τον κοσμήτη στους δυτικούς τοίχους των παρεκκλησιών, στη βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και στη νότια πλευρά του παρεκκλησίου του αγίου Χαραλάμπους. Τα πολεμιστροειδή

⁶⁰. Είναι πολύ λογικό το συνεργείο που ανέλαβε την επισκευή των τμημάτων των τοίχων, τα οποία κατέρρευσαν από το σεισμό του 1740, και την κατασκευή νέων στεγών να συγκέντρωσε και να επαναχρησιμοποίησε τα παλαιά δομικά υλικά και να τα συμπλήρωσε με νεότερα.

παράθυρα είναι αρκετά διαδεδομένα στον 18ο αιώνα⁶¹. Παράθυρα αυτού του τύπου εντοπίζονται και σε ναούς της ίδιας περιόδου στη Φθιώτιδα⁶², όπως στον Άγιο Βλάσιο Στυλίδας, στον Άγιο Γεώργιο Μυγδαλιάς και στους Ταξιάρχες Νεράιδας, κοντά στη Στυλίδα⁶³.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος δόμησης των τρούλων. Οι τρούλοι των τυπικαριών ανέρχονται σε ύψος μόλις ενός δόμου και συμπληρώνονται άνω και κάτω με μονή στρώση πλίνθων. Οι τρούλοι των παρεκκλησίων ανέρχονται σε ύψος τριών δόμων, με τον μεσαίο να έχει περίπου το ήμισυ του ύψους των δύο άλλων, και μεταξύ τους παρεμβάλλονται δύο μονές στρώσεις πλίνθων. Ο κεντρικός τρούλος διαθέτει τέσσερις δόμους πωρόλιθων που χωρίζονται μεταξύ τους με μονή στρώση πλίνθων και επιστέφεται από διπλή στρώση πλίνθων κάτω από το πάρινο γείσο. Οι τρούλοι των τυπικαριών είναι τυφλοί, των παρεκκλησίων, όπως προαναφέρθηκε, διαθέτουν ένα παράθυρο μόνον στα ανατολικά, και ο κεντρικός τρούλος τέσσερα παράθυρα στις πλευρές που κοιτάζουν τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Οι τυφλοί τρούλοι, το χαμηλό τύμπανό τους και η έλλειψη παραθύρων μαρτυρούν επιρροές από την οθωμανική αρχιτεκτονική⁶⁴.

Στον 18ο αιώνα παρατηρείται μια συστηματική απλοποίηση και νόθευση της τυπολογίας και κατ' επέκταση της ναοδομίας, με αποτέλεσμα την απομάκρυνση από τη βυζαντινή παράδοση και την εφαρμογή νέων τάσεων⁶⁵. Όμως αυτή η πρακτική δεν παρατηρείται στο καθολικό της μονής Αγάθωνος, διότι κατά τη δεύτερη φάση το οικοδομικό συνεργείο επισκεύασε μόνο την ανωδομή και κινήθηκε στα πλαίσια της πρώτης φάσης του καθολικού. Βέβαια, αυτό μπορεί να οφείλεται στις απαγορεύσεις της ιεροδικαστικής απόφασης που υπογράμμιζε ότι το καθολικό θα πρέπει να κατασκευαστεί σύμφωνα με την πρότερη κατάστασή του. Παρομοίως έδρασε, επισκευάζοντας κι αντιγράφοντας τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα μιας παλαιάς μονόχωρης εκκλησίας του τέλους

⁶¹. Ορλάνδος 2000², 20.

⁶². Γενικά για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του 18ου αι., βλ. Μπούρας 2013, 139-153.

⁶³. Πανουσάκης, Χριστοδουλοπούλου 1992, 53.

⁶⁴. Για επιρροές της οθωμανικής αρχιτεκτονικής στη μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, βλ. Μπούρας 2001³, 465-476.

⁶⁵. Mamaloukos, Polyviou, Theocharides, Kizis 1996, 288.

του 13ου ή του 14ου αιώνα, το οικοδομικό συνεργείο στον Άγιο Γεώργιο Αγιάς, το 1749⁶⁶, όπου όμως ο ναός τελικά απέβη τρίκλιτος.

Το πρότυπο του καθολικού

Ο πλήρως απαρτισμένος αθωνικός τύπος ναού με εγγεγραμμένο σταυροειδή πυρήνα, πλάγιους χορούς, λιτή, τυπκαριά και παρεκκλήσια εμφανίζεται στα τέλη της παλαιολόγειας περιόδου, με αρχαιότερο παράδειγμα το ναό του Προφήτη Ηλία στη Θεσσαλονίκη⁶⁷ (μέσα 14ου αιώνα ή ανάμεσα στα έτη 1351-1369⁶⁸). Καθολικά του ίδιου τύπου είναι αυτά της μονής Κουτλουμουσιού⁶⁹ (1370-1378⁷⁰, χωρίς εξωνάρθηκα και παρεκκλήσιο, και σε ολοκληρωμένη μορφή στα τέλη του 15ου ή στις αρχές του 16ου αι.⁷¹), της μονής Αντινίτσας⁷² (στα τέλη του 14ου ή στις αρχές του 15ου αι.⁷³ ή στα τέλη 15ου αιώνα⁷⁴) και της μονής Αγίου Δημητρίου Στομίου⁷⁵ (α' φάση στα τέλη του 14ου ή στις αρχές του 15ου αι.⁷⁶ και β' φάση στα μέσα του 16ου αι.⁷⁷). Δεν υπάρχουν αδιάσειστα στοιχεία για το ποιο από αυτά τα καθολικά προηγείται και ποιο έπεται⁷⁸, αλλά είναι γεγονός ότι το πρώτο ιδρύθηκε στο Άγιον Όρος γύρω στο 1500, το τρίτο στη βορειοανατολική Θεσσαλία ήδη από τα τέλη του 14ου αιώνα και μάλλον αυτό

⁶⁶. Νικονάνος 1979, 59, σχέδ. 9-10, πίν. 22. Κουμουλίδης, Δεριζιώτης 1985, 106-110, εικ. 2.

⁶⁷. Γενικά για την αρχιτεκτονική και χρονολόγηση του Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης, βλ. Bouras 1989, 47-53. Μυλωνάς 1989, 58-60. Papazotos 1991, 121-127. Παπαζώτος 1997, 128-136. Παπαζώτος 2007, 154-207.

⁶⁸. Παπαζώτος 1997, 184.

⁶⁹. Για την αρχιτεκτονική και τη χρονολόγηση, βλ. Τσιγαρίδας 1976, 274-276 και 283. Mylonas 1994, 75-86. Μυλωνάς 1989, 58-60. Φουντάς 1999, 443-482.

⁷⁰. Φουντάς 1999, 469.

⁷¹. Θεοχαρίδης 2002, 376.

⁷². Το καθολικό καταστράφηκε ολοσχερώς, έπειτα από βομβαρδισμό, κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Για την αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής Αντινίτσας Ορλάνδος 1930, 369-389. Βογιατζής 2000, 129-130.

⁷³. Βογιατζής 2000, 129-130.

⁷⁴. Ορλάνδος 1930, 379-381.

⁷⁵. Για την αρχιτεκτονική και χρονολόγηση, βλ. Σωτηρίου 1928α, 348-375. Νικονάνος 1979, 99, 125, 156-160, 166, 170-176. Μπούρας 2003, 51-82. Μεσσής 2009, 78-79. Μεσσής 2010β, 83-92. Μαμαλούκος, Σδρόλια 2010, 93-106.

⁷⁶. Mylonas 1994, 83, υποσ. 46. Μεσσής 2009, 83-91. Messis 2012, 224-225 και 231-232.

⁷⁷. Μπούρας 2003, 65-66.

⁷⁸. Εύστοχα ο Μεσσής παρατηρεί ότι δεν υπάρχουν αδιάσειστα στοιχεία για να δοθεί μια απάντηση σχετικά με το ποιός από τους ναούς αυτούς προηγείται χρονικά, βλ. Μεσσής 2010α, 132.

αποτέλεσε το πρότυπο για τα καθολικά των Μετεώρων, ενώ το δεύτερο ιδρύθηκε στη βόρεια Φθιώτιδα και αποτέλεσε για αρκετούς μελετητές το πρότυπο για το καθολικό της μονής Αγάθωνος.

Πράγματι, τα καθολικά της μονής Αντινίτσας (εικ. 32) και της μονής Αγάθωνος παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες. Πιο συγκεκριμένα, η εγγύτητα μεταξύ των δύο ιδρυμάτων και ο ίδιος εξεζητημένος αρχιτεκτονικός τύπος είναι στοιχεία που καθιστούν το καθολικό της μονής Αντινίτσας το πρότυπο για το καθολικό της μονής Αγάθωνος⁷⁹.

Το καθολικό της μονής Αντινίτσας υιοθετεί τον πλήρως απαρτισμένο αθωνικό τύπο, με τυπικαριά εκατέρωθεν του ιερού βήματος, παρεκκλήσιο στα νότια, στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, δικιόνια λιτή και εξωνάρθηκα. Η κεντρική αψίδα του βήματος είναι πεντάπλευρη εξωτερικά και ημικυκλική εσωτερικά, όπως και οι κόγχες των πλαγίων χορών, ενώ έχει το ίδιο μήκος χορδής με τους χορούς. Οι κόγχες των παραβημάτων των δύο ναών εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Ο κυρίως ναός είναι ορθογώνιος με τη μεγάλη διάσταση στο διαμήκη άξονα, ενώ ο κεντρικός χώρος είναι τετράγωνος. Οι εσωτερικές επιφάνειες των μακρών τοίχων διαθέτουν τυφλά αψιδώματα στα γωνιακά διαμερίσματα. Τρεις είναι οι εισοδοί μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού. Η κεντρική οδηγεί στο δυτικό σκέλος του σταυρού, ενώ οι πλάγιες στα δυτικά γωνιαία διαμερίσματα. Και μόνον η περιγραφή δείχνει τη στενή σχέση μεταξύ των δύο ναών.

Και τα δύο καθολικά φέρουν ανεξάρτητα τρίκογχα τυπικαριά που καλύπτονται με φουρνικά, στην Αντινίτσα, και με τυφλούς τρούλους, στην Αγάθωνος⁸⁰. Στη βορειοδυτική γωνία του βόρειου και στη νοτιοδυτική γωνία του νότιου τυπικαριού υπάρχουν φαλτσογωνιές και στους δύο ναούς. Τα παρεκκλήσια είναι συνεπτυγμένοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί και καλύπτονται με όμοιο τρόπο: ο κεντρικός χώρος φέρει οκτάπλευρο τρούλο και το ιερό κατά μήκος καμάρα.

⁷⁹. Μια πρώτη επιγραμματική καταγραφή των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των δύο ναών επιχειρεί ο Καρατζόγλου 2011, 451-452.

⁸⁰. Ο Μεσοής τονίζει ότι τα τυπικαριά της Αντινίτσας αρχικά μπορεί να καλύπτονταν με τρούλους και η κάλυψή τους με φουρνικά να προέκυψε σε μια μεταγενέστερη φάση επισκευών, βλ. Μεσοής 2010α, 297.

Η ιστορική μοίρα των δύο μονών αντέστρεψε τη σειρά: κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα η μονή της Αντινίσσας απέβη μετόχι της μονής Αγάθωνος, διατηρώντας ωστόσο ανεξάρτητη οικονομική διαχείριση και διοίκηση⁸¹. Στα κειμήλια της μονής Αγάθωνος συγκαταλέγεται και μια λειψανοθήκη από τη μονή της Αντινίσσας⁸², δείγμα ότι ορισμένα από τα κειμήλιά της παραχωρήθηκαν για φύλαξη στην κυρίαρχη μονή.

Χρονολόγηση του καθολικού

Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί για την ιστορία της μονής Αγάθωνος, μπορούμε να υποστηρίξουμε την ύπαρξη μοναστικής κοινότητας με το όνομα *Αγάθωνος* στο α΄ μισό του 16ου αιώνα. Στοιχεία που μαρτυρούν την ύπαρξη της μονής είναι η οικοδομική (;) επιγραφή με τη χρονολογία 1524, την οποία είδε ο Σωτηρίου να φυλάσσεται στη μονή Αγάθωνος κατά την επίσκεψή του εκεί, καθώς και η επιγραφή της λειψανοθήκης του αγίου Παντελεήμονος του έτους 1537, όπου μνημονεύεται η μονή ως μονή Αγάθωνος. Οι δύο αυτές επιγραφές θα μπορούσαν να έχουν μεταφερθεί από αλλού, ενδεχομένως από το «Παλαιομονάστηρο», την αρχική θέση της μονής; Από πρώτη ματιά, θα ήταν δυνατόν.

Ωστόσο, δεν χρειάζεται να υποτεθεί ότι τα κειμήλια αυτά μεταφέρθηκαν από αλλού, δεδομένου ότι η αρχική φάση του καθολικού μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά στον 16^ο αιώνα, και κατά πάσαν πιθανότητα στο α΄ μισό του. Πράγματι, τα στοιχεία της κάτοψης και οι αναλογίες αντιγράφουν σχεδόν

⁸¹. Βλ. Αρχείο Ι. Μ. Φθιώτιδος. Φ. 1. Έγγραφα των ετών 1944 - 1962. Στο Αρχείο της Ι. Μ. Φθιώτιδος φυλάσσεται το υπ' αριθμ. πρωτ. 618/Διεκ. 309 της 4ης Μαρτίου 1961 έγγραφο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με το οποίο εγκρίνει την προτεινόμενη με το υπ' αριθμ. πρωτ. 545/23 - 2 - 1961 έγγραφο του τότε Μητροπολίτη Φθιώτιδος Δαμασκηνού υπαγωγή στην ανδρική Μονή Αγάθωνος των μονών Αντινίσσας και Αγ. Γεωργίου Σαπουνά, αμφοτέρων γυναικειών, που υπάγονταν στην μονή Δαμάστας και παρακαλεί να γίνουν ενέργειες για την έκδοση του σχετικού Βασιλικού Διατάγματος. Το έγγραφο αυτό, που πρωτοκολλήθηκε από την Ι. Μ. Φθιώτιδος με αριθμ. πρωτ. 821/29 - 3 - 1961, μας πληροφορεί ότι η μονή Αντινίσσας είχε ξαναγίνει μετόχι της μονής Αγάθωνος στα νεότερα χρόνια. Επιπλέον, βλ. Λαϊνάς 1974, 416-418. Γενικά για τα μοναστήρια της Μητροπόλεως των Νέων Πατρών, βλ. Δημητρακόπουλος 2011, 135-148.

⁸². Μπαλατσούκας 2011, 141-142, υποσ. 1.

λεπτομερειακά το καθολικό της κοντινής μονής Αντινίτσας, που μπορεί να τοποθετηθεί στις αρχές του 15ου αιώνα, και αυτή η τόσο στενή σχέση πρότυπου και αντιγράφου δεν είναι λογικό να απέχει χρονικά πάνω από έναν αιώνα. Επιπλέον, ορισμένες χαρακτηριστικές κατασκευαστικές λεπτομέρειες, όπως η εξαιρετικά φροντισμένη τοιχοποιία από πωρόλιθους, οι ενδομημένοι κιονίσκοι στα άκρα των αψίδων του ιερού βήματος και των χορών, και τα πλίνθινα πλαίσια από θολίτες στα παράθυρα, μαρτυρούν ότι το συνεργείο πρέπει να είχε εκπαιδευτεί σε πολλά και καλά βυζαντινά ή πρώιμα μεταβυζαντινά πρότυπα, σαν να ήθελε να μιμηθεί τοιχοποιίες που δεν περιείχαν τούβλα. Τα πρότυπα που θα υπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή πιθανώς υποδείχθηκαν από τους δωρητές ή από τους ίδιους τους αρχιμάστορες του συνεργείου. Παρόμοια άψογη τοιχοποιία από ορθογωνισμένους πωρόλιθους και με ενδομημένους κιονίσκους, προς το εξωτερικό όμως αυτή τη φορά, υπάρχουν στο καθολικό της μονής Μαλεσίνας, που έχει τοποθετηθεί από τον Χαράλαμπο Μπούρα στον 16^ο αιώνα⁸³, ίσως στις αρχές του.

Η βασιλεία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1520-1566) αποτελεί μεγάλη τομή για την Οθωμανική αυτοκρατορία⁸⁴. Η μακροχρόνια ειρήνη και η ευημερία που πρόσφερε η βασιλεία του συγκεκριμένου σουλτάνου είχε ευεργετικά αποτελέσματα. Κατά την περίοδο αυτή αναζωογονήθηκε η αρχιτεκτονική και η καλλιτεχνική δραστηριότητα των υπόδουλων Χριστιανών⁸⁵. Την περίοδο αυτή οι μοναστικές κοινότητες αυξήθηκαν και αναδιοργανώθηκαν συστηματικά σε όλην την επικράτεια της αυτοκρατορίας και ειδικά στα μεγάλα μοναστικά κέντρα (Άγιον Όρος, Μετέωρα)⁸⁶. Η ακμή των μοναστηριών επιβοηθήθηκε και από το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁸⁷. Ειδικά οι μονές που είχαν ιδρυθεί μακριά από τις πόλεις γνώρισαν ιδιαίτερη ακμή,

⁸³. Ο Μπούρας 1999, 138 αναφέρει ότι «η χρονολόγηση του καθολικού της Μαλεσίνας έχει ως *terminus ante quem* την εκτέλεση της ζωγραφικής διακοσμήσεως το 1599[...] Ίσως η απουσία μνείας της ανεγέρσεως στην κτητορική επιγραφή να αποτελεί ένδειξη ότι υπήρχε σημαντική χρονική απόσταση του κτίσματος από το 1599».

⁸⁴. Ćurčić 2010, 703 κεξ.

⁸⁵. Μπούρας 2001³, 463. Ćurčić 2010, ιδιαιτ. 787-798.

⁸⁶. Mamaloukos 1996, 283.

⁸⁷. Μπούρας 2001, 238.

αφού προστατεύτηκαν από τους νόμους της αυτοκρατορίας ως θρησκευτικά καθιδρύματα⁸⁸.

Η αρχιτεκτονική του 16ου αιώνα χαρακτηρίζεται από την παραγωγικότητα και την ποιότητα των καθολικών που οικοδομήθηκαν τότε⁸⁹. Τη περίοδο αυτή το Άγιον Όρος γνωρίζει μια ραγδαία αρχιτεκτονική δραστηριότητα. Κτίζονται επιβλητικά χρηστικά κτίρια, οχυρωματικά έργα και άρτια καθολικά μονών. Η ανέγερση και διακόσμηση των καθολικών αυτής της περιόδου γίνεται με την αρωγή Πατριαρχών και ηγεμόνων της Βλαχίας και Μολδαβίας. Μερικά παραδείγματα είναι τα καθολικά των μονών Ιβήρων (1514), Διονυσίου (1539), Κουτλουμουσίου (1540), Φιλοθέου (1540), Σταυρονικήτα (1542), Ξενοφώντος (1544) και Δοχειαρίου (1568)⁹⁰. Την ίδια άνθηση γνωρίζουν τα Μετέωρα που εξελίχθηκαν σε μεγάλο μοναστικό κέντρο της Θεσσαλίας. Οι μονές του Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Βαρλαάμ, Αγίου Στεφάνου και Ρουσάνου επιβεβαιώνουν την παραπάνω άποψη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια της ευημερίας θα πρέπει να τοποθετήσουμε την ίδρυση του καθολικού της μονής Αγάθωνος.

Με το τέλος της βασιλείας του Σουλεϊμάν η Οθωμανική αυτοκρατορία παρουσίασε εσωστρέφεια και ύφεση στους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς⁹¹. Η πρότερη φιλικά προσκείμενη μεταχείριση των μοναστηριών από τους Οθωμανούς τερματίστηκε τη διετία 1568-1570, όταν ο σουλτάνος Σελίμ ο Β΄ διέταξε απογραφή των μοναστηριών και αυστηροποίηση στην ίδρυση νέων μοναστικών καθιδρυμάτων⁹². Επομένως, θα ήταν αδύκητο να ιδρυθεί ένας ναός με τα χαρακτηριστικά του καθολικού της μονής Αγάθωνος μετά το τέλος της δεκαετίας του 1560. Σύμφωνα με τα στοιχεία που είναι μέχρι σήμερα διαθέσιμα και έχουν συγκεντρωθεί στη παρούσα μελέτη μπορούμε να χρονολογήσουμε την πρώτη οικοδομική φάση του καθολικού της μονής Αγάθωνος στο α΄ μισό του 16ου αιώνα και ειδικότερα στην περίοδο της βασιλείας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς.

⁸⁸. Μπούρας 2001, 238.

⁸⁹. Μπούρας 1991, 26.

⁹⁰. Χατζηδάκης 1974, 416-418.

⁹¹. Μπούρας 2001³, 463.

⁹². Μπούρας 2001, 238.

Το καθολικό της μονής Αγάθωνος ήλθε ξανά στο προσκήνιο μέσω της ιεροδικαστικής απόφασης του 1745 με το οποίο χορηγήθηκε άδεια επισκευής του από τον καταστροφικό σεισμό του 1740. Το έγγραφο αυτό επιτρέπει με ασφάλεια να χρονολογήσουμε τη δεύτερη οικοδομική φάση του καθολικού λίγο μετά το 1745.

Κεφάλαιο 2ο: Οι τοιχογραφίες των τυπικαριών και των παρεκκλησίων

Ολόκληρο το καθολικό είναι τοιχογραφημένο. Βέβαια, οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού έχουν φιλοτεχνηθεί πρόσφατα στο τέλος του 20ού αιώνα. Σύμφωνα όμως με την ιεροδικαστική απόφαση του 1745 το καθολικό έφερε εντοιχία ζωγραφική «...καὶ ὑποκάτωθεν τῶν θόλων εἶναι ζωγραφισμένη ἡ ἐκκλησία...». Πολύ πιθανόν οι τοιχογραφίες του κυρίως ναού να καταστράφηκαν από την πυρπόλησή του από τους Τούρκους το 1821¹.

Ξεχωρίζουν οι τοιχογραφίες των τυπικαριών και των παρεκκλησίων. Η τοιχογράφησή τους ανάγεται μετά το 1745, μετά τις επισκευαστικές εργασίες στο καθολικό. Πιθανόν ο χορηγός της ζωγραφικής του καθολικού να είναι ο Δημάκης Χατζηαναγνώστου Οικονόμου, του οποίου το πορτραίτο ως νέου κτήτορα τοποθετείται στη βόρεια ζώνη των μεμονωμένων αγίων του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους².

Οι τοιχογραφίες είναι εξαιρετικά κατεστραμμένες λόγω της επικάλυψής τους από στρώματα αλάτων και αιθάλης. Σε πολλά σημεία τα στρώματα των αλάτων και της αιθάλης έχουν καταστρέψει εντελώς την ζωγραφική επιφάνεια. Στις περισσότερες τοιχογραφίες, και ειδικά στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου σώζονται μόνον τα περιγράμματα και το σχέδιο των μορφών. Οι τοιχογραφίες του βόρειου τυπικαριού έχουν καλυφθεί σε μεγάλο βαθμό από επάλληλα στρώματα αιθάλης. Τα καλύτερα διατηρημένα τοιχογραφικά σύνολα είναι του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους και του νότιου τυπικαριού.

1. Σιμόπουλος 1985, 98.

2. Βλ. παραπάνω σελ. 36-37, εικ. 5.

Όλος ο τοιχογραφικός διάκοσμος φαίνεται να έχει φιλοτεχνηθεί από ένα ζωγραφικό εργαστήριο. Βέβαια, καμία επιγραφή δεν σώζεται που να αφορά την τοιχογράφηση του ναού. Επιπλέον, οι ενθυμήσεις που έχουν χαραχθεί πάνω στη ζωγραφική επιφάνεια χρονολογούνται από το 1800 και μετά. Για τη μελέτη και την ταύτιση του εργαστηρίου θα επικεντρωθώ στις καλύτερα σωζόμενες τοιχογραφίες και ειδικά σε αυτές του παρεκκλησίου του αγίου Χαραλάμπους. Συγκεκριμένα, η ανάλυση, που ακολουθεί θα επικεντρωθεί στις παραστάσεις των τυπικαριών και των παρεκκλησίων που σώζονται σε καλή κατάσταση και επιτρέπουν την μελέτη και την εικονογραφική και τεχνοτροπική ανάλυσή τους.

Εικονογραφικό πρόγραμμα και εικονογραφική ανάλυση

Βόρειο τυπικαριό (παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων)

Στην ανατολική κόγχη του βόρειου τυπικαριού ιστορείται η παράσταση *Ἄνω σε ἔν θρόνῳ κάτω σε ἔν τάφῳ*: στο τεταρτοσφαίριο ο Χριστός εικονίζεται ἐνθρονος να ευλογεί (εικ. 33), και πιο κάτω, στον ημικύλινδρο της κόγχης, τοποθετούνται οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ ὄρθιοι να κρατούν σκήπτρο και σφαίρα (εικ. 34), ενώ στην κατώτερη ζώνη παριστάνεται ο τάφος του Κυρίου (εικ. 35).

Στο θόλο του τυφλού τρούλου του τυπικαριού ιστορείται ο Παλιός των Ημερών μέσα σε κυκλική δόξα, την οποία κρατούν εξαπτέρυγα χερουβίμ στα σφαιρικά τρίγωνα (εικ. 36).

Στο ανώτερο τμήμα των τυμπάνων του νότιου, δυτικού και βόρειου τοίχου του τυπικαριού εικονίζονται αρχάγγελοι ως την οσφύ με ανοικτές τις φτερούγες τους να προβάλλουν από νέφη (εικ. 37). Κρατούν σκήπτρο και σφαίρα και φορούν χιτώνα λευκόφαιο και μανδύα κοκκινωπό, που πορπώνεται πλάγια, πάνω στον δεξιό ώμο. Αμέσως κάτω από τη ζώνη αυτή τοποθετούνται δύο σκηνές από τα Εωθινά ευαγγέλια, το *Μη μου ἄπτον*, στον νότιο τοίχο, και το *Δείπνο εἰς Ἐμμαούς*, στον δυτικό, ενώ στον βόρειο εικονίζεται η *Θυρία του Ἄβελ*

και του Κάιν ψηλά και το Όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας στην κατώτερη ζώνη, επειδή το σημείο αυτό έχει περισσότερη σχέση με την πρόθεση των τιμών δώρων και την ακολουθία της προσκομιδής.

Στην τρίτη ζώνη, στον νότιο τοίχο πάνω από την πυλίδα που οδηγεί στο ιερό βήμα του καθολικού τοποθετείται άγγελος στηθαιός, και στον δυτικό τοίχο τοποθετούνται οι άγιοι Ρωμανός (ὁ ἅγιος Ρωμανός ὁ μελωδός)³ και Στέφανος (ὁ ἅγιος[...] ὁ πρωτομάρτυρας)⁴ (εικ 38).

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του βόρειου τυπκαριού διαθέτει ευχαριστιακό χαρακτήρα, αφού χρησιμεύει ως πρόθεση: ο Επιτάφιος Θρήνος, το όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας, η Θυσία του Άβελ και του Κάιν και η ευλόγηση του άρτου από τον Χριστό στους Εμμαούς είναι ενδεικτικές. Η θέση της παράστασης του οράματος του Πέτρου Αλεξανδρείας έχει καθιερωθεί στο βόρειο τοίχο της πρόθεσης, λόγω της άμεσης σχέσης του με το μυστήριο της θείας ευχαριστίας και του θεολογικού νοήματός του που υπογραμμίζει την καταδίκη των αιρέσεων⁵.

Η αψίδα φέρει διάκοσμο που σχετίζεται με την ενανθρώπιση του Λόγου και τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους. Το εικονογραφικό θέμα *Ἄνω Ἄνω σε ἐν θρόνῳ κάτω σε ἐν τάφῳ* στην αψίδα είναι εμπνευσμένο από το τροπάριο της α΄ ωδῆς του κανόνα του Μεγάλου Σαββάτου⁶. Ἄνω, ο Χριστός κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο με ερεισίνωτο, που διακοσμείται με ξύλινα κομβία, γύρω από τον οποίο εικονίζονται νεφέλες. Κρατά κλειστό ειλητό και ευλογεί και αναπαύει τα πόδια του πάνω σε φτερωτούς τροχούς (Θρόνους). Ο Κύριος φορεί βαθυγάλαζο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Κάτω, στην παράσταση του τάφου⁷, ο Χριστός εικονίζεται σε λίθινη σαρκοφάγο ύπτιος και σαβανωμένος. Κοντά στην κεφαλή του η Θεοτόκος θρηνεί, φέρνοντας το αριστερό χέρι στο μάγουλό της, σε ένδειξη θλίψης, και ακουμπώντας το δεξί στη λίθινη σαρκοφάγο. Πάνω από τον

³ Ευστρατιάδης 1935, 410. *LCI* 8 (1974) 279-280, λήμμα «Romanos der Melode von Konstantinopel» (G. Kaster).

⁴ Ευστρατιάδης 1935, 432. *LCI* 8 (1974) 395-403, λήμμα «Stephan» (G. Nitz).

⁵ Grabar 1968α, 488. Altripp 1998, 10-11, 164. Koukianis 2011, 63-71.

⁶ Βλ. *Τριώδιον* 1967, 425, 481.

⁷ Η παράσταση διακόπτεται στη μέση από το ανατολικό παράθυρο της κόγχης του τυπκαριού.

Κύριο διακρίνονται τα φτερά ενός ημίσωμου αγγέλου που κατά πάσαν πιθανότητα εικονίζεται να πετά.

Το παλαιότερο γνωστό σωζόμενο μνημείο όπου εικονίζεται το θέμα *Άνω σε έν θρόνω κάτω σε έν τάφω*⁸ είναι το παρεκκλήσιο των αποστόλων Πέτρου και Παύλου στο καθολικό της μονής Βλατάδων⁹, αλλά γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στη Θεσσαλία και την κεντρική Στερεά Ελλάδα κατά τον 17ο και 18ο αιώνα¹⁰. Η μορφή του σαβανωμένου Κυρίου και το τμήμα από φτερούγα του αγγέλου θυμίζει την ομώνυμη παράσταση στο παρεκκλήσιο του Προδρόμου στη μονή Βύλιζας και του παρεκκλησίου του αγίου Ανδρέα Κρήτης στη μονή Αγίου Γεωργίου Νεράιδας Στυλίδας¹¹.

Στο κέντρο του *Μη μου Άπτον* (εικ. 39-40) ο Χριστός απευθύνεται στη γονατιστή Μαγδαληνή. Ο Κύριος με το δεξιό χέρι της δείχνει την λογιζόμενη πλευρά του και με το αριστερό κρατά ανοιχτό ειλητό. Δίπλα, στα δεξιά της σκηνής, στο εσωτερικό της σαρκοφάγου κάθονται δύο άγγελοι. Στο βάθος της σκηνής εικονίζονται βουνά. Η παράσταση φέρει την επιγραφή: *Ο Χ(ριστός)C φ[...] τῆ Μαγδαληνῆ*. Για την ιστορία του επεισοδίου ο ζωγράφος στηρίζεται σε χωρίο του ευαγγελιστή Ιωάννη¹². Η παράσταση απαντά ήδη από τη βυζαντινή περίοδο¹³. Ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος αποκρυστάλλωθηκε κατά τον 15ο αιώνα¹⁴ και υιοθετήθηκε στη μεταβυζαντινή ζωγραφική χωρίς ιδιαίτερες τροποποιήσεις¹⁵. Η χαρακτηριστική αντικίνηση του σώματος του Χριστού απαντά σε ικανό αριθμό έργων από τον 16ο αιώνα και εξής¹⁶.

⁸. Για το εικονογραφικό θέμα, βλ. Δημητροκάλλης 1999-2000, 489-500. Πασαλή 2002β, 217-241. Παπακωσταντίνου 2015, 167.

⁹. Στογιόγλου 1971, 106-124, εικ. 40, 47α.

¹⁰. Ενδεικτικά, βλ. Τούρτα 1991, 38-39, 203-207. Σαμπανίκου 1997, 72-74. Πασαλή 2002β, 257-263.

¹¹. Πασαλή 2002β, 285, 286 εικ. 10 και 13, αντιστοίχως.

¹². Ιωαν. κ', 14-17.

¹³. Καλλιγά-Γερούλανου 1962-1963, 204. Ζάρρας 2006, 140-149.

¹⁴. Βοκοτόπουλος 1990, 81.

¹⁵. Καλλιγά-Γερούλανου 1962-1963, 212 κεξ. όπου και παραδείγματα.

¹⁶. Βλ. ενδεικτικά στη μονή του Μεγάλου Μετεώρου (Χατζηδάκης, Σοφινός 1990α, 100) και στις μονές Διονυσίου και Δοχειαρίου (Millet 1927, πίν. 203. 1 και 230.1-231.1). Για τον 18ο αι., βλ. την παράσταση στη μονή Αγίας Τριάδας Δρακότρυπας (Τσιουρής 2008, 542, εικ. 151).

Στο κέντρο της σκηνής του *Δείπνου εις Εμμαούς*¹⁷ (εικ. 41) τοποθετείται ο Χριστός μετωπικός να ευλογεί τον άρτο και εκατέρωθέν του εικονίζονται οι δύο μαθητές Λουκάς και Κλεόπας σε στάση τριών τετάρτων. Οι μορφές κάθονται σε κυκλικό τραπέζι καλυμμένο με τραπεζομάντηλο, πάνω στο οποίο υπάρχουν εδέσματα. Το βάθος της παράστασης καταλαμβάνεται από κτήρια που φέρουν θόλους στο κέντρο, στο ύψος του Χριστού, και στα πέρατά τους. Η σκηνή παραπέμπει στον καθιερωμένο τύπο που έλκει την καταγωγή του από την Κρητική ζωγραφική¹⁸. Με τον ίδιο εικονογραφικό τύπο απαντά και στην *Ερμηνεία*¹⁹. Η κίνηση του Χριστού να ευλογεί τον άρτο δεν είναι συχνή²⁰, αλλά παρομοίως απαντά στο ναό της Αγίας Παρασκευής Βραγγιανών Ευρυτανίας (1648)²¹ και στο καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας Δρακότρυπας (1758)²².

Στη *Θυσία του Άβελ και του Κάιν*²³ (εικ. 42) το κέντρο καταλαμβάνουν οι δύο πυρές: δεξιά, αυτή του Άβελ με το σφάγιο και με τις φλόγες να υψώνονται κατακόρυφα προς τον ουρανό ως ένδειξη αποδοχής της θυσίας από το Θεό, και αριστερά η πυρά του Κάιν, όπου οι φλόγες στρέφονται προς το πρόσωπό του ως ένδειξη της μη αποδοχής της θυσίας. Ο Άβελ, ντυμένος με σκελίδες και κοντό χιτώνα, κοιτά προς τον ουρανό και υψώνει τα χέρια του σε στάση δέησης, ενώ ο Κάιν, ντυμένος μακρύ χιτώνα, στρέφει το πρόσωπό του προς τη γη. Επιπλέον, στα πόδια των δύο αδερφών τοποθετούνται τα δηλωτικά του επαγγέλματός τους: σπαρτά για τον Κάιν και κοπάδι προβάτων για τον Άβελ. Με την ίδια εικονογραφική διάταξη αναφέρεται η σκηνή και στην *Ερμηνεία*²⁴. Η ιστόρηση του επεισοδίου δεν είναι ιδιαίτερα συχνή στο Θεσσαλικό χώρο²⁵. Συνήθως ιστορούνται η καλλιέργεια της γης από τον Κάιν, το θέρισμα των καρπών και η

17. Για το εικονογραφικό θέμα, βλ. Spatharakis 1996, 250-292. Ζάπρας 2006, 102-111.

18. Παρόμοιες παραστάσεις που συνδέονται με την Κρητική σχολή: καθολικά μονών Μεγίστης Λαύρας, Διονυσίου, Ιβήρων βλ. Millet 1927, πίν. 131. 3, 203. 2 και 255. 1., Σταυρονικήτα, βλ. Χατζηδάκης 1986, 73-74, πίν. 127 και Μεγάλου Μετεώρου, βλ. Χατζηδάκης, Σοφιανός 1990α, 141.

19. *Ερμηνεία* 1909, 111.

20. Τσιουρή 2008, 145.

21. Σδρόλια 2012, 415, εικ. 322.

22. Τσιουρή 2008, 544, εικ. 154.

23. Για την εικονογραφία της Γενέσεως, όπου αναφέρεται και η θυσία των Άβελ και Κάιν, βλ. Τσέλιγκα-Αντουράκη 2010, 495-518. Τσιουρή 2014-2015, 234-237.

24. *Ερμηνεία* 1909, 48.

25. Τσιουρή 2014-2015, 235, υποσ. 52.

ιστόρηση του Άβελ ως βοσκού²⁶. Βέβαια, η θέση αυτής της σκηνής στο βόρειο τυπικαριό που λειτουργεί ως πρόθεση υπογραμμίζει τον ευχαριστιακό χαρακτήρα του χώρου: η θυσία του Άβελ έγινε αποδεκτή από τον Θεό λόγω της καθαρότητας και της αγνότητάς του. Οι μορφές αποδίδονται εντελώς διαφορετικά απ' ό,τι στη γνωστή εικόνα του Θεόδωρου Πουλάκη της Συλλογής Κοντομηνά, που αντιγράφει χαρακτηριστικό του Jan Sadeler σε σχέδιο του M. De Vos²⁷: εκεί τα τέκνα των πρωτόπλαστων εικονίζονται μόνο με ένα περιζώμα σε δραματικές στάσεις και σε τοπίο της υπαίθρου με πολλές λεπτομέρειες.

Στο *Όραμα του αγίου Πέτρου Αλεξανδρείας* (εικ. 43) ο Πέτρος απευθύνεται προς τον νεαρό Χριστό με τα γνωστά λόγια: «*τίς σου τὸν χιτῶνα διήλεν Χριστέ;*», που σημειώνονται δίπλα του. Ο Χριστός στέκεται ὀρθιος πάνω σε αγία τράπεζα, που καλύπτεται από κιβώριο. Φορά σχισμένο χιτώνα και δείχνει προς τα κάτω. Συνήθως στο κατώτερο τμήμα της σκηνής εικονίζεται ο αιρεσιάρχης Άρειος είτε συντετριμμένος γονυπετής ή να καταβροχθίζεται από ένα θαλάσσιο τέρας, αλλά εδώ ο Άρειος παραλείπεται, καθώς, όπως τονίζει ο Ιωάννης Τσιουρής, η παράσταση του Αρείου θεωρείται αυτονόητη και συχνά δεν εικονογραφείται κατά την μεταβυζαντινή περίοδο²⁸. Το εικονογραφικό θέμα απαντά από τον 11ο αιώνα σε μικρογραφίες χειρογράφων²⁹ και γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση κατά την παλαιολόγεια περίοδο³⁰. Ο Κύριος τοποθετείται κάτω από κιβώριο σε αρκετά παραδείγματα, όπως στο παλαιό καθολικό της μονής αγίου Στεφάνου³¹, στο παρεκκλήσιο των Τριών Ιεραρχών της μονής Βαρλαάμ³², στη μονή Προυσοῦ³³ και στο ναό των Ταξιαρχών στο Μύρεσι Αγράφων³⁴. Βέβαια, η σκηνή αυτή εντοπίζεται στην πλειονότητα των παραστάσεων των ναών του 17ου αιώνα στην περιοχή των Αγράφων³⁵.

²⁶. Τσιουρής 2014-2015, 252, εικ. 10.

²⁷. Ρηγόπουλος 2006, 177 αρ. 27, εικ. 332.

²⁸. Τσιουρής 2008, 82.

²⁹. Grabar 1968α, 469 κεξ.

³⁰. Constantinides 1992, πίν. 70-73. Για το θέμα, βλ. πρόσφατα Koukiaris 2011, 63-71.

³¹. Vitaliotis 1998, 82, πίν. 41.

³². Σαμπανίκου 1997, 69, πίν. 33.

³³. Παλιούρας 2011, 489, εικ. 8.

³⁴. Χατζηδάκης 1987, 228, εικ. 88.

³⁵. Βλ. Τσιουρής 2008, 81, υποσ. 532. Σδρόλια 2012, 135.

Νότιο τυπικαριό (παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως του Κυρίου)

Στο τεταρτοσφαίριο της ανατολικής κόγχης εικονίζεται με φτερά ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος [ό άγιος Ιω(άννης)] έως την οσφύ να κρατά ανοικτό ειλητό με τα λόγια: *Μετανοείτε, ήγγικε γάρ ή Βασιλεία τών ούρανών*. Φορά καστανωπή μηλωτή και πράσινο ιμάτιο που καλύπτει τον αριστερό ώμο και το χέρι του και ζώνεται στη μέση. Στο ανώτερο μέρος του ημικυλίνδρου της αφίδας τοποθετούνται ο άγιος Βαβύλας (ό άγιος Βαβύλας) και άλλος ένας ιεράρχης (ό άγιος Πο[...].ιος, ίσως ο Πορφύριος Γάζης;) ως συλλειτουργούντες. Στο κατώτερο μέρος του ημικυλίνδρου εικονίζονται με μοναχικά ενδύματα οι άγιοι Διονύσιος (ό άγιος Διονύσιος ό έν Όλύμπω) και Αγάπιος³⁶ (ό άγιος Αγάπιος). Σήμερα οι ζώνες του ημικυλίνδρου δεν είναι πλέον ορατές, διότι έχουν καλυφθεί από ξυλόγλυπτο προσκονητάρι.

Στον τυφλό τρούλο εικονίζεται ο Χριστός Εμμανουήλ [Ι(ησού)C Χ(ριστό)C Έμμανουήλ] σε μετάλλιο, ενώ στα λοφία τοποθετούνται εξαπτέρυγα χερουβίμ που κρατούν τη δόξα του Κυρίου (εικ. 44).

Στο ανώτερο τμήμα του νότιου, δυτικού και βόρειου τοίχου εικονίζονται ως την οσφύ να προβάλλουν από νέφη αρχάγγελοι με ανοικτές τις φτερούγες τους. Κρατούν σκήπτρο και σφαίρα και φορούν χιτώνα λευκόφαιο και μανδύα κοκκινωπό, που πορπώνεται πλάγια, πάνω στον δεξιό ώμο (εικ. 45).

Στην δευτέρα ζώνη εικονίζονται: στον νότιο τοίχο ο άγιος Αυτόνομος (ό άγιος Αυτόνομος) (εικ. 46) και ένας άλλος αδιάγνωστος, στον δυτικό τοίχο οι άγιοι Νίκανδρος (ό άγιος Νίκανδρος) και Αχίλλειος³⁷ (ό άγιος Αχίλλειος) (εικ. 47) και στον βόρειο τοίχο οι άγιοι Λέων επίσκοπος Κατάνης (ό άγιος Λέων ό Κατάνης) και ο Γερμανός, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (ό άγιος Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως) (εικ. 48).

³⁶. LCI 5 (1974) 44, λήμμα «Agapius» (M. Lechner).

³⁷. LCI 1 (1974) 21-22, λήμμα «Achilius von Larisa» (K.G. Kaster).

Στην τρίτη και τελευταία ζώνη εικονίζονται: στον νότιο τοίχο οι άγιοι Αειθαλάς³⁸ (ὁ ἅγιος Αειθαλᾶς) και Ρουφίνος (ὁ ἅγιος Ρουθίνος), των οποίων τα σώματα έχουν καταστραφεί από τη μεταγενέστερη διάνοιξη της πυλίδας του τυπικαριού, στον δυτικό δύο αδιάγνωστοι ιεράρχες σε νεαρή ηλικία (εικ. 49), ενώ στον βόρειο τοίχο έχουν τοποθετηθεί οι άγιοι Νικηφόρος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (ὁ ἅγιος Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως) και Ευμένιος (ὁ ἅγιος Εὐμένιος), με τα σώματά τους να παραλείπονται λόγω της διόδου που οδηγεί στο ιερό βήμα (εικ. 50).

Στο τεταρτοσφαίριο της αφίδας η παράσταση του φτερωτού αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (εικ. 51) ἔλκει την καταγωγή της από παλαιολόγεια πρότυπα, ὅπως αποκρυσταλλώθηκαν στην Κρητική ζωγραφική³⁹. Ωστόσο, περωτός ή όχι, η μορφή του Προδρόμου προέρχεται από σκηνές Δέησης που εκτείνεται όχι μόνο στην κεντρική αφίδα, αλλά και στα παραβήματα, ή από βιογραφικούς κύκλους του, οι οποίοι ἄλλοτε ιστορούνταν στην πρόθεση και ἄλλοτε στο διακονικό⁴⁰. Ως τελευταίος προφήτης της Παλαιάς και πρώτος μάρτυρας της Καινής Διαθήκης και αυτόπτης της θεότητας του Χριστού⁴¹, δικαιωματικά τοποθετείται σε αφίδες, ὅπως και στην αφίδα του τυπικαριού.

Η σύνδεση μεταξύ Παλαιάς και Καινής Διαθήκης εκφράζεται επιπλέον με την εικόνιση του Παλαιού των Ημερών στον τρούλο του βόρειου τυπικαριού και του Χριστού ως Εμμανουήλ στον τρούλο του νότιου τυπικαριού. Οι δύο αυτές μορφές, αν κατανοηθούν συνδυαστικά, δηλώνουν το ομοούσιο του Πατρός και του Υιού και παραπέμπουν στη Δευτέρα Παρουσία⁴².

Οι άγιοι που καταλαμβάνουν τους τοίχους του τυπικαριού είναι κυρίως επίσκοποι και μόνο δύο μοναχοί. Πρόκειται για τους Γερμανό⁴³ (εικ. 48), Νικηφόρο⁴⁴ (εικ. 50) και Νικάνδρο⁴⁵ (εικ. 47), πατριάρχες

³⁸. *LCI* 5 (1974) 65, λήμμα «Aithalas» (K.G. Kaster).

³⁹. Για την εικόνιση του φτερωτού Ιωάννη, κατά κρόταφον ή μετωπικού, βλ. Lafontaine-Dosogne 1976, 121-143. Χατζηδάκη 1983, 18 αρ. 2. Buckton 1994, 216-218 αρ. 231 (M. Vassilaki).

⁴⁰. Altripp 1998, 111-114.

⁴¹. *ΘHE* 6 (1965) 1119-1125 λήμμα «Ιωάννης Πρόδρομος» (Γ. Γρατσέας).

⁴². Velmans 1984, 137-162, ιδιαιτ. 154 κ. εξ. Semoglou 1995, 79.

⁴³. Ευστρατιάδης 1935, 90.

⁴⁴. Ευστρατιάδης 1935, 354. *LCI* 8 (1974) 40-42, λήμμα «Nikephorus von Konstantinopel» (J. Kraner).

Κωνσταντινουπόλεως, τον Βαβύλα Αντιοχείας⁴⁶, τον Πορφύριο Γάζης⁴⁷, τον Ευμένιο Γορτύνης⁴⁸ και τους Λέοντα Κατάνης⁴⁹ (εικ. 48) και Αυτόνομο Πρεναίσιου⁵⁰. Στη χορεία των επισκόπων συγκαταλέγονται περιέργως με αρχιερατικά άμφια και οι μάρτυρες Αειθαλάς⁵¹ και Ρουφίνος⁵². Οι δύο μοναχοί είναι ο Διονύσιος ο εν Ολύμπω⁵³ και ο Αγάπιος, πιθανώς ο Βατοπεδινός⁵⁴, που τοποθετούνται ξεχωριστά από τους υπόλοιπους στην ανατολική αψίδα. Η ιδανική αυτή συγκέντρωση ιεραρχών, ως επί το πλείστον, εκφράζει πιθανώς το χαρακτήρα και τη χρήση του τυπικαριού ως χώρου σκευοφυλακίου και φύλαξης αμφίων, τόσο για τους ιερείς και επισκόπους όσο και για τον λειτουργικό εξοπλισμό του ναού.

Βόρειο παρεκκλήσιο (του Αγίου Χαραλάμπους)

Στο ιερό βήμα η Θεοτόκος στον τύπο της Βλαχερνίτισσας εικονίζεται στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης. Στην κατώτερη ζώνη ιστορείται ο Μελισμός: στο κέντρο ο Χριστός σε νεανική ηλικία προβάλλει από κάλυκα αγίου ποτηρίου. Εκατέρωθεν του Χριστού συλλειτουργούντες ιεράρχες κρατούν ανοιχτά ειλητά, αριστερά ιεράρχης που δεν διασώζεται ούτε η μορφή ούτε το όνομά του (ὁ ἅγιος[...]) και δεξιά ίσως ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης⁵⁵ (ὁ ἅγιος Γρηγόριος), του οποίου το πρόσωπο έχει καταστραφεί. Το ειλητό που κρατεί φέρει την επιγραφή: *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν | τὴν | ἐκ τῶν ἡμ(ῶν) | ταῦ | τὴν* (εικ. 52). Στην καμάρα του ιεροῦ βήματος εικονίζονται οι Μυροφόρες στο μνήμα στο βόρειο τμήμα και η Ψηλάφηση του Θωμά στο νότιο, ενώ ανάμεσά τους τοποθετείται μέσα σε μετάλλιο ο δίκαιος Ισαάκ. Κάτω από τις Μυροφόρες, στον

⁴⁵. Μάλλον πρόκειται για τον Νικάνδρο Μύρων, βλ. Ευστρατιάδης 1935, 350.

⁴⁶. Ευστρατιάδης 1935, 67.

⁴⁷. Ευστρατιάδης 1935, 399.

⁴⁸. Ευστρατιάδης 1935, 147.

⁴⁹. Ευστρατιάδης 1935, 274. *LCI* 7 (1974) 390-391, λήμμα «Leo von Catania» (K.G Kaster).

⁵⁰. Ευστρατιάδης 1935, 64.

⁵¹. Ευστρατιάδης 1935, 11.

⁵². Ευστρατιάδης 1935, 409.

⁵³. Ευστρατιάδης 1935, 116.

⁵⁴. Ευστρατιάδης 1935, 8.

⁵⁵. Ευστρατιάδης 1935, 102.

βόρειο τοίχο, δύο ιεράρχες ως την οσφύ σε μέταλλα: οι άγιοι Ιωσήφ Θεσσαλονίκης⁵⁶ (ὁ ἅγιος Ἰωσήφ) και Ελευθέριος επίσκοπος Ιλλυρικού⁵⁷ (ὁ ἅγιος Ἐλευθέριος) (εικ. 53), ενώ κάτω από την Ψηλάφηση, στον νότιο τοίχο, αδιάγνωστος ιεράρχης (ὁ ἅγιος[...]) και ο άγιος Μελέτιος αρχιεπίσκοπος Αντιοχείας⁵⁸ (ὁ ἅγιος Μελέτιος) (εικ. 54). Στη βόρεια κόγχη του ιερού, που χρησιμεύει ως πρόθεση, εικονίζεται ο Χριστός ως Άκρα Ταπείνωση, ενώ στη νότια κόγχη ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας (εικ. 55).

Στον τρούλο εικονίζεται ο Χριστός Παντοκράτορας μέσα σε κυκλική δόξα⁵⁹ και στο τύμπανο τα εννέα τάγματα των αγγέλων⁶⁰ (εικ. 56). Στα σφαιρικά τρίγωνα εικονίζονται καθήμενοι υμνογράφοι που γράφουν σε ανοικτά ειλητά. Τα εργαλεία γραφής (διακρίνεται μόνο το μελανοδοχείο) τοποθετούνται σε μικρό τραπέζι που φέρει διακόσμηση από ξυλόγλυπτα κομβία, κοντά στα πόδια τους. Οι μορφές πλαισιώνονται από κτίρια, που αποδίδουν τρουλαίο οίκημα και δρομική βασιλική. Από τους τέσσερις υμνογράφους μπορούν να ταυτιστούν μόνον οι δύο: ο άγιος Εφραίμ επίσκοπος Καρίας (ὁ ἅγιος Ἐφραίμ Καρίας) κρατά ανοικτό ειλητό με τη φράση: *Οἱ ἄγγελοι σου Χ(ριστ)έ τ(ῶ) θρόνω [της μεγαλωσύνης]* (εικ. 57), στο νοτιοανατολικό σφαιρικό τρίγωνο, και ο άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης⁶¹ (ὁ ἅγιος Θεόδωροςὸ Στουδίτης) κρατά ειλητό με τη φράση: *Αἰσχύνθητε ἄ[νομοι...]*, στο νοτιοδυτικό σφαιρικό τρίγωνο (εικ. 58).

Το ανώτερο τμήμα του νότιου, του δυτικού και του βόρειου τοίχου καταλαμβάνουν τρεις σκηνές από τον Βίο του αγίου Χαραλάμπους: η συνομιλία του αγίου με τον έπαρχο Κρίσπο τοποθετείται στο τύμπανο της νότιας καμάρας, ενώ στο τύμπανο της δυτικής καμάρας ο άγιος συνομιλεί με τον ηγεμόνα Λουκιανό, στα αριστερά, και ο Λουκιανός τοξεύει προς τον

⁵⁶. Ευστρατιάδης 1935, 243. *LCI* 7 (1974) 223, λήμμα «Josef Studita von Thessalonike» (M. Lechner).

⁵⁷. *LCI* 6 (1974) 116-117, λήμμα «Eleutherius von Illyricum» (J. Boberg).

⁵⁸. Ευστρατιάδης 1935, 331.

⁵⁹. Για τον Παντοκράτορα, βλ. Timken-Matthews 1981, 419 κεξ. . Παπαμαστοράκης 2001, 95 κεξ.

⁶⁰. Για τα εννέα τάγματα των αγγέλων, βλ. Παπαμαστοράκης 2001, 158 κεξ.

⁶¹. Ευστρατιάδης 1935, 182.

ουρανό ενώ ο έπαρχος Κρίσπος κρεμιέται, στα δεξιά. Τέλος, η αποτομή του αγίου Χαράλαμπος καταλαμβάνει το τύμπανο της βόρειας καμάρας.

Στην επόμενη ζώνη, τοποθετούνται απόστολοι και άγιοι μετωπικοί μέσα σε μέταλλα που σχηματίζονται από κλαδιά αμπέλου, από τα οποία εκφύονται τσαμπιά και φύλλα. Οι απόστολοι εικονίζονται να κρατούν κλειστά ειλητά. Στο νότιο τοίχο κατά σειρά εικονίζονται: αδιάγνωστος απόστολος, ο Τυχικός⁶² (ό άγιος Τυχικός), ο Φιλήμων⁶³ (ό άγιος Φιλήμων) και ο Νάρκισσος⁶⁴ (ό άγιος Νάρκισσος), στο δυτικό τοίχο: ο Τρόφιμος⁶⁵ (ό άγιος Τρόφιμος), αδιάγνωστος απόστολος, ο άγιος Μηνάς⁶⁶ (ό άγιος[...]ηνᾶς) και ο Αρίσταρχος⁶⁷ (ό άγιος Άρίσταρχος), ενώ στο βόρειο τοίχο τοποθετούνται κατά σειρά: δύο αδιάγνωστοι απόστολοι και οι Σωσίπατρος⁶⁸ (ό άγιος Σωσίπατρος) και Ιάσων⁶⁹ (ό άγιος Ιάσων).

Στην κατώτερη ζώνη του νότιου τοίχου παριστάνονται ιαματικοί άγιοι: ο Χαράλαμπος⁷⁰ (ό άγιος Χαράλαμπος), ο επώνυμος άγιος του παρεκκλησίου⁷¹ (εικ. 59), και στη συνέχεια ο Δαμιανός⁷² (ό άγιος Δαμιανός), ο Κοσμάς⁷³ (ό άγιος Κοσμάς) (εικ. 60) και ο Παντελεήμονας⁷⁴ (ό άγιος Παντελεήμων) (εικ. 61). Στο δυτικό τοίχο εικονίζονται οι όσοι: Ιωάννης ο Κολοβός⁷⁵ (ό άγιος Ιωάννης ό Κολοβός) (εικ. 62), Στυλιανός ο Παφλαγόνας⁷⁶ (ό άγιος Στυλιανός ο

62. Ευστρατιάδης 1935, 454. Για τους εβδομήκοντα, βλ. *LCI* 5 (1974) 238-244, λήμμα «apostel» (K.G. Kaster).

63. Ευστρατιάδης 1935, 462.

64. Ευστρατιάδης 1935, 344.

65. Ευστρατιάδης 1935, 453.

66. Ευστρατιάδης 1935, 334-335.

67. Ευστρατιάδης 1935, 54.

68. Ευστρατιάδης 1935, 444.

69. Ευστρατιάδης 1935, 209.

70. Ευστρατιάδης 1935, 473. *LCI* 5 (1974) 485-486, λήμμα «Charalampius von Magnesia» (I. Ramseger).

71. Για την θέση του τιμωμένου αγίου στο εικονογραφικό πρόγραμμα ναών, βλ. Κουκιάρης 1990, 105-123.

72. Ευστρατιάδης 1935, 106. Για τους Κοσμά και Δαμιανό, βλ. *LCI* 7 (1974) 344-352, λήμμα «Kosmas und Damian» (W. Artelt).

73. Ευστρατιάδης 1935, 258.

74. Ευστρατιάδης 1935, 373. *LCI* 8 (1974) 112-113, λήμμα «Pantaleimon von Nikomedien» (K. Welker).

75. Ευστρατιάδης 1935, 230. *LCI* 7 (1974) 144, λήμμα «Johannes Kolobos» (G. Kaster).

76. Ευστρατιάδης 1935, 435. *LCI* 8 (1974) 410-411, λήμμα «Stylianus von Paphlagonien» (V.H. Elbern).

Παφλαγόνοσ) (εικ. 63) και Ιωάννης ο Παλαιολαυρίτης⁷⁷ (ὁ Ἰωάννης ὁ Παλαιολαυρίτης) (εικ. 64). Τέλος, στο βόρειο τοίχο ιστορούνται ο δωρητής, Δημάκης Χατζηαναγνώστου Οικονόμου (ἄρχων Δημάκης) (εικ. 5), και οι δύο μεγαλομάρτυρες Δημήτριος⁷⁸ (ὁ ἅγιος Δημήτριος) και Γεώργιος⁷⁹ (ὁ ἅγιος Γεώργιος) (εικ. 65-66).

Η Θεοτόκος, Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ, ως [Πλατυτέρα] τῶν οὐρανῶν εικονίζεται με τα χέρια υψωμένα σε στάση δέησης (εικ. 67). Μπροστά στο στήθος της ο μικρός Χριστός τοποθετείται μέσα σε κυκλική διάφανη δόξα, ευλογώντας και με τα δύο χέρια. Εκατέρωθεν του ένσταυρου φωτοστεφάνου με την επωνυμία ὁ ὦν διαβάζονται τα συμπλήματα [Ι(ησοῦ)Σ] Χ(ριστό)Σ. Η Παναγία φορεῖ χιτώνα βαθυγάλανο, κεκρύφαλο και πορφυρό μαφόριο που πτυχώνεται με μαύρες γραμμές και φωτίζεται με λευκορόδινες αποχρώσεις. Το μαφόριο έχει χρυσοκέντητη παρυφή στολισμένη με μαργαριτάρια. Ο Χριστός φορά λευκό χιτώνα με δύο σημεία στα πλάγια και ζώνη που περισφίγγει τη μέση του στο χρώμα της ὠχρας και πορφυρό ιμάτιο με ανοιχτόχρωμες κόκκινες πτυχές. Η Θεοτόκος εικονίζεται στον τύπο της Βλαχερνίτισσας⁸⁰, που αποτελεί σύνθετο θέμα για το τεταρτοσφαίριο της αφίδας κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο⁸¹. Ανάλογη παράσταση της Θεοτόκου εντοπίζεται στο τεταρτοσφαίριο της αφίδας του ιερού του παρεκκλησίου της μονής Αγίου Βλασίου Στυλίδας⁸² και στο τεταρτοσφαίριο της αφίδας του ιερού στο καθολικό της μονής Προυσού⁸³.

Ο Μελισμός, αποτελείται από τη μορφή του Χριστού που πλαισιώνεται από δύο συλλειτουργούντες ιεράρχες (εικ. 68). Η παράσταση του Χριστού ως ζωηφόρου ἄρτου είναι εξαιρετικά κατεστραμμένη, σώζονται μόνο τα περιγράμματα της σύνθεσης. Η μορφή του Κυρίου να προβάλλει από ἅγιο

77. Ευστρατιάδης 1935, 235. *LCI* 7 (1974) 139-144, λήμμα «Johannes Kalybites» (G. Kaster).

78. Ευστρατιάδης 1935, 109.

79. Ευστρατιάδης 1935, 94.

80. Για τον εικονογραφικό τύπο της Βλαχερνίτισσας κατά τη βυζαντινή περίοδο, βλ. Grabar 1968β, 558-560. Μπαλτογιάννη 2000, 139-141.

81. Για την μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. Τσιλιπάκου 2002, 157-158, όπου παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία. Παϊσίδου 2002, 59-61, πίν. 1, 30β. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1983, 44-45, πίν. 19.

82. Πασαλή 2006, 341, εικ. 17.

83. Παλιούρας 2011, 488, εικ. 5.

ποτήριο⁸⁴ συνδέεται άμεσα με το συμβολισμό της θείας μεταλήψεως και τονίζει τη θυσία του. Σύμφωνα με τη Χαρά Κωνσταντινίδη ο εικονογραφικός τύπος του Χριστού ως ζωφόρου άρτου εντός αγιοπότηρου απαντά για πρώτη φορά στην Ευαγγελίστρια του Μυστρά⁸⁵, ενώ γνωρίζει μεγάλη διάδοση κατά την μεταβυζαντινή περίοδο⁸⁶. Ο Τσιουρής τονίζει ότι το εικονογραφικό θέμα του Μελισμού γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση το 18ο αιώνα σε ναούς της περιοχής των Αγράφων⁸⁷. Ανάλογη σκηνή εντοπίζεται και στο καθολικό της μονής Προυσού (1785)⁸⁸.

Στην παράσταση της κόγχης της προθέσεως, που επιγράφεται *Η άποκαθήλωσις του Χ(ριστο)υ*, ο Χριστός γυμνός προβάλλει πίσω από λίθινη σαρκοφάγο με σταυρωμένα τα χέρια μπροστά στη μέση του (εικ. 69). Πίσω τοποθετείται ο σταυρός με τη δέλτο στην κορυφή που φέρει την επιγραφή: *INBI*. Εκατέρωθεν του σώματος του Κυρίου τοποθετούνται η λόγχη αριστερά και ο κάλαμος με τον σπόγγο. Στις άκρες στέκονται περίλυποι η Θεοτόκος και ο απόστολος Ιωάννης, που με το ένα χέρι δείχνουν προς τον Κύριο και με το άλλο πιάνουν τα μάγουλά τους σε ένδειξη θλίψης. Η Παναγία φορεί βαθυγάλαζο χιτώνα και κόκκινο μαφόριο. Τα επιμάνικα του χιτώνα είναι χρυσοκέντητα και στολίζονται με μαργαριτάρια. Ο Ιωάννης φορεί γαλάζιο χιτώνα και καστανό ιμάτιο με ανοιχτόχρωμες πτυχές. Δεξιά κι αριστερά στην κεφαλή του Ιωάννη σημειώνεται η επιγραφή *Ιω(άννης) ο Θεολόγος*. Το θέμα της Άκρας ταπεινώσης σχετίζεται άμεσα με τη θεία ευχαριστία και η συνήθης θέση της είναι στην κόγχη της πρόθεσης⁸⁹. Η στάση του Χριστού με τα σταυρωμένα χέρια, γνωστή από την παλαιολόγεια παράδοση, διαδίδεται κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο⁹⁰. Η στάση της Παναγίας και του Ιωάννη έλκουν την καταγωγή τους από παραστάσεις Σταύρωσης. Παρόμοια εικονογραφική διάταξη εντοπίζεται στη

⁸⁴. Γενικά για την σκηνή του Μελισμού στη βυζαντινή ζωγραφική, βλ. Κωνσταντινίδη 2008, 31-34, 49-50. Για τη μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. Γούναρης 1980, 27 κεξ. Τούρτα 1991, 61-62. Σαμπανίκου 1997, 62 κεξ. Παϊσιδου 2002, 62 κεξ.

⁸⁵. Κωνσταντινίδη 2008, 111-112.

⁸⁶. Τσιουρής 2008, 76, υποσ. 469.

⁸⁷. Τσιουρής 2008, 77.

⁸⁸. Παλιούρας 1997, 69, εικ. 80-82.

⁸⁹. Belting 1980-1981, 1-16. Για τη μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. Λίβα-Ξανθάκη 1980, 25-27. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1983, 47. Τούρτα 1991, 63-64. Γούναρης 1980, 33.

⁹⁰. Τσιουρής 2008, 78, υποσ. 487 και 488.

Θεσσαλία ήδη από τα τέλη του 16ου αιώνα στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πολυδενδρίου⁹¹. Η παράσταση συνεχίζει να αναπαράγεται έως τον 18ο αιώνα. Παραδείγματα εντοπίζονται στο καθολικό της μονής Βυτουμά Καλαμπάκας (1600)⁹², στο ναό της Παναγίτσας Αγίας (τέλη 17ου-αρχές 18ου αιώνα)⁹³, στο ναό του αγίου Δημητρίου Μαυρίλου Φθιώτιδας (1728-1735)⁹⁴ και στο καθολικό της μονής Προουσού (1785)⁹⁵.

Στο ανώτερο μέρος της παράστασης της επισκέψεως των *Μυροφόρων στο μνήμα* (εικ. 70) υπάρχει εξίτηλη και δυσανάγνωστη δίστιχη επιγραφή που υπομνηματίζει το θέμα της παράστασης, και μάλλον προέρχεται από ευαγγελική περικοπή⁹⁶. Στα δεξιά εικονίζονται τρεις Μυροφόρες κρατώντας δοχεία και κοιτώντας με έκπληξη προς τα αριστερά. Στο κέντρο τοποθετείται ο τάφος του Χριστού με τα σάβανα. Πλησίον του τάφου κάθεται σε βράχο άγγελος, οποίος απευθύνει το λόγο στις Μυροφόρες. Το εικονογραφικό θέμα της επισκέψεως στον τάφο του Κυρίου καθιερώνεται στη μνημειακή ζωγραφική ήδη από τον 12ο αιώνα⁹⁷. Η απεικόνιση τριών Μυροφόρων ακολουθεί το κείμενο του ευαγγελιστή Λουκά⁹⁸. Επειδή και οι τρεις μορφές φέρουν φωτοστέφανο και δεν εντοπίζονται επιγραφές, η μορφή της Παναγίας φαίνεται να ταυτίζεται με την πρώτη αριστερά.

Στο κέντρο της σκηνής με την Ψηλάφηση του Θωμά (επιγραφή: *Η Ψηλάφησις του̃ Θωμά*) (εικ. 71) ο Χριστός προβάλλεται πάνω σε τοξωτή δίφυλλη θύρα να πατά πάνω σε ελλειψοειδές γαλάζιο υποπόδιο. Γέρνει ελαφρά προς τα δεξιά το σώμα και σηκώνει το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό τραβά το ρούχο του και αποκαλύπτει τη λογχισμένη του πλευρά. Ο Κύριος φορεί ρόδινο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Από τα αριστερά με συγκρατημένο βηματισμό πλησιάζει ο Θωμάς, που απλώνει το χέρι και ακουμπά την πληγή. Από την μία και την άλλη πλευρά εικονίζονται οι απόστολοι σε δύο ομάδες να

⁹¹. Κουμουλίδης, Δεριζιώτης 1985, 146, πίν. 4.

⁹². Τριβυζά 2003, 28, εικ. 11.

⁹³. Κουμουλίδης, Δεριζιώτης, 1985, 129, πίν. 2.

⁹⁴. Τσιάκας 1995, 534, εικ. 41.

⁹⁵. Παλιούρας 1997, 68, εικ. 78.

⁹⁶. Ματθ. κη', 1.

⁹⁷. Ζάρρας 2006, 60-67, με την προηγούμενη βιβλιογραφία.

⁹⁸. Λουκ. κδ', 10.

παρακολουθούν έκπληκτοι τη σκηνή. Ο εικονογραφικός τύπος της Ψηλάφησης ακολουθεί τα ήδη καθιερωμένα παλαιολόγια πρότυπα⁹⁹, όπως αποκρυσταλλώθηκαν από τους Κρητικούς ζωγράφους. Η συγκεκριμένη απόδοση της ελαφριάς ύψωσης του χεριού του Χριστού και η παρουσία του αποστόλου Πέτρου ως επικεφαλής της δεξιάς ομάδας μαρτυρεί Κρητικό υπόδειγμα¹⁰⁰, το εικαστικό λεξιλόγιο του οποίου μεταφέρθηκε στο ιδίωμα της εποχής: τα αετωματικά κτήρια του βάθους έγιναν πλαίσια θύρας με χαμηλωμένα τόξα και το δίβαθμο υποπόδιο έγινε ελλειψοειδές βάθρο. Παρόμοιο δίβαθμο υποπόδιο εντοπίζεται σε αντίβολο του 18ου αιώνα, από τον φάκελο του Ανδρέα Ξυγγόπουλου του Μουσείου Μπενάκη¹⁰¹.

Οι τρεις σκηνές από τον βίο του αγίου Χαραλάμπους συνιστούν ένα μικρό βιογραφικό κύκλο ενός αγίου που υπήρξε ιδιαίτερος αγαπητός στην μετά τον 17^ο αιώνα περίοδο¹⁰² και επώνυμος άγιος του παρεκκλησίου. Στη σκηνή της Συνομιλίας του αγίου με τον έπαρχο (εικ. 72), στο νότιο τοίχο, στο κέντρο εικονίζεται ο άγιος Χαραλάμπος ενδεδυμένος την ιερατική του στολή να οδηγείται από έναν αξιωματικό με σπαθί μπροστά στον Κρίσπο, τον έπαρχο της Μαγνησίας, και να συνομιλεί μαζί του. Ο έπαρχος κάθεται σε πολυτελή θρόνο με ερεισίνωτο και ψηλό υποπόδιο. Φέρει ιδιαίτερο κάλυμμα κεφαλής και φορεί κόκκινο χιτώνα με χρυσοκέντητες παρυφές και ρόδινο μανδύα που πορπώνεται στη βάση του λαιμού. Πίσω από τις μορφές, που πατούν σε κόκκινο έδαφος, εικονίζονται κτίρια με δίρριχτες στέγες. Η παράσταση φέρει δυσανάγνωστη επιγραφή στο κέντρο άνω. Η σκηνή της συνομιλίας του αγίου με τον έπαρχο αναφέρεται στο συναξάριο του αγίου που συνέγραψε ο Αγάπιος Λάνδος στα μέσα του 17ου αιώνα¹⁰³. Η παράσταση δεν είναι συχνή σε τοιχογραφίες του βιογραφικού κύκλου του αγίου¹⁰⁴.

⁹⁹. Βλ. Τσιουρής 2011, 92-94 και Σδρόλια 2012, 208-209, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹⁰⁰. Πρβλ. την παράσταση του Θεοφάνη στο καθολικό της Μεγίστης Λαύρας, Millet 1927, πίν. 119.3.

¹⁰¹. Βασιλάκη 2015, 229, αρ. 205.

¹⁰². Για το βίο του αγίου Χαραλάμπους, βλ. Ευστρατιάδης 1935, 473. *ΘΗΕ* 12 (1968) 73, λήμμα «άγιος Χαραλάμπος» (Γ.Δ. Μεταλληνός). Ματθαίου 1946¹, 262-273.

¹⁰³. Αγάπιος μοναχός 1804, 403 κεξ.

¹⁰⁴. Κουκιάρης 2018, 869-885.

Η επόμενη παράσταση στο δυτικό τοίχο περιλαμβάνει δύο επεισόδια (εικ. 73). Το αριστερό τμήμα καταλαμβάνει η συνομιλία του αγίου με τον ηγεμόνα (επιγραφή: *Διαλέγετε ὁ ἅγιος με τὸν βασιλέα*), όπου εικονίζεται ο άγιος Χαράλαμπος ενδεδυμένος με την ιερατική του στολή να οδηγείται από έναν αξιωματικό με σπαθί μπροστά στον βασιλιά της Μαγνησίας Λουκιανό και να συνομιλεί μαζί του. Ο ηγεμόνας κρατά σκήπτρο και κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο με ψηλό ερεισίνωτο και υποπόδιο. Φέρει διάδημα στην κεφαλή, σκούρο γαλάζιο χιτώνα με χρυσοκόσμητες παρυφές, χρυσό λώρο και ζώνη, και κόκκινο μανδύα που πορπώνεται στο στήθος. Πίσω του ανοίγεται ψηλό άνοιγμα θύρας. Πίσω από τις μορφές υπάρχουν κτίρια, μάλλον το ανάκτορο. Στο δεξιό τμήμα της παράστασης εικονίζεται ο ηγεμόνας Λουκιανός γονατιστός να τοξεύει με μίσος προς τον ουρανό, που αποδίδεται κατακόκκινος και συννεφιασμένος. Ο έπαρχος Κρίσπος εικονίζεται να κρεμιέται από τον ουρανό στα δεξιά, ενώ αριστερά ψηλά υπάρχει η εξής δυσανάγνωστη επιγραφή: *ἐκρεμίσθησαν* (sic) *εἰς τὸν [...] ὁ βασιλεύς [...]*. Η συνομιλία του αγίου με τον ηγεμόνα εικονίζεται ανάλογα και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Χαράλαμπος στο ναό των Αγίων Αναργύρων στην Τσαριτσάνη Ελασσόνας (1761)¹⁰⁵, ενώ το επεισόδιο με την τόξευση του ουρανού έχει ληφθεί από το συναξάριο του Αγαπίου Λάνδου¹⁰⁶. Παρομοίως η σκηνή απαντά στο φουρνικό της πρόθεσης του ναού του Αγίου Νικολάου στο Τσεπέλοβο Ιωαννίνων (1786)¹⁰⁷, με τη διαφορά ότι στην παράσταση του Τσεπελόβου ο Λουκιανός διατάζει τους στρατιώτες του να τοξεύσουν προς τον ουρανό. Ο έπαρχος Κρίσπος κρεμιέται από τον ουρανό, όπως και στη μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βαλτετσινίκου Γορτυνίας (των αρχών του 18ου αι.)¹⁰⁸.

¹⁰⁵. Κουκιάρης 2018, 883, εικ. 11.

¹⁰⁶. «...ὁ βασιλεύς ἐθνιώθη καὶ ὄρμησε νὰ πολεμήσῃ τὸν οὐρανὸν ὁ ἀνόητος καὶ ρίπτωντας σαῖτας εἰς τὸν ἀέρα ἐβόησε. Κατάβα Χριστέ εἰς τὴν γῆν νὰ πολεμήσωμεν εἰ δέ, ἐγὼ ἀναβαίνω νὰ σέ εὕρω νὰ χαλάσω τὸ στερέωμα, νὰ σβέσω τὸν ἥλιον...» καὶ «...εὐθέως ἐκρεμάσθησαν εἰς τὸν ἀέρα ὅ,τε ὁ βασιλεύς καὶ ὁ Κρίσπος ὁ ἑπαρχος...», βλ. Αγάπιος μοναχός 1804, 461 καὶ 403. Για τον Αγάπιο Λάνδο, βλ. Κωτούλα 1983, 53-57 καὶ 263-272.

¹⁰⁷. Κουκιάρης 2018, 881, εικ. 8.

¹⁰⁸. Κουκιάρης 2018, 879, εικ. 3.

Η σκηνή του μαρτυρίου του αγίου Χαραλάμπους φέρει την επιγραφή: *Ὁ ἅγιος Χαράλαμπος τέμνηται τὴν κεφαλὴν* (εικ. 74). Εκτολίσσεται στο ύπαιθρο σε ένα λιβάδι με χαμηλά υψώματα, ενώ στο βάθος υπάρχουν κτίρια με δίρριχτες στέγες. Στο μέσον του λιβαδιού ο μόλις καρατομημένος άγιος έχει πέσει μπρούμυτα και η κεφαλή έχει κυλίσει λίγο πιο πέρα από το άψυχο κορμί. Φορεί την ιερατική του στολή, όπως και στις προηγούμενες παραστάσεις: στιχάριο μελανόχρωμο, επιτραχήλιο χρυσό και φαλόνιο κόκκινο. Πάνω από το σώμα του εικονίζεται στρατιώτης με πλήρη στρατιωτική εξάρτυση να κρατά υψωμένο το σπαθί που έκοψε την κεφαλή του αγίου. Δεξιά παρακολουθούν την αποτομή ένα στρατιώτης και αριστερά άλλοι δύο, με πλήρη στρατιωτική εξάρτυση. Το μαρτύριο του αγίου απαντά ενδεικτικά στο φουρνικό της πρόθεσης του ναού του Αγίου Νικολάου στο Τσεπέλοβο Ιωαννίνων (1786)¹⁰⁹ και στη μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βαλτετοινίκου Γορτυνίας (αρχές 18ου αιώνα)¹¹⁰, όπου ωστόσο ο άγιος φέρει ακόμη την κεφαλή στους ώμους του, ενώ εδώ ο άγιος έχει ήδη καρατομηθεί. Επομένως, και στις τρεις σκηνές δεν μπορεί να ανιχνευτεί ένα εικαστικό πρότυπο, παρά να υποτεθεί ότι οι ζωγράφοι απέδιδαν τα επεισόδια του βίου, σύμφωνα με το κείμενο του Λάνδου, που ενδεχομένως είχαν ανά χείρας.

Ο Αγάπιος Λάνδος εμπλούτισε τον βίο του αγίου, προσθέτοντας νέα επεισόδια, έτσι ώστε να αποκτήσει μεγαλύτερη αίγλη¹¹¹. Η Μαρία Βασιλάκη υποστηρίζει ότι στο κείμενο του Λάνδου οφείλεται ο εικονογραφικός εμπλουτισμός του βίου του αγίου Χαραλάμπους¹¹². Πράγματι, από τα μέσα του 17ου και εξής παρατηρείται μια ενδυνάμωση της τιμής και προσκύνησης προς τον άγιο Χαραλάμιο και το κείμενο του Λάνδου φαίνεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο. Η Βασιλάκη υποστήριξε ότι η εδραίωση της λατρείας του αγίου οφείλεται στο ότι θεωρήθηκε προστάτης κατά των επιδημικών ασθενειών και ιδιαίτερα κατά της πανούκλας¹¹³. Ο Λάνδος γράφει στο *Νεό Παράδεισο* ότι ο Ιησούς παρουσιάστηκε στον άγιο κατά την αποτομή του και του ανήγγειλε ότι θα

¹⁰⁹. Κουκιάρης 2018, 882, εικ. 9.

¹¹⁰. Κουκιάρης 2018, 879, εικ. 4.

¹¹¹. *Νέος Παράδεισος*, αχξδ', 401-405.

¹¹². Βασιλάκη 1985-1986, 249, υποσ. 12.

¹¹³. Βασιλάκη 1985-1986, 252, υποσ. 36.

πραγματοποιήσει κάθε επιθυμία του ως αντάλλαγμα για τη πίστη και το μαρτύριό του. Τότε ο άγιος απάντησε «...*παρακαλῶ τήν βασιλείαν σου νά μοῦ κάμης αὐτήν τήν χάριν, εἰς ὅποιον τόπον εὐρεθῇ κομμάτι ἀπό τόλειψανο μου, καί εἰς ὁποῖαν χώραν μέ θέλουν ἐορτάζει, νά μή γένη ἐκεῖ ποσῶς πείνα, οὔτε πανοῦκλα νά θανατώνη τούς ἀνθρώπους ἄωρα...*»¹¹⁴. Επομένως, η συναρίθμηση του αγίου στο νότιο τοίχο του παρεκκλησίου στον χορό των ιαματικών αγίων είναι απόλυτα συνειδητή. Η παραπάνω πρακτική ενισχύεται και με τα κρούσματα πανούκλας που μαρτυρούνται για τη Θεσσαλία στον 18ο αιώνα¹¹⁵.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσωπογραφία του άρχοντος Δημάκη ως κτήτορος που τοποθετείται στον βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου (εικ. 5). Ο Δημάκης Χατζηαναγνώστου Οικονόμου τοποθετείται σε ξεχωριστό πλαίσιο με λευκό βάθος και επιγράφεται ως *ἄρχων Δημάκης*. Εικονίζεται μεσήλιξ, με πλούσια καστανή κόμη και μουστάκι. Στραμμένος προς τα αριστερά, στο αριστερό χέρι κρατά μακέτα του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους. Φορά ποδήρη γκριζο χιτώνα με χρυσά κομβία στο στήθος και κόκκινη ζώνη στη μέση, γαλάζιο επενδύτη με γούνινη παρυφή και χρυσά επιμάνικα, καθώς και κόκκινο παλτό με λευκή γούνινη επένδυση. Η προσωπογραφία έχει επιζωγραφιστεί από τον ζωγράφο Άλκη Κεραμίδα¹¹⁶.

Νότιο παρεκκλήσιο (του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου)

Το ιερό βήμα φέρει τοιχογραφικό διάκοσμο με την ίδια διάταξη, όπως και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Χαραλάμπους. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας ιστορείται η Πλατυτέρα (εικ. 75) και στο κέντρο της αψίδας τοποθετείται χερουβίμ αντί του μελιζόμενου Χριστού που πλαισιώνεται από δύο συλλειτουργούντες ιεράρχες, των οποίων οι επιγραφές και τα πρόσωπα έχουν

¹¹⁴. Αγάπιος μοναχός 1804, 507-508.

¹¹⁵. Σπανός 2011, 23-26.

¹¹⁶. Ανδριτσοπούλου 2011, 69.

εκπέσει¹¹⁷ (εικ. 76). Στην καμάρα του ιερού βήματος, στο κέντρο μέσα σε μετάλλιο εικονίζεται ο πατριάρχης Ιακώβ ή ο Αβραάμ που πλαισιώνεται από τις παραστάσεις της Ανάληψης στο βόρειο τμήμα και της Πεντηκοστής στο νότιο τμήμα της καμάρας. Κάτω από τις παραστάσεις αυτές στο βόρειο και το νότιο τοίχο του ιερού τοποθετούνται από δύο ιεράρχες μέσα σε διάχωρα που σχηματίζονται από βλαστούς αμπέλου από τους οποίους εκφύονται φύλλα και τοαμπιά σταφύλια. Οι ιεράρχες, που ευλογούν και κρατούν κλειστά ευαγγέλια, μοιάζουν να συνομιλούν μεταξύ τους, αφού κοιτάζουν ο ένας τον άλλο. Αριστερά, στην κόγχη της πρόθεσης τοποθετείται η Άκρα Ταπείνωση (εικ. 77), με τον Χριστό να βγαίνει από σαρκοφάγο και να πλαισιώνεται από την Θεοτόκο και τον άγιο Ιωάννη, όπως ακριβώς στην πρόθεση του βόρειου παρεκκλησίου. Στη νότια πλευρά του ιερού, στη δεξιά κόγχη, ιστορείται ο ιερέας και βασιλιάς της Ιερουσαλήμ Μελχισεδέκ (εικ. 78), που αποτελεί πρόδρομο του Κυρίου στην ιεροσούνη¹¹⁸ και στην άκρη δεξιά, στο υπόλοιπο του τοίχου στέκεται ένας διάκονος, ίσως ο Στέφανος, που κρατά ναόσχημη λιβανωτίδα (εικ. 78).

Στον τρούλο ιστορείται ο Χριστός Παντοκράτορας και στο τύμπανο η Θεοτόκος δεόμενη να πλαισιώνεται από τάγματα αγγέλων, χερουβίμ, σεραφίμ και θρόνους. Στα σφαιρικά τρίγωνα ιστορούνται υμνογράφοι, όπως και στο βόρειο παρεκκλήσιο, του αγίου Χαραλάμπους¹¹⁹ (εικ. 79).

Στα ανώτερα τμήματα του νότιου, δυτικού και βόρειου τοίχου τοποθετούνται σκηνές από το βίο του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Στον νότιο τοίχο εικονίζεται ο Ευαγγελισμός του Ζαχαρία και μία εύρεση της κεφαλής του Ιωάννου, ίσως η πρώτη, στον δυτικό τοίχο τοποθετείται το Γενέσιο του Προδρόμου, ενώ στον βόρειο τοίχο το Συμπόσιο του Ηρώδη και η Αποτομή της κεφαλής του Προδρόμου.

¹¹⁷. Το τοιχογραφικό πρόγραμμα του παρεκκλησίου του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου σώζεται σε ιδιαίτερα κακή κατάσταση, σε πολλές περιπτώσεις από τη διάβρωση των αλάτων και της αιθάλης διακρίνονται μόνο τα περιγράμματα των μορφών. Επιπλέον, σε ελάχιστες περιπτώσεις σώζονται τα ονόματα ή οι συνοδευτικές επιγραφές των παραστάσεων.

¹¹⁸. Προς Εβραίους στ', 20 και Ψαλμοί ρί', 4.

¹¹⁹. Εξαιρεση αποτελεί το νοτιοανατολικό σφαιρικό τρίγωνο, όπου δίπλα στη κεφαλή του υμνογράφου διαβάζονται τα γράμματα *Ιω(άννης)*. Μάλλον πρόκειται για τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό.

Η αμέσως κατώτερη ζώνη καταλαμβάνεται από σειρά διαχώρων που σχηματίζονται με κληματίδες και περικλείουν αγίους ως την οσφύ¹²⁰.

Τέλος, στην τρίτη και τελευταία ζώνη στέκονται όρθιοι άγιοι. Στον νότιο τοίχο εικονίζονται κατά σειρά: ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (εικ. 80), ακριβώς δίπλα από το τέμπλο, ως ο επώνυμος άγιος του παρεκκλησίου, δύο αδιάγνωστοι μάρτυρες πάνω από το παράθυρο, εκ των οποίων ο ένας επιγράφεται ως *ὁ ἅγιος[.]ωδίωνος* (ίσως πρόκειται για τον άγιο Ηρωδίωνα¹²¹) (εικ. 81) και τέλος ο άγιος Δημήτριος (εικ. 82). Στον δυτικό τοίχο ιστορούνται τέσσερις μοναχοί, από τους οποίους ο πρώτος ίσως είναι ο Κύριλλος ο Φιλεώτης¹²² και ο δεύτερος ο Γεράσιμος ο Ιορδανίτης¹²³ (*ὁ ἅγιος Γεράσιμος*) (εικ. 83). Τέλος, στον βόρειο τοίχο, εικονίζονται κατά σειρά: ανδρική μορφή με μοναχικά ενδύματα και κάλυμμα κεφαλής, η οποία κρατά ομοίωμα του παρεκκλησίου¹²⁴ (εικ. 4), όμοιο με το ομοίωμα που κρατά ο άρχοντας Δημάκης στο βόρειο παρεκκλήσιο, δύο αδιάγνωστοι νεαροί άγιοι, και ο μεγαλομάρτυς άγιος Γεώργιος (*ὁ [ἅγιος] Γεώργ[ιος]*) (εικ. 84).

Η παράσταση της Ανάληψης (εικ. 85) στη βόρεια πλευρά της ανατολικής καμάρας είναι εξαιρετικά κατεστραμμένη. Στο κέντρο, στο ανώτερο μέρος της πολυπρόσωπης σκηνής τοποθετείται ο Χριστός καθισμένος σε δόξα που κρατούν δύο άγγελοι. Ο Κύριος ευλογεί και με το αριστερό κρατεί κλειστό ειλητό. Κάτω ακριβώς από τη δόξα, στο έδαφος, στέκεται η Παναγία μετωπική με τα χέρια ανοιχτά σε στάση δέησης. Πίσω και εκατέρωθεν της Θεοτόκου τοποθετούνται δύο άγγελοι που κρατούν ανοικτά ειλητά. Οι απόστολοι σε δύο ομάδες, εκατέρωθεν της Θεοτόκου, με έκδηλη ταραχή κοιτούν προς το αναληφθέντα Χριστό. Η παράσταση αποδίδεται σύμφωνα με τον διαμορφωμένο τύπο κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο¹²⁵. Ο τύπος αυτός

¹²⁰. Οι μορφές στο σύνολό τους είναι εξιτηλές και δεν μπορούν να ταυτιστούν.

¹²¹. Ευστρατιάδης 1935, 168, 177 αντίστοιχα. Για τον άγιο Ηρωδίωνα, βλ. Ασφενταγάκης, Βάββα 2016, 85-107.

¹²². Ευστρατιάδης 1935, 263.

¹²³. Ευστρατιάδης 1935, 89-90.

¹²⁴. Η μορφή του μοναχού που κρατά το ομοίωμα του παρεκκλησίου είναι εξαιρετικά κατεστραμμένη. Καμία επιγραφή δεν σώζεται με το όνομα ή την ιδιότητα της μορφής. Για την ταυτότητα της μορφής, βλ. παραπάνω, Εισαγωγή, 16-17.

¹²⁵. Βαραλής 1989-1990, 166.

γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση από τον 16ο αιώνα και εξής¹²⁶. Παρόμοια σκηνή εντοπίζεται στο ναό του Αγίου Νικολάου Τσαριτσάνης (1614-5)¹²⁷, στη μονή Αγίας Τριάδας Δρακότρυπας (1758)¹²⁸ και με χαρακτηριστική ομοιότητα στο καθολικό της μονής Προυσού (1785)¹²⁹.

Στη νότια πλευρά της ανατολικής καμάρας τοποθετείται η Πεντηκοστή (εικ. 86). Στο κέντρο της παράστασης η Παναγία κάθεται σε ξύλινο ημικυκλικό έδρανο και εκατέρωθέν της τοποθετούνται οι απόστολοι σε δύο ομίλους να κρατούν κλειστό ελιητό. Από τον ουρανό προβάλλει ημικύκλιο με φλογόσχημες ακτίνες από τις οποίες αναφαίνονται οι πύρινες γλώσσες που καταλήγουν πάνω από τα κεφάλια των αποστόλων. Στο κατώτερο μέρος της παράστασης, στο κέντρο, εικονίζεται η προσωποποιημένη μορφή του Κόσμου κρατά ύφασμα με δώδεκα κλειστά ελιητά. Στο βάθος της σκηνής τοποθετούνται κτήρια. Ο εικονογραφικός τύπος της Πεντηκοστής έχει ήδη διαμορφωθεί από τον 9ο αιώνα¹³⁰ και αναπαράγεται ως επί το πλείστον με το ίδιο βασικό σχήμα κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο¹³¹. Παράλληλη παράσταση εντοπίζεται στο καθολικό της μονής Προυσού (1785)¹³².

Τα τρία διάχωρα με σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου καταλαμβάνουν τις θέσεις ακριβώς κάτω από τον τρούλο. Στο διάχωρο του νότιου τοίχου εικονίζονται δύο σκηνές από τη μια και την άλλη πλευρά του μονόλοβου παραθύρου: αριστερά ο Ο Ευαγγελισμός του Ζαχαρία και δεξιά η Εύρεση της κεφαλής του Προδρόμου (εικ. 87). Στον Ευαγγελισμό το κέντρο καταλαμβάνει το θυσιαστήριο, με μορφή αγίας τράπεζας που καλύπτεται με κιβώριο. Εκατέρωθεν εικονίζονται σε στάση τριών τετάρτων ο άγγελος και ο Ζαχαρίας, που έκπληκτος προτάσσει το χέρι του σε ένδειξη χαιρετισμού. Ο άγγελος με δυναμικό βήμα πλησιάζει προς το μέρος του και τον ευλογεί. Ο Ευαγγελισμός του Ζαχαρία απαντά ήδη από την παλαιοχριστιανική περίοδο χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εικονογραφικό σχήμα του

¹²⁶. Τσιουρή 2008, 122.

¹²⁷. Φλώρου 2016, εικ. 45.

¹²⁸. Τσιουρή 2008, 536, εικ. 140.

¹²⁹. Παλιούρας 1997, 68, εικ. 77.

¹³⁰. Grabar 1928 (1968), 615 κεξ.

¹³¹. *Ερμηνεία* 1909, 113.

¹³². Παλιούρας 1997, 68, εικ. 77.

αγγέλου και του αρχιερέως εκατέρωθεν της αγίας τράπεζας¹³³. Στην παράσταση του παρεκκλησίου ο Ζαχαρίας δεν εικονίζεται να θυμιάζει.

Στην Εύρεση της κεφαλής, η τιμία κάρα του Προδρόμου βρίσκεται σε λίθινη σαρκοφάγο. Πάνω από αυτήν σκύβει ανδρική μορφή με μοναχικά ενδύματα που πλησιάζει και με τα δύο χέρια προς τη σαρκοφάγο. Στο βάθος εικονίζονται κτήρια. Παρόλο που οι γραπτές πηγές που διασώζουν την ιστορία των τριών ευρέσεων της τιμίας κάρας του Προδρόμου παρουσιάζουν μια συγκεκριμένη εικόνα, η ιστορία της πρώτης εύρεσης της κάρας από δύο μοναχούς που ήταν σε προσκόνημα στα Ιεροσόλυμα και είδαν σε όραμα τον άγιο Ιωάννη να τους υποδεικνύει τον τόπο εύρεσης της κεφαλής του, είναι αυτή που μάλλον ακολουθεί η σκηνή στο παρεκκλήσιο¹³⁴. Αντί για δύο μοναχούς εικονίζεται μόνον ένας, αλλά η κάρα είναι τοποθετημένη ίσως σε αγγείο και μέσα σε λάρνακα, όπως εικονίζεται η Πρώτη εύρεση της κεφαλής στη γνωστή εικόνα του 14ου αιώνα από τη Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Όρους¹³⁵. Τα κτίρια του βάθους θα μπορούσαν να αποδίδουν το ανάκτορο του Ηρώδη¹³⁶.

Στον δυτικό τοίχο στο κέντρο της παράστασης του Γενεσίου του Ιωάννου του Προδρόμου¹³⁷ (εικ. 88), τοποθετείται η κλίνη της Ελισάβετ η οποία κοιτάζει κάτω και δεξιά, όπου θεραπεινίδα καθιστή σε σκαμνί κρατά το σπαργανωμένο βρέφος στην αγκαλιά της. Μπροστά στη θεραπεινίδα εικονίζεται το λίκνο του παιδιού. Από τα δεξιά έρχονται να επισκεφτούν τη λεχώνα τρεις γυναίκες, που μία από αυτές κρατεί σκεύος με φαγητό. Πίσω από την κλίνη της Ελισάβετ, ανδρική μορφή με φωτοστέφανο που παρατηρεί από μακριά τα εκτυλισσόμενα στο δωμάτιο της λεχώνας μπορεί να ταυτιστεί με τον Ζαχαρία. Το βάθος της σκηνής καλύπτουν κτήρια. Η τοποθέτηση του Ζαχαρία στα αριστερά πίσω από την κλίνη της Ελισάβετ είναι ασυνήθιστη, συνήθως ο Ζαχαρίας εικονίζεται στα δεξιά άλλοτε καθιστός να εγγράφει το όνομα του βρέφους ή όρθιος να παρακολουθεί τα τεκταινόμενα.

¹³³. Κατσιώτη 1998, 33-39.

¹³⁴. Βλ. σχετικά Κατσιώτη 1998, 161-169.

¹³⁵. Chatzidakis 1988, 85-97. Βοκοτόπουλος 1995, 214, εικ. 97-98.

¹³⁶. Πρβλ. Chatzidakis 1988, 91. Κατσιώτη 1998, 165.

¹³⁷. Για το Γενέσιο του Προδρόμου στη βυζαντινή περίοδο, βλ. Κατσιώτη 1998, 48-60. Για τη μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. Χατζηδάκη 1982-1983, 127-180.

Στον βόρειο τοίχο εικονίζονται στο ίδιο διάχωρο δύο σκηνές: το Συμπόσιο του Ηρώδη και η Αποτομή του Προδρόμου (εικ. 90). Στη σκηνή του Συμποσίου του Ηρώδη, από τα κτίρια του βήθους αναφαιίνεται νεαρή γυναίκα κρατώντας σφαιρικό σκεύος με κάλυμμα. Στο κέντρο, τρεις ηλικιωμένοι άνδρες, κάθονται σε κυκλικό τραπέζι. Ο τρίτος άνδρας, μάλλον ο Ηρώδης, φαίνεται να απευθύνεται στη Σαλώμη που εικονίζεται να χορεύει στα δεξιά. Στην άκρη δεξιά, η αποτομή του Ιωάννη αποδίδεται λιτά: ο Πρόδρομος μόλις έχει αποκεφαλιστεί και το νεκρό του σώμα κείται μπρούμυτα και η τιμία κέρα του έχει κυλίσει στο έδαφος. Πίσω όρθιος στρατιώτης, με πλήρη εξάρτυση και εντυπωσιακό μανδύα που ανεμίζει, βάζει το σπαθί στο θηκάρι, αφού μόλις τελείωσε το αποτρόπαιο έργο του. Το Συμπόσιο του Ηρώδη και η Αποτομή του Ιωάννου είναι οι πιο πρώιμες παραστάσεις που συνθέτουν και ολοκληρώνουν τον εικονογραφικό κύκλο του Προδρόμου¹³⁸. Στο Συμπόσιο η σκηνή ακολουθεί τα παλαιολόγια πρότυπα¹³⁹. Η ίδια σκηνή με πολλές αναλογίες εικονίζεται και στο ναό του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη Ραψάνη (1546)¹⁴⁰. Τέλος, η απεικόνιση του Προδρόμου στο έδαφος αποκεφαλισμένου με τον λαιμό να αιμορραγεί, έλκει την καταγωγή της από τη βυζαντινή περίοδο¹⁴¹ και απαντά στην Κρητική ζωγραφική του 15ου και 16ου αιώνα¹⁴².

¹³⁸. Κατσιώτη 1998, 119-133, 134-147.

¹³⁹. Πρβλ. μονή Προδρόμου Σερρών, βλ. σχετικά Ευγγόπουλος 1973, 40 κ. εξ. πίν. 36.

¹⁴⁰. Τσιουρής 2015, τόμ. 1, 508, εικ. 8.

¹⁴¹. Κατσιώτη 1998, 141-142.

¹⁴². Χατζηδάκης 1986, 74-75, εικ. 215.

Παρατηρήσεις στη ζωγραφική των τυπικαριών και παρεκκλησιών

Εικονογραφικές παρατηρήσεις

Ο άγνωστος ζωγράφος του καθολικού οργάνωσε το εικονογραφικό πρόγραμμα των τυπικαριών και παρεκκλησιών κατά τον αρχιτεκτονικό τους τύπο. Παρόλο το μικρό μέγεθός τους κατάφερε να αποδώσει πλήρως το νόημα, καθώς και να τονίσει τη λειτουργική τους χρήση στο γενικό σύνολο του καθολικού. Χαρακτηριστική είναι η τοιχογράφηση του βόρειου τυπικαριού ως Πρόθεση και του νότιου ως Διακονικού. Δε γνωρίζουμε αν την ίδια χρήση είχαν εξαρχής, πριν τοιχογραφηθούν. Στα παρεκκλήσια μέσω των βιογραφικών σκηνών αποδίδεται πλήρως η τιμή στον επώνυμο άγιο. Χαρακτηριστική είναι η τοιχογράφηση του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους, οι βιογραφικές σκηνές, καθώς και η συμμετοχή του αγίου στον όμιλο ιαματικών αγίων, καθιστά ξεκάθαρη τη συνειδητή πρόθεση του παραγγελιοδότη να ενισχύσει την ιαματική ιδιότητα του αγίου. Οι παραστάσεις ακολουθούν πρότυπα της Κρητικής ζωγραφικής αποδοσμένα σε ένα ιδίωμα που υπηρετεί τις ανάγκες και τις δυνατότητες της εποχής, παρεκκλίνοντας από τα πρότυπα της ζωγραφικής που ήταν του συρμού στη Βορειοδυτική Ελλάδα. Ορισμένες έλκουν την καταγωγή τους από την παλαιολόγεια περίοδο στοιχείο που υποδεικνύει ότι ο ζωγράφος είχε υπόψιν παράλληλα έργα ή κατάφερε να τα αποδώσει με τη χρήση αντιβόλων¹⁴³.

Η επιρροή εικονογραφικών τύπων της παλαιολόγειας τέχνης παρατηρείται σε ένα μικρό αριθμό παραστάσεων, όπως η Βλαχερνίτισσα, ο Μελισμός, ο Ευαγγελισμός του Ζαχαρία, το Συμπόσιο του Ηρώδη, η Αποτομή και η α΄ εύρεση της κεφαλής του Προδρόμου. Παραστάσεις που έλκουν την καταγωγή από την εικονογραφική παράδοση της Κρητικής ζωγραφικής είναι οι Μυροφόρες στο μνήμα, η Ψηλάφηση του Θωμά, η Ανάληψη, η Πεντηκοστή, το

¹⁴³. Για την χρήση και διάδοση των αθιβόλων, βλ. Βασιλάκη 2015, 16-31.

Δείπνο εις Εμμαούς, η Θυσία του Άβελ και Κάιν, καθώς και ο φτερωτός Πρόδρομος. Επιπλέον, πολλές από τις συνθέσεις ακολουθούν πιστά την *Ερμηνεία* του Διονυσίου εκ Φουρνά, κύριου εκφραστή της εντοίχιας ζωγραφικής του 18ου αιώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Θυσία του Άβελ και του Κάιν, η οποία συμβαδίζει πλήρως με την *Ερμηνεία*. Χρήση δυτικότροπων στοιχείων δεν εντοπίζονται στο έργο του ζωγράφου, πέραν όσων προέρχονται από το συρμό στα Βαλκάνια κατά τον 18ο αιώνα .

Η εντοίχια ζωγραφική του καθολικού αναπαράγει εικονογραφικά πρότυπα του 16ου και 17ου αιώνα αποδοσμένα στον όψιμο 18ο αιώνα διαμορφωμένα, όχι απαραίτητα από ένα πλαίσιο συγκεκριμένων κανόνων, αλλά σύμφωνα με την παιδεία και το γενικότερο κλίμα της εποχής που ήταν αποδεκτό από τους δωρητές και στο οποίο έζησε και εργάστηκε ο ζωγράφος.

Τεχνοτροπικές παρατηρήσεις

Ο διάκοσμος των τυπικαριών και των παρεκκλησίων χαρακτηρίζεται από την ενότητα στην εικονογραφία και στην τεχνοτροπία στοιχείο που υποδηλώνει έναν ζωγράφο ή ένα ολιγομελές πολύ καλά συντονισμένο ζωγραφικό εργαστήριο.

Οι σκηνές αποδίδονται σε πίνακες διαχωριζόμενους με ταινίες, οι συνθέσεις χαρακτηρίζονται για την λιτότητα στο σχέδιο και την ισορροπημένη απόδοση των επιμέρους στοιχείων των συνθέσεων. Ως επί το πλείστον οι σκηνές είναι ολιγοπρόσωπες με εξαίρεση την Ανάληψη, την Πεντηκοστή και τη Ψηλάφηση του Θωμά. Τα γεγονότα εκτυλίσσονται γύρω από έναν νοητό άξονα στο κέντρο του οποίου τοποθετείται η κύρια μορφή με τα δευτερεύοντα πρόσωπα να καταλαμβάνουν τα πλάγια της σύνθεσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Μη μου Άπτου, η κυρίαρχη μορφή του Χριστού τοποθετείται στο κέντρο και οι μορφές των αγγέλων και της Μαγδαληνής στα άκρα της παράστασης. Επιπλέον, η απόδοση των επιμέρους επιπέδων στις πολυπρόσωπες σκηνές γίνεται με παρατακτική τοποθέτηση. Στην Ανάληψη, για

παράδειγμα σε πρώτο επίπεδο τοποθετείται η Θεοτόκος και τα υπόλοιπα επίπεδα τονίζονται με την ιεραρχική τοποθέτηση των προσώπων.

Οι σκηνές διακρίνονται για την ισόρροπη σύνθεση ως προς την κλίμακα και την απόδοση των μορφών. Σε αρκετές παραστάσεις παρατηρείται ο τονισμός της κύριας μορφής όχι με την σμίκρυνση των υπολοίπων, αλλά με την κατάλληλη τοποθέτηση της κυρίαρχης μορφής στο κέντρο. Στη Ψηλάφηση του Θωμά λόγου χάρη, η μορφή του Κυρίου αποδίδεται στην ίδια κλίμακα με τους αποστόλους αλλά τονίζεται με την τοποθέτησή της πάνω σε υψηλό υποπόδιο. Τα σώματα των συνθέσεων είναι εύρωστα κοντά και με στιβαρά μέλη, που αποδίδουν ρεαλιστικά τη σωματοδομή τους. Τα συναισθήματα των προσώπων αποδίδονται με κινήσεις που αντιγράφουν εκφραστικά μέσα της καθημερινότητας. Η έκφραση της θλίψης της Παναγίας στην Άκρα Ταπείνωση αποδίδεται με τη χειρονομία του χεριού που πιάνει το μάγουλό της. Επιπλέον, η καταβεβλημένη Παναγία στο μνήμα του Κυρίου, στην παράσταση του Άνω σε έν θρόνω κάτω σε έν τάφω, γέρνει προς τον Χριστό και ακουμπά με το χέρι σπλαχνικά και με τρόμο τον κρύο τάφο. Τα πρόσωπα των ιστάμενων αγίων στη κατώτερη ζώνη χαρακτηρίζονται από συγκρατημένες κινήσεις αποτυπώνοντας την ευγένεια και την προσήνειά τους.

Το πλάσιμο των γυμνών μελών του σώματος αποδίδεται με μαλακές διαβαθμίσεις ανοικτού καστανοπράσινου και καστανού χρώματος επάνω στον σπαρόχρωμο προπλασμό. Τα φώτα στο μέτωπο και στις παρειές, καθώς και οι φωτοσκιάσεις τονίζουν τα προσωπογραφικά χαρακτηριστικά των μορφών. Τα πρόσωπα κυρίως ωσειδή και στενόμακρα, αποδίδονται σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά της ηλικίας τους. Σχεδόν όλες οι μορφές φέρουν μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια, καμπύλα βλέφαρα με χαρακτηριστική χαλάρωση κάτω από το κάτω βλέφαρο και λεπτή μύτη. Οι ώριμες και γεροντικές μορφές φέρουν αδρά και σκληρά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, η πλαστικότητα των ζυγωματικών, το σκληρό πλάσιμο και η γκριζα ή λευκή γενειάδα, που χαρακτηρίζουν τις γεροντικές μορφές, τονίζονται με λευκές και φαιές γραμμικές πινελιές. Χαρακτηριστική είναι η μορφή του αγίου Νικηφόρου, οι ρυτίδες, ο τονισμός των φρυδιών, της λευκής γενειάδας και η ρωμαλέα και με

μεγάλα ρουθούνια μύτη τον μετατρέπουν σε μια λεπτεπίλεπτη σεβάσμια μορφή. Σημαντικό είναι ότι όλα τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά αποδίδονται με ζωγραφικό τρόπο.

Τα περισσότερα ενδύματα των μορφών είναι τυπικά για το β' μισό του 18ου αιώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το καμίσιο των αγίων Γεωργίου, Δημητρίου και Παντελεήμονος με τη χαρακτηριστική αναδίπλωση του ανάμεσα στα σκέλη. Τα ενδύματα των μορφών ως επί το πλείστον είναι στατικά όμως σε γενικές γραμμές είναι αποδοσμένα με αρμονία. Είναι μονόχρωμα με ιδιαίτερα τονισμένες παρυφές. Ιδιαίτερο παράδειγμα αποτελεί ο μανδύας του στρατιωτικού της αποτομής του Πρόδρομο και η ενδυμασία του άρχοντος Δημάκη. Η διακόσμηση των ενδυμάτων είναι διακριτική και περιορισμένη. Ο θώρακας του στρατιώτη στην Αποτομή του Προδρόμου φέρει σύνθετα γραμμικά σχέδια που έλκει την καταγωγή του από φορητές εικόνες της Κρητικής ζωγραφικής, βέβαια σε μια πιο απλοποιημένη εκδοχή¹⁴⁴. Στην πλειοψηφία τους τα ενδύματα ακολουθούν τις κινήσεις των μορφών και φέρουν επιμελημένη γραμμική πτυχολογία. Το χρώμα των ενδυμάτων είναι κυρίως το ερυθρό, γαλάζιο, καστανό, πράσινο, λευκό και η άχρα και ανακυκλώνονται εναλλάξ στις ενδυμασίες των μορφών.

Το βάθος των συνθέσεων αποτελείται κυρίως από δύο επίπεδα, τα γεγονότα εκτυλίσσονται είτε μπροστά σε κτήρια (Δείπνος εις Εμμαούς, Ψηλάφηση), είτε σε φυσικό τοπίο (Επίσκεψη των Μυροφόρων στο μνήμα), είτε σε συνδυασμό (μαρτύριο αγίου Χαραλάμπους). Τα κτήρια στις παραστάσεις προσδίδουν το απαραίτητο βάθος. Κυρίως είναι τρουλαία αρχιτεκτονήματα, δρομικές βασιλικές και απλά ορθογώνια κτίσματα με δίρριχτη στέγη.

Ο κάμπος των συνθέσεων είναι σκούρος γαλάζιος και οι διαχωριστικές ταινίες μεταξύ των παραστάσεων ερυθρές. Τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης που εντοπίζονται στις παραστάσεις είναι περιορισμένα. Κυρίως εντοπίζονται πινάκια, αγγεία πόσεως και μυροδοχεία.

¹⁴⁴. Παρόμοιος θώρακας απαντάται σε έργο του Πουλάκη, βλ. Ρηγόπουλος 2006, 116, πίν. 150.

*Οι ζωγράφοι του καθολικού*¹⁴⁵.

Οι παραπάνω εικονογραφικές και τεχνοτροπικές παρατηρήσεις της ζωγραφικής των τυπικαριών και παρεκκλησιών του καθολικού της μονής Αγάθωνος, συνδέουν τις παραστάσεις με το έργο δύο ζωγράφων που έδρασαν στην ευρύτερη περιοχή της Φθιώτιδας και της Ευρυτανίας, τον Γεώργιο Γεωργίου (μνείες 1785-1818) από το Μαυρίλο Φθιώτιδας¹⁴⁶ και τον Γεώργιο Αναγνώστου (μνείες 1782-1791) από τον Φουρνά Ευρυτανίας¹⁴⁷. Δυστυχώς το έργο των δύο ζωγράφων δεν έχει δημοσιευτεί, με την εξαίρεση του καθολικού της μονής Προυσού, που έχει μελετηθεί εν μέρει από τον Αθανάσιο Παλιούρα¹⁴⁸. Οι Γεώργιος Γεωργίου και Γεώργιος Αναγνώστου ζωγραφίζουν μαζί από το 1785 έως και το 1791, σε πέντε ναούς, σύμφωνα με αφιερωματικές επιγραφές που αναφέρουν τα ονόματά τους¹⁴⁹. Οι ναοί αυτοί είναι: η μονή Προυσού (1785), ο Προφήτης Ηλίας στην Αγία Τριάδα Κτημενίων Ευρυτανίας (1785-1790), η Κοίμηση της Θεοτόκου στην κοινότητα Σταυρού (Δεμερλή-Παλαιοφάρσαλα) στη Θεσσαλία (1786), ο ναός της Παναγίας στους Δομιανούς Ευρυτανίας (1787) και ο ναός των Ταξιαρχών στο Μύρρεσι Ευρυτανίας (1791)¹⁵⁰. Ο Μανόλης Χατζηδάκης τονίζει ότι οι δύο ζωγράφοι εργάστηκαν με μεγάλη επαγγελματική ικανότητα από το διάστημα 1770-1800 από το Μύρρεσι των Αγράφων έως τη μονή Προυσού¹⁵¹. Σημαντικό στοιχείο είναι ότι ο Γεώργιος Γεωργίου και ο άρχοντας Δημάκης, ο ανακαινιστής του καθολικού της μονής Αγάθωνος, ήταν συντοπίτες από το Μαυρίλο.

Η Πλατυτέρα στο τύπο της Βλαχερνίτισσας απαντά και στο καθολικό της μονής Προυσού με χαρακτηριστική ομοιότητα (εικ. 95). Ο Χριστός ως μελιζόμενος άρτος που προβάλλει από κάλυκα αγίου ποτηρίου, αν και εξαιρετικά κατεστραμμένος στη μονή Αγάθωνος, είναι παρόμοιος (εικ. 96).

¹⁴⁵. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Ι. Τσιουρή για τη πολύτιμη βοήθεια και τις εύστοχες παρατηρήσεις του σχετικά με το εργαστήριο που φιλοτέχνησε τις τοιχογραφίες των τυπικαριών και των παρεκκλησιών.

¹⁴⁶. Χατζηδάκης 1987, 227-228.

¹⁴⁷. Χατζηδάκης 1987, 163-164.

¹⁴⁸. Παλιούρας 2011, 481-494.

¹⁴⁹. Παλιούρας 2011, 482-483.

¹⁵⁰. Παλιούρας 2011, 482-483.

¹⁵¹. Χατζηδάκης 1987, 113-114.

Ταυτόσημες είναι οι σκηνές της Άκρας Ταπεινώσης, αφού και στους δύο ναούς ο Χριστός προβάλλει πίσω από λίθινη σαρκοφάγο (εικ. 97). Χαρακτηριστική λεπτομέρεια είναι ότι από τον κάλαμο με τον σπόγγο εκφύονται μικρά φύλλα καλαμιάς. Επιπλέον, στην ανατολική καμάρα του καθολικού της μονής Προυσού και στην αντίστοιχη του παρεκκλησίου του Προδρόμου, βόρεια και νότια αποδίδονται οι παραστάσεις τις Ανάληψης και Πεντηκοστής με χαρακτηριστική ομοιότητα (εικ. 95). Στην Ανάληψη η στάση της Θεοτόκου, των αποστόλων και των αγγέλων που κρατούν τη κυκλική δόξα του Χριστού είναι ταυτόσημες. Παρομοίως, ταυτόσημη είναι και η σκηνή της Πεντηκοστής με τη Θεοτόκο στο κέντρο και τους αποστόλους καθιστούς σε ημικυκλικό έδρανο εκατέρωθεν της Θεοτόκου. Με μεγάλη ομοιότητα τόσο στην απόδοση της γενειάδας όσο και στα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδεται ο άγιος Αχιλλεῖος (εικ. 100). Γενικά, τα χαρακτηριστικά του προσώπου των μορφών με τα μεγάλα ωοειδή μάτια, τη λεπτή μύτη και την προσεγμένη κόμμωση εντοπίζονται και στους δύο ναούς. Λόγου χάρη, ο άγιος Παντελεήμων της μονής Αγάθωνος με τον Χριστό Εμμανουήλ από τον Προυσό έχουν παρόμοια προσωπογραφικά χαρακτηριστικά (εικ. 61 και 101). Χαρακτηριστική είναι η μορφή του αγίου Νικανδρου που αποδίδεται σπανός και με χαρακτηριστικές ρυτίδες στο πρόσωπο. Παρόμοιο πλάσιμο στο πρόσωπο εντοπίζεται σε αδιάγνωστη αγία στο καθολικό της μονής Προυσού (εικ. 47 και 100) Επίσης, η αποτομή της αγίας Αικατερίνης και του αγίου Θεοδώρου (εικ. 102) στο καθολικό της μονής Προυσού αποδίδεται με τον ίδιο τρόπο, όπως στις αποτομές των Παρεκκλησίων της μονής Αγάθωνος. Το σώμα αποδίδεται μπρούμυτα με τον λαιμό να αιμορραγεί και η κεφαλή να έχει κυλίσει μακριά από το σώμα.

Στις επιμέρους ομοιότητες, οι ενδυμασίες στο καθολικό της μονής Προυσού είναι πιο εξεζητημένες σε σχέση με το καθολικό της μονής Αγάθωνος, αλλά οι σταυροί που κοσμούν τα ωμοφόρια των ιεραρχών είναι απόλυτα ταυτόσημοι μεταξύ των δύο ναών. Επιπλέον η ναόσχημη λιβανωτίδα που κρατεί ο διάκονος Στέφανος είναι όμοια με τη λιβανωτίδα που κρατά ο ίδιος στο βόρειο τυπικαριό του καθολικού της Αγάθωνος (εικ. 99). Η διακόσμηση των υφασμάτων καθώς και η πτωχολογία τους ομοιάζει σε μεγάλο βαθμό. Και στα

δύο μνημεία χαρακτηριστική είναι η αναδίπλωση του φελονίου των αγίων. Τέλος, όμοια είναι τα γράμματα που επιγράφουν τις παραστάσεις και τα ονόματα των αγίων, και στους δύο ναούς το όνομα του αγίου αναγράφεται με κεφαλαία και το προσωνύμιο με πεζά.

Τα παραπάνω στοιχεία επισημαίνουν τις ομοιότητες που παρατηρούνται στη ζωγραφική μεταξύ των δύο ναών. Βέβαια στο καθολικό της μονής Προυσού οι μορφές και οι παραστάσεις είναι εξεζητημένες, γεγονός απόλυτα κατανοητό αφού προέρχονται από τον κυρίως ναό του καθολικού. Οι ομοιότητες της ζωγραφικής μεταξύ των δυο ναών είναι περισσότερες απ' ό,τι οι διαφορές. Ο άγνωστος ζωγράφος του καθολικού της μονής Αγάθωνος μπορεί να ταυτιστεί με τους ζωγράφους Γεώργιο Γεωργίου και Γεώργιο Αναγνώστου. Η τοιχογράφηση του καθολικού της μονής Αγάθωνος δεν μπορεί να πραγματοποιήθηκε με μεγάλη απόσταση από την επισκευή του λίγο μετά το 1745. Το γεγονός αυτό επιτρέπει να τοποθετηθεί χρονικά η τοιχογράφηση του καθολικού της μονής Αγάθωνος πριν από την τοιχογράφηση του καθολικού της μονής Προυσού, δηλαδή πριν από το 1785¹⁵². Με μεγάλη επιφύλαξη, αφού δεν έχουμε στη διάθεσή μας αρκετά δημοσιευμένα έργα των ζωγράφων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η τοιχογράφηση του καθολικού της μονής Αγάθωνος αποτελεί ένα από τα πρώιμα έργα των ζωγράφων Γεωργίου Γεωργίου και Γεωργίου Αναγνώστου.

¹⁵². Για την ζωγραφική στη Θεσσαλία κατά τον 18^ο αιώνα, βλ. Tsiouris 2013, 18-23.

Συμπεράσματα

Προβληματικά είναι τα στοιχεία που σχετίζονται με τον πρώτο ιδρυτή του καθολικού της μονής Αγάθωνος, χωρίς να έχουμε στη διάθεσή μας πηγές ή όλα εκείνα τα στοιχεία που τεκμηριώνουν ή τουλάχιστον προϋποθέτουν την ύπαρξη του Αγάθωνα ως ιδρυτή του καθολικού, δε μπορούμε να βασιστούμε στην πρόσφατα διαμορφωμένη προφορική παράδοση και να ιστορικοποιήσουμε τον Αγάθωνα. Πιθανόν κάποιος ανώνυμος σε εμάς ιδρυτής χορήγησε την κατασκευή του καθολικού στο α' μισό του 16ου αιώνα. Πρέπει να τονίσουμε ότι η μονή αναφέρεται σε οθωμανικά έγγραφα ως μονή Αγάθωνης δηλ. ως το μοναστήρι που είναι αφιερωμένο στη Παναγία με το προσωνύμιο *Αγάθωνη*. Δεν μπορούμε να αποδείξουμε αν αυτό το προσωνύμιο προήλθε από την «*Αγαθή μονή*» που ίδρυσαν, σύμφωνα με το σημείωμα κώδικος της μονής Προυσού, οι δύο όσιοι Συμεών και Θεόδωρος ή οι δύο ευσεβείς Οθωμανοί αδελφοί, σύμφωνα με το *Προσκνητάριο* αν και φαντάζει το μόνο πιθανό. Ξεκάθαρα είναι τα στοιχεία για τον ανακαινιστή του καθολικού, λίγο μετά το 1745. Ο χορηγός της ανακαίνισης του καθολικού από τον καταστροφικό σεισμό του 1740, που τεκμηριώνουν τα οθωμανικά έγγραφα του 1745, είναι ο άρχων Δημάκης Χατζηαναγνώστου Οικονόμου από το Μαυρίλο Φθιώτιδας την εποχή που ηγούμενος της μονής ήταν ο παπα-Χρήστος, όπως αναφέρει η σχετική ιεροδικαστική απόφαση. Ο άρχοντας Δημάκης εικονίζεται ως δωρητής στον βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους, ενώ ο παπα-Χρήστος μάλλον εικονίζεται ως δωρητής στον βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

Την ύπαρξη της μονής Αγάθωνος στο α' μισό του 16ου αιώνα προϋποθέτουν δύο στοιχεία: η επιγραφή με τη χρονολογία 1524 που εντόπισε ο

Σωτηρίου κατά την επίσκεψή του και η αρχαιότερη λειψανοθήκη της μονής που φέρει την χρονολογία 1537. Βέβαια, στην παραπάνω χρονολόγηση συντελούν και όλα τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του καθολικού που παρουσιάστηκαν στο 1ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Αδιάσειστο στοιχείο είναι η αρχιτεκτονική συνάφεια μεταξύ του καθολικού της μονής Αντινίτσας και του υπό εξέταση καθολικού. Το καθολικό της μονής Αντινίτσας (των αρχών του 15ου αιώνα), αποτελεί το αρχιτεκτονικό πρότυπο του καθολικού της μονής Αγάθωνος. Επομένως, θα ήταν αδόκητο να κατασκευαστεί το καθολικό της μονής Αγάθωνος με μεγάλη χρονική απόσταση από την κατασκευή του προτύπου του. Επομένως η ίδρυση του καθολικού στο α' μισό του 16ου αιώνα είναι πολύ πιθανή. Η δεύτερη οικοδομική φάση του ναού τεκμηριώνεται με ασφάλεια λίγο μετά το 1745 με αφιερωτή τον άρχοντα Δημάκη.

Τέλος, η τοιχογράφηση των τυπικαριών και των παρεκκλησίων του καθολικού, πιθανόν χορηγήθηκε και αυτή από τον άρχοντα Δημάκη. Οι τοιχογραφίες μπορούν να τοποθετηθούν στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα πριν το 1785. Οι ζωγράφοι του καθολικού μπορούν να ταυτιστούν με τους Γεώργιο Γεωργίου και Γεώργιο Αναγνώστου. Αν η παραπάνω ταύτιση ισχύει τότε η εντοιχία ζωγραφική του καθολικού της μονής Αγάθωνος μπορεί να αποτελεί ένα από τα πρώιμα έργα των δύο ζωγράφων.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Πίν. 1. Χάρτης (και λεπτομ.) του Ι.Γ. Βορτσέλα, όπου σημειώνονται η θέση της μονής Αγάθωνος και του οικισμού Μάρμαρα (Βορτσέλας 1907, πίν. 1)
- Εικ. 1. Κάτοψη του καθολικού της μονής Αγάθωνος (Λαμπάκης 1903, 46, εικ. 9)
- Εικ. 2-3. Εξωτερική άποψη και το εσωτερικό του «κτητορικού» τάφου (φωτ. αρχείο Δ. Κυρίτσης)
- Εικ. 4. Παρεκκλήσιο Ιωάννου Προδρόμου, βόρειος τοίχος, τοιχογραφία μοναχού που κρατεί μακέτα του παρεκκλησίου (φωτ. αρχείο Γ. Βαραλής, Δ. Κυρίτσης)
- Εικ. 5. Παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους, βόρειος τοίχος, ο άρχων Δημάκης (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 6-8. Η ιεροδικαστική απόφαση (φωτ. αρχείο Δ. Κ.)
- Εικ. 9. Το φερμάνι που επιτρέπει την ανακαίνιση του καθολικού από τον σεισμό του 1740 (Ψηφιακό Αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών:
<http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/197563>, τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα: 23/9/2019)
- Εικ. 10. Η μετάφραση του φερμανιού στην ελληνική γλώσσα (Ψηφιακό Αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών:
<http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/197580>, τελευταία επίσκεψη στην ιστοσελίδα: 23/9/2019)
- Εικ. 11. Το καθολικό της μονής Αγάθωνος πριν τις εργασίες συντήρησης (Λαζαρίδης 1964, 272)
- Εικ. 12. Το καθολικό της μονής Αγάθωνος πριν τις εργασίες συντήρησης (Λαζαρίδης 1964, 272)
- Εικ. 13. Καθολικό μονής Αγάθωνος, οι αρχικές οπές από τις δοκοθήκες στέγασης του νάρθηκα (Λαζαρίδης 1964, 274)
- Εικ. 14. Παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους, πριν τις εργασίες συντήρησης (Λαζαρίδης 1964, 272)
- Εικ. 15. Καθολικό μονή Αγάθωνος, ο διώροφος νάρθηκας πριν τις εργασίες συντήρησης (Λαζαρίδης 1964, 274)
- Εικ. 16. Καθολικό μονής Αγάθωνος, άποψη από τα νοτιοδυτικά (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 17. Καθολικό μονής Αγάθωνος, άποψη από τα νοτιοανατολικά (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 18. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιος χορός (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 19. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 20. Καθολικό μονής Αγάθωνος, άποψη του κεντρικού τρούλου και των τρούλων των παρεκκλησίων από τα νοτιοδυτικά (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)

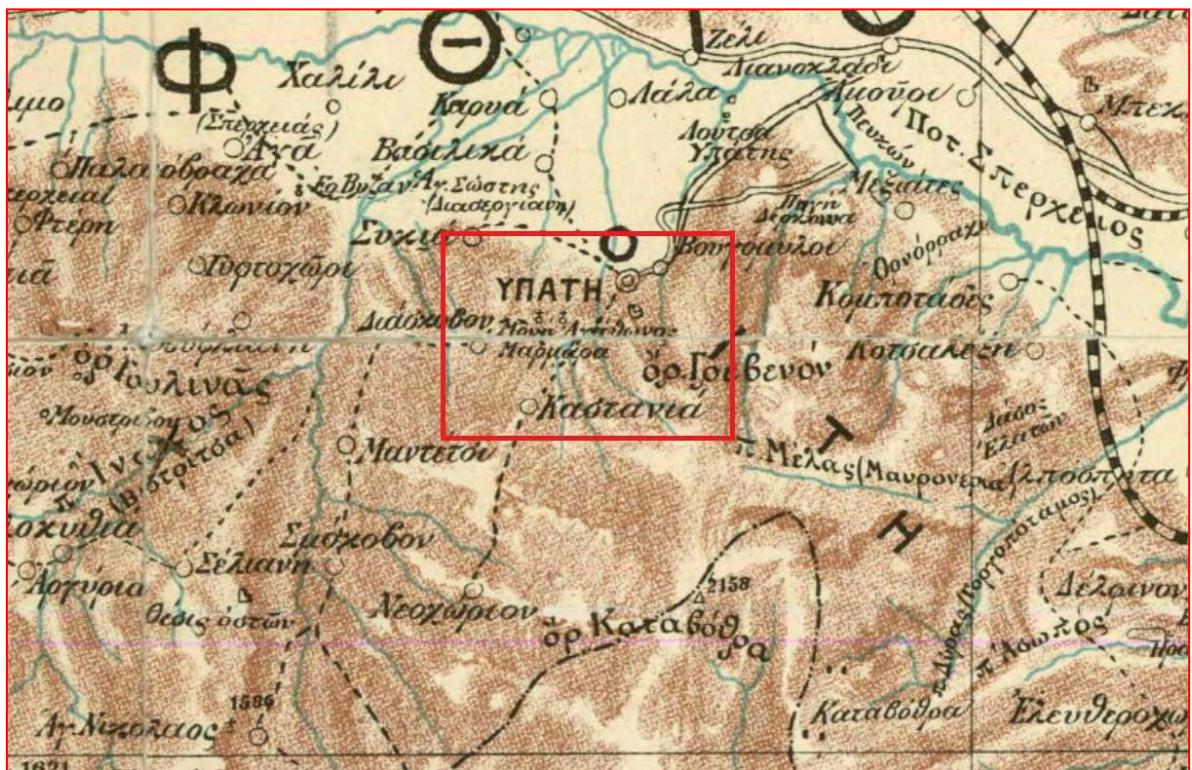
- Εικ. 21. Καθολικό μονής Αγάθωνος, δίλοβο παράθυρο της κεντρικής αψίδας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 22. Καθολικό μονή Αγάθωνος, κάτοψη (Καρατζόγλου 2011, 456, εικ. 1)
- Εικ. 23. Καθολικό μονής Αγάθωνος, τομή κατά μήκος (Καρατζόγλου 2011, 456, εικ. 1)
- Εικ. 24. Καθολικό μονής Αγάθωνος, εγκάρσια τομή κατά πλάτος (Καρατζόγλου 2011, 457, εικ. 2)
- Εικ. 25. Καθολικό μονής Αγάθωνος, εγκάρσια τομή στα παρεκκλήσια (Καρατζόγλου 2011, 457, εικ. 2)
- Εικ. 26. Καθολικό μονής Αγάθωνος, κυρίως ναός, ενδομημένοι ημικίονες στον νότιο χορό (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 27. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νάρθηκας, κόγχη με την Πλατοτέρα πάνω από την θύρα που οδηγεί στον κυρίως ναό (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 28. Καθολικό μονής Αγάθωνος, δίλοβο παράθυρο του δυτικού τοίχου του νάρθηκα με την αφιερωματική επιγραφή του 1908 (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 29. Καθολικό μονής Αγάθωνος, αψίδα παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, έγγλυφα σχέδια (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 30. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νοτιοανατολική φαλτσογωνιά (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 31. Ναός Αγίου Ιωάννη, Πόρτας Μπαμπίνη, δίλοβα παράθυρα (Μεσσής 2010α, εικ. 129)
- Εικ. 32. Κατόψεις των καθολικών Αντινίτσας και Αγάθωνος (Ορλάνδος 1930, 370, εικ. 2, Καρατζόγλου 2011, 456, εικ. 1, σύνθεση: Θ. Καναρέλλης)
- Εικ. 33. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, τεταρτοσφαιρίο αψίδας, ένθρονος Χριστός (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 34. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, αρχάγγελος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 35. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, ο τάφος του Κυρίου (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 36. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, ο Παλιός των Ημερών (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 37. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, αρχάγγελος στο τεταρτοσφαιρίο δυτικής αψίδας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 38. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, οι άγιοι Ρωμανό και Στέφανος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 39. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Μη Μου Άιπου (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 40. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Μη Μου Άιπου (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 41. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Δείπνο εις Εμμαούς (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 42. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Θυσία του Άβελ και του Κάιν (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 43. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Όραμα Πέτρου Αλεξανδρείας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)

- Εικ. 44. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, Χριστός Εμμανουήλ (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 45. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, αρχάγγελος, τεταρτοσφαιρίο δυτικής αψίδας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 46. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, άγιος Αυτόνομος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 47. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, άγιοι Νικάνδρος και Αχιλλεϊος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 48. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, άγιοι Λέων και Γερμανός (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 49. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, αδιάγνωστοι ιεράρχες (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 50. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, άγιοι Νικηφόρος και Ευμένιος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 51. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τυπικαριό, άγιος Ιωάννης πρόδρομος, τεταρτοσφαιρίο ανατολικής αψίδας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 52. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Γρηγόριος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 53. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιοι Ελευθέριος και Ιωσήφ (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 54. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, αδιάγνωστος ιεράρχης και άγιος Μελέτιος στο νότιο τοίχο του ιερού (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 55. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 56. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, τρούλος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 57. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, νοτιοανατολικό σφαιρικό τρίγωνο, άγιος Εφραίμ Καρίας (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 58. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, νοτιοδυτικό σφαιρικό τρίγωνο, άγιος Θεόδωρος Στουδίτης (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 59. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους, άγιος Χαραλάμπος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 60. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιοι Δαμιανός και Κοσμάς (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 61. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Παντελεήμων (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 62. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Ιωάννης Κολοβός (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 63. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Στυλιανός Παφλαγόνος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 64. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Ιωάννης Παλαιολαυρίτης (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)

- Εικ. 65. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Δημήτριος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 66. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Γεώργιος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 67. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Πλατυτέρα (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 68. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Χριστός του Μελισμού (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 69. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Άκρα Ταπεινώση (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 70. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Επίσκεψη των Μυροφόρων στο μνήμα (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 71. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Ψηλάφηση του Θωμά (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 72. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Η συνομιλία του αγίου Χαραλάμπους με τον έπαρχο Κρίσπο (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 73. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Η συνομιλία του αγίου Χαραλάμπους με τον ηγεμόνα της Μαγνησίας Λουκιανό (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 74. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Το μαρτύριο του αγίου Χαραλάμπους (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 75. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Πλατυτέρα (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 76. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, συλλειτουργούντες ιεράρχες (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 77. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Άκρα Ταπεινώση (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 78. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, ο Μελχισεδέκ και ο άγιος Στέφανος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 79. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, τρούλος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 80. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Ιωάννης (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 81. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Ηρωδίων και αδιάγνωστος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 82. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Δημήτριος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 83. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιοι Κύριλλος και Γεράσιμος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 84. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Γεώργιος (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 85. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Ανάληψη (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 86. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Πεντηκοστή (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)

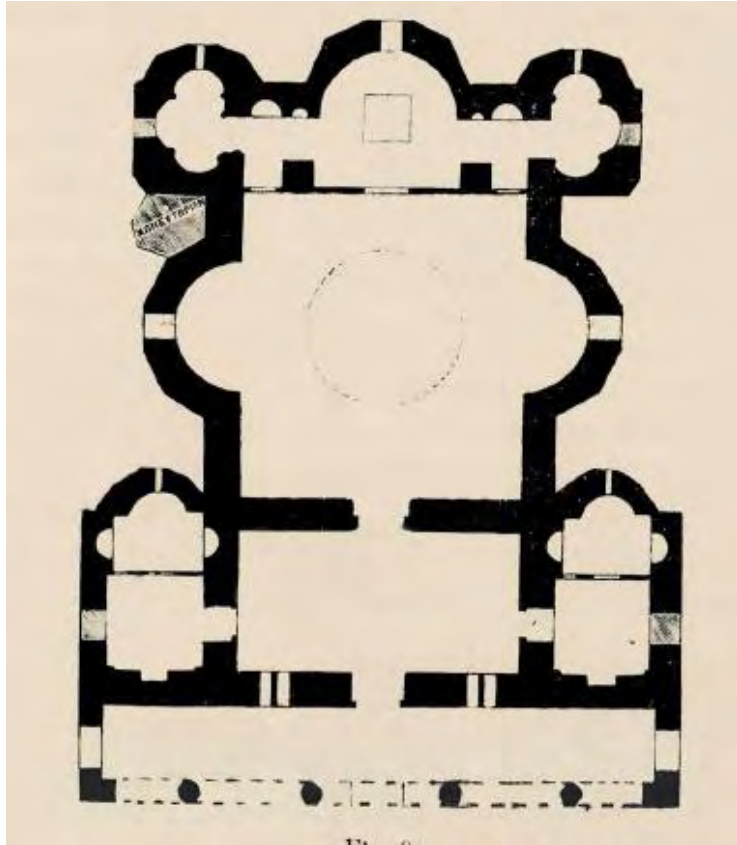
- Εικ. 87. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Ευαγγελισμός Ζαχαρία και α' εύρεση κεφαλής του Προδρόμου (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 88. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Γενέσιο του Προδρόμου (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 89. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Γενέσιο του Προδρόμου, λεπτομέρειες (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 90. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Συμπόσιο του Ηρώδη και Αποτομή της κεφαλής του Προδρόμου (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 91. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια αγίου Γεωργίου από το βόρειο παρεκκλήσιο και αρχαγγέλου από τον ημικύλινδρο της ανατολικής αψίδας του βόρειου τυπικαριού (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 92. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια των αγίων Ιωάννου Παλαιολαυρίτη από το βόρειο παρεκκλήσιο και Ευμένιου από το νότιο τυπικαριού (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 93. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια του Οράματος του Πέτρου Αλεξανδρείας από το βόρειο τυπικαριό (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 94. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια του αγίου Νικάνδρου από το νότιο τυπικαριό (φωτ. αρχείο Γ. Β., Δ. Κ.)
- Εικ. 95. Καθολικό μονής Προυσού, Βλαχερνίτισσα, Ανάληψη και Πεντηκοστή (Παλιούρας 1997, 68, εικ. 77)
- Εικ. 96. Καθολικό μονής Προυσού, Μελισμός (Παλιούρας 1997, 71, εικ. 80)
- Εικ. 97. Καθολικό μονής Προυσού, Άκρα Ταπείνωση (Παλιούρας 1997, 68, εικ. 78)
- Εικ. 98. Καθολικό μονής Προυσού, Όραμα Πέτρου Αλεξανδρείας (Παλιούρας 1997, 73, εικ. 93)
- Εικ. 99. Καθολικό μονής Προυσού, άγιος Στέφανος (Παλιούρας 1997, 71, εικ. 89)
- Εικ. 100. Καθολικό μονής Προυσού, άγιος Αχιλλεῖος και αδιάγνωστη αγία (Παλιούρας 1997, 72, 75 εικ. 92, 99)
- Εικ. 101. Καθολικό μονής Προυσού, Χριστός Εμμανουήλ (Παλιούρας 1997, 82, εικ. 118)
- Εικ. 102. Καθολικό μονής Προυσού, Αποτομή αγίου Θεοδώρου (Παλιούρας 1997, 84, εικ. 123)

ΧΑΡΤΗΣ

Πιν. 1. Χάρτης (και λεπτομ.) του Ι.Γ. Βορτσέλα, όπου σημειώνονται η θέση της μονής Αγάθωνος και του οικισμού Μάρμαρα

EIKONEΣ

Εικ. 1. Κάτοψη του καθολικού της μονής Αγάθωνος (Γ. Λαμπάκης)

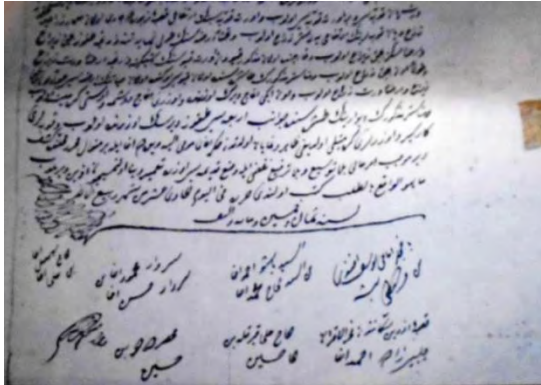
Εικ. 2-3. Εξωτερική άποψη και το εσωτερικό του «κτητορικού» τάφου

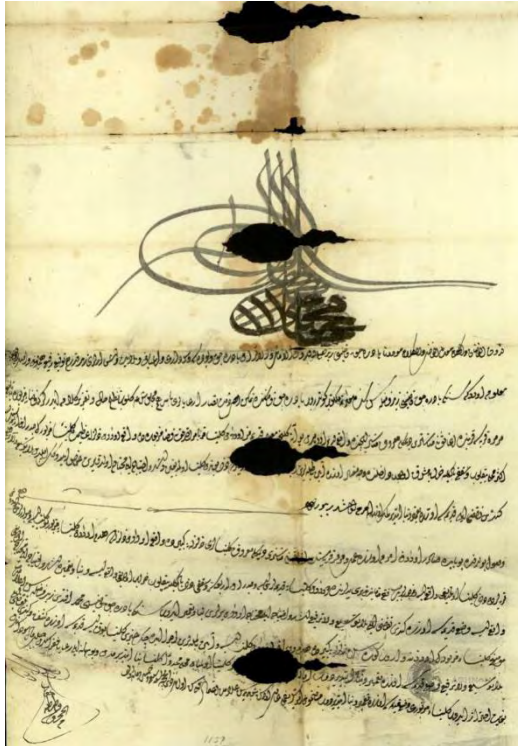
Εικ. 4. Παρεκκλήσιο Ιωάννου Προδρόμου, βόρειος τοίχος, τοιχογραφία μοναχού που κρατεί μακέτα του παρεκκλησίου

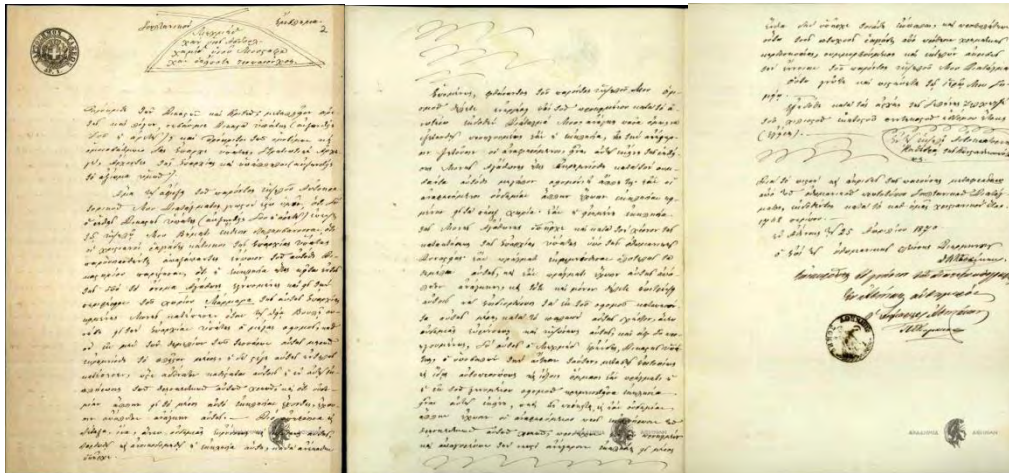
Εικ. 5. Παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους, βόρειος τοίχος, ο άρχων Δημάκης

Εικ. 6-8. Η ιεροδικαστική απόφαση

Εικ. 9. Το φερμάνι που επιτρέπει την ανακαίνιση του καθολικού από τον σεισμό του 1740

Εικ. 10. Η μετάφραση του φερμαντιού στην ελληνική γλώσσα

Εικ. 11. Το καθολικό της μονής Αγάθωνος πριν τις εργασίες συντήρησης

Εικ. 12. Το καθολικό της μονής Αγάθωνος πριν τις εργασίες συντήρησης

Εικ. 13. Καθολικό μονής Αγάθωνος, οι αρχικές οπές από τις δοκοθήκες στέγασης του νάρθηκα

Εικ. 14. Παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους, πριν τις εργασίες συντήρησης

Εικ. 15. Καθολικό μονή Αγάθωνος, ο διώροφος νάρθηκας πριν τις εργασίες συντήρησης

Εικ. 16. Καθολικό μονής Αγάθωνος, άποψη από τα νοτιοδυτικά

Εικ. 17. Καθολικό μονής Αγάθωνος, άποψη από τα νοτιοανατολικά

Εικ. 18. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιος χορός

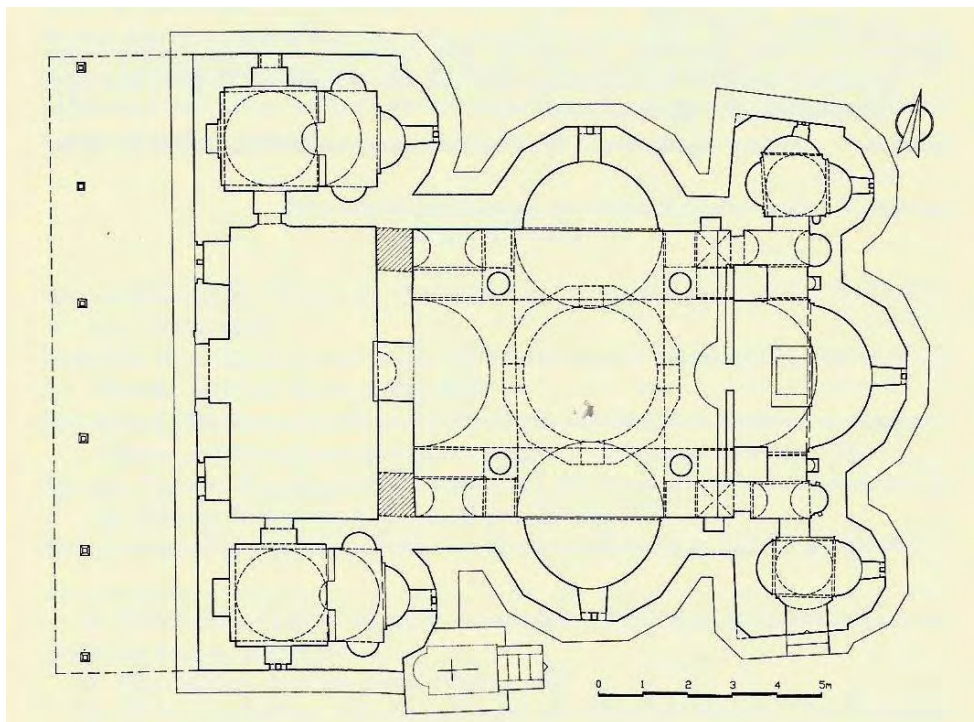
Εικ. 19. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Χαραλάμπους

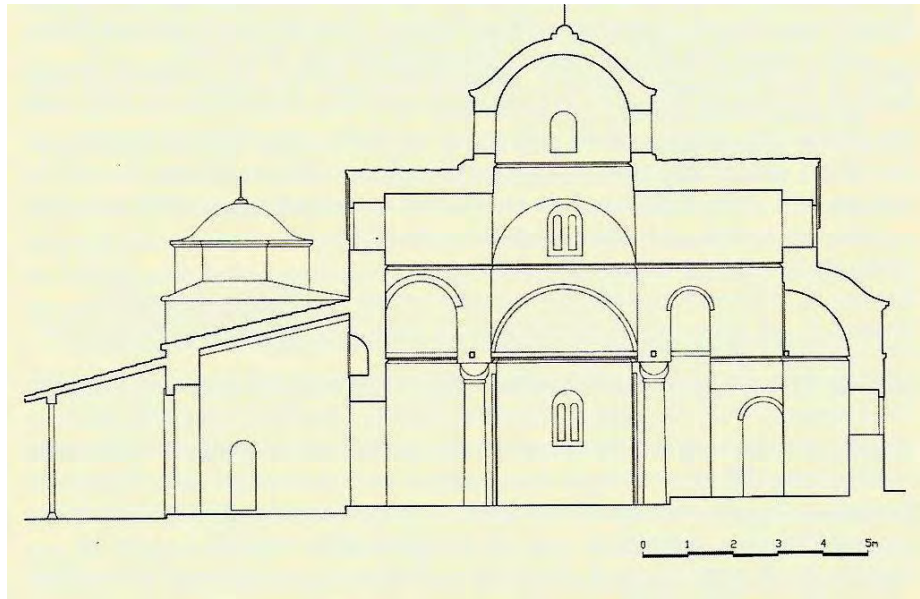
Εικ. 20. Καθολικό μονής Αγάθωνος, άποψη του κεντρικού τρούλου και των τρούλων των παρεκκλησιών από τα νοτιοδυτικά

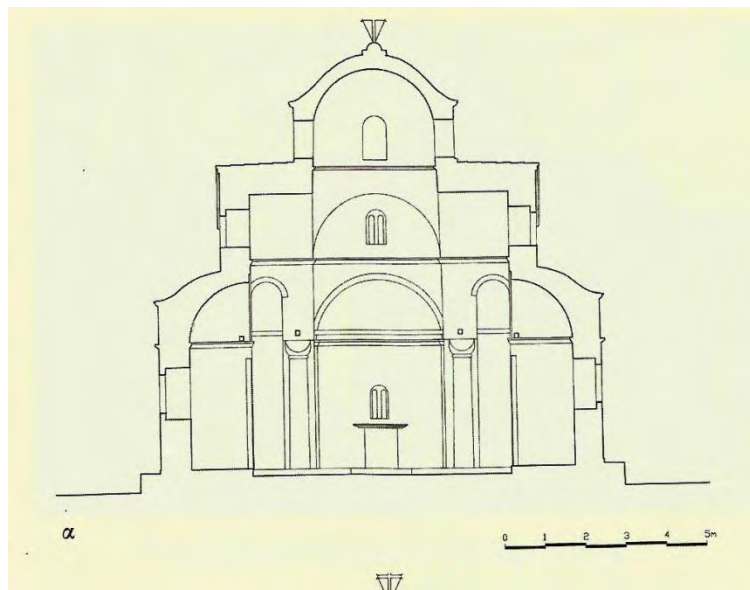
Εικ. 21. Καθολικό μονής Αγάθωνος, δίλοβο παράθυρο της κεντρικής αφίδας

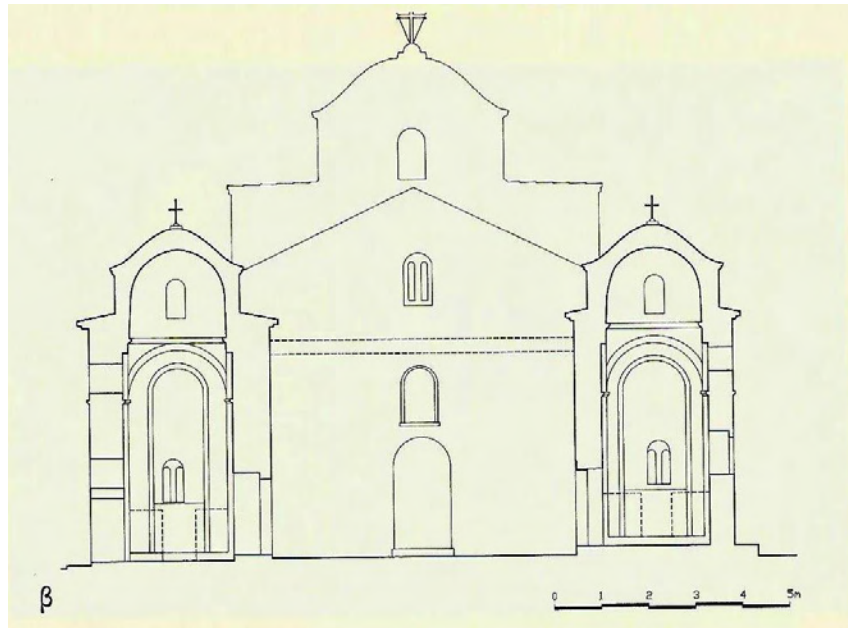
Εικ. 22. Καθολικό μονή Αγάθωνος, κάτοψη (Ι. Καρατζόγλου)

Εικ. 23. Καθολικό μονής Αγάθωνος, τομή κατά μήκος (Ι. Καρατζόγλου)

Εικ. 24. Καθολικό μονής Αγάθωνος, εγκάρσια τομή κατά πλάτος (Ι. Καρατζόγλου)

Εικ. 25. Καθολικό μονής Αγάθωνος, εγκάρσια τομή στα παρεκκλήσια (Ι. Καρατζόγλου)

Εικ. 26. Καθολικό μονής Αγάθωνος, κυρίως ναός, ενδομημένοι ημικίονες στον νότιο χορό

Εικ. 27. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νάρθηκας, κόγχη με την Πλατυτέρα πάνω από την θύρα που οδηγεί στον κυρίως ναό

Εικ. 28. Καθολικό μονής Αγάθωνος, δίλοβο παράθυρο του δυτικού τοίχου του νάρθηκα με την αφιερωματική επιγραφή του 1908

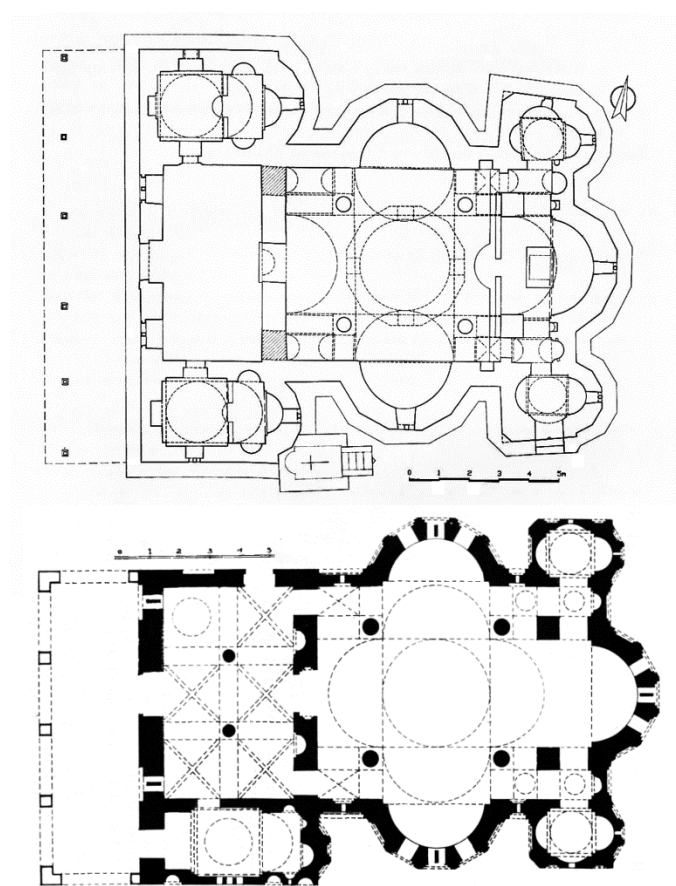
Εικ. 29. Καθολικό μονής Αγάθωνος, αφίδα παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, έγγλυφα σχέδια

Εικ. 30. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νοτιοανατολική φαλτσογωνιά

Εικ. 31. Ναός Αγίου Ιωάννη, Πόρτας Μπαμπίνη, δίλοβα παράθυρα

Εικ. 32. Κατόψεις των καθολικών Αντινίτσας και Αγάθωνος
(Α. Ορλάνδος, Ι. Καρατζόγλου, σύνθεση: Θ. Καναρέλλης)

Εικ. 33. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, τεταρτοσφαιρίο αφίδας, ένθρονος Χριστός

Εικ. 34. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, αρχάγγελος

Εικ. 35. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, ο τάφος του Κυρίου

Εικ. 36. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, ο Παλιός των Ημερών

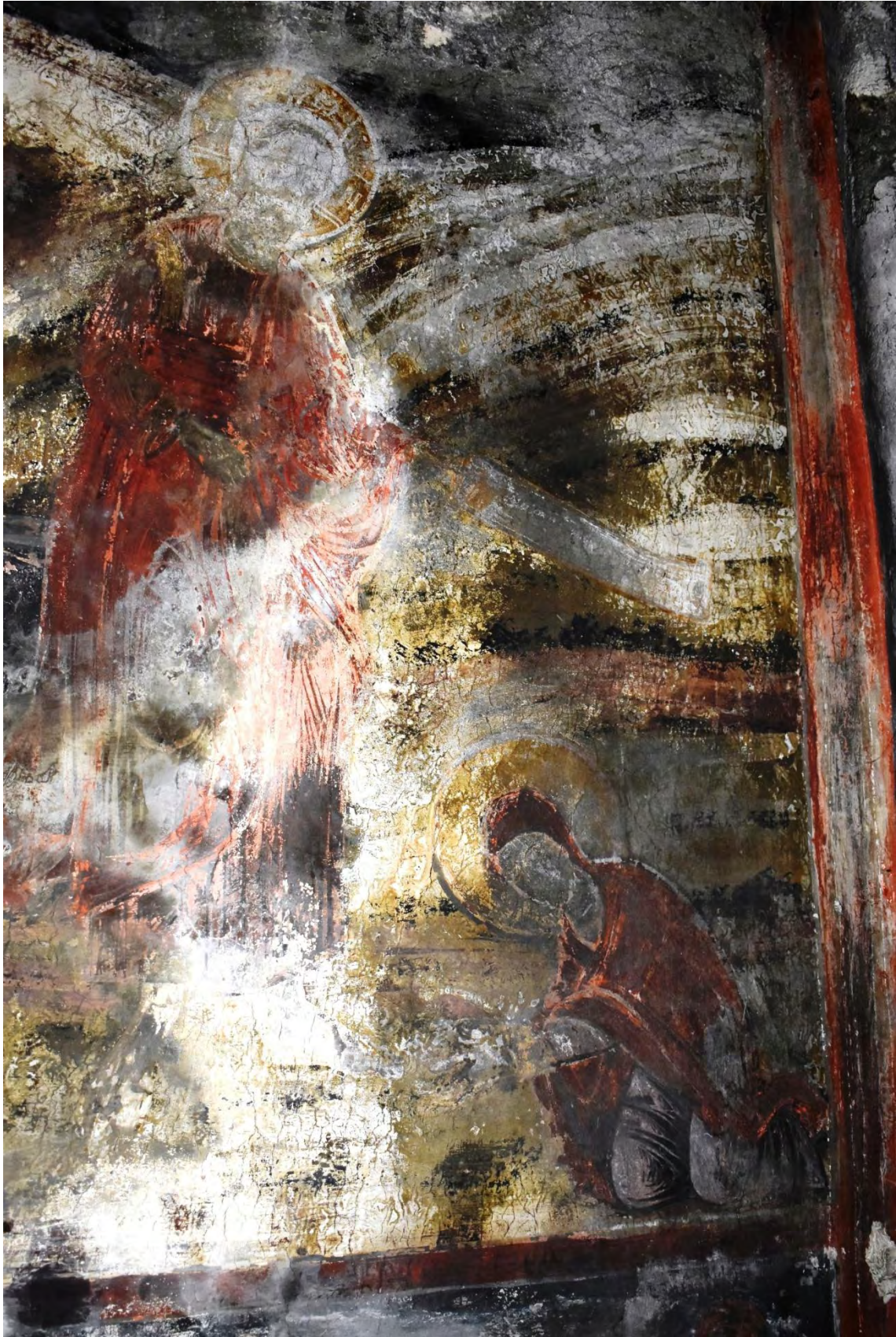
Εικ. 37. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπκαριό, αρχάγγελος στο τεταρτοσφαίριο δυτικής αιτίδας

Εικ. 38. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπκαριό, οι άγιοι Ρωμανό και Στέφανος

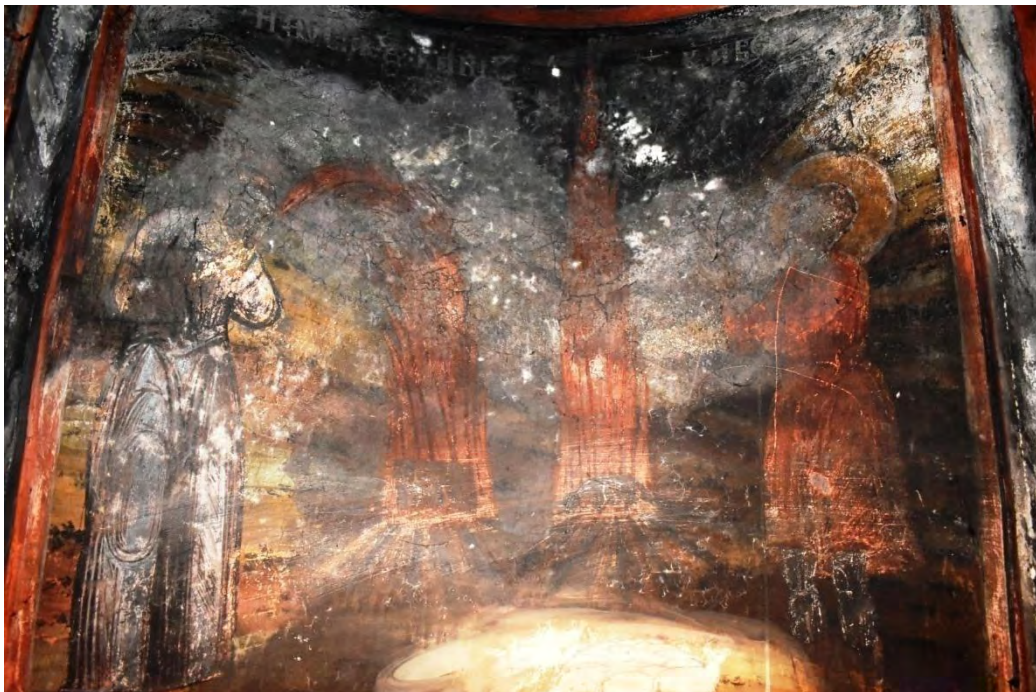
Εικ. 39. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τοπικαριό, Μη Μου Άπτου

Εικ. 40. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τοπικαριό, Μη Μου Άιπου

Εικ. 41. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Δείπνο εις Εμμαούς

Εικ. 42. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τυπικαριό, Θυσία του Άβελ και του Κάιν

Εικ. 43. Καθολικό μονής Αγάθωνος, βόρειο τοπκαριό, Όραμα Πέτρου Αλεξανδρείας

Εικ. 44. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπκαριό, Χριστός Εμμανουήλ

Εικ. 45. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπικαριό, αρχάγγελος, τεταρτοσφαιριο δυτικής αψίδας

Εικ. 46. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπικαριό, άγιος Αυτόνομος

Εικ. 47. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπκαριό, άγιοι Νικανδρος και Αχιλλειος

Εικ. 48. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπκαριό, άγιοι Λέων και Γερμανός

Εικ. 49. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπκαριό, αδιάγνωστοι ιεράρχες

Εικ. 50. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπκαριό, άγιοι Νικηφόρος και Ευμένιος

Εικ. 51. Καθολικό μονής Αγάθωνος, νότιο τοπικαριό, άγιος Ιωάννης πρόδρομος, τεταρτοσφαίριο ανατολικής αιτίδας

Εικ. 52. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Γρηγόριος

Εικ. 53. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιοι Ελευθέριος και Ιωσήφ

Εικ. 54. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, αδιάγνωστος ιεράρχης και άγιος Μελέτιος στο νότιο τοίχο του ιερού

Εικ. 55. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας

Εικ. 56. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, τρούλος

Εικ. 57. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, νοτιοανατολικό σφαιρικό τρίγωνο, άγιος Εφραίμ Καρίας

Εικ. 58. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, νοτιοδυτικό σφαιρικό τρίγωνο, άγιος Θεόδωρος Στουδίτης

Εικ. 59. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Χαράλαμπος, άγιος Χαράλαμπος

Εικ. 60. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιοι Δαμιανός και Κοσμάς

Εικ. 61. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Παντελεήμων

Εικ. 62. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Ιωάννης Κολοβός

Εικ. 63. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Στυλιανός Παφλαγόνος

Εικ. 64. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαράλαμπος, άγιος Ιωάννης Παλαιολαυρίτης

Εικ. 65. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Δημήτριος

Εικ. 66. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, άγιος Γεώργιος

Εικ. 67. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Πλατυτέρα

Εικ. 68. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Χριστός του Μελισμού

Εικ. 69. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Άκρα Ταπεινώση

Εικ. 70. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Επίσκεψη των Μυροφόρων στο μνήμα

Εικ. 71. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Ψηλάφηση του Θωμά

Εικ. 72. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Η συνομιλία του αγίου Χαραλάμπους με τον έπαρχο Κρίσπο

Εικ. 73. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Η συνομιλία του αγίου Χαραλάμπους με τον ηγεμόνα της Μαγνησίας Λουκιανό

Εικ. 74. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο αγίου Χαραλάμπους, Το μαρτύριο του αγίου Χαραλάμπους

Εικ. 75. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Πλατυτέρα

Εικ. 76. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, συλλειτουργούντες ιεράρχες

Εικ. 77. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Άκρα
Ταπεινώση

Εικ. 78. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, ο Μελχισεδέκ και ο άγιος Στέφανος

Εικ. 79. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, τρούλος

Εικ. 80. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Ιωάννης

Εικ. 81. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Ηρωδίων και αδιάγνωστος

Εικ. 82. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Δημήτριος

Εικ. 83. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιοι Κύριλλος και Γεράσιμος

Εικ. 84. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, άγιος Γεώργιος

Εικ. 85. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Ανάληψη

Εικ. 86. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Πεντηκοστή

Εικ. 87. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Ευαγγελισμός
Ζαχαρία και α' εύρεση κεφαλής του Προδρόμου

Εικ. 88. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Γενέσιο του Προδρόμου

Εικ. 89. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Γενέσιο του Προδρόμου, λεπτομέρειες

Εικ. 90. Καθολικό μονής Αγάθωνος, παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Συμπόσιο του Ηρώδη και Αποτομή της κεφαλής του Προδρόμου

Εικ. 91. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια αγίου Γεωργίου από το βόρειο παρεκκλήσιο και αρχαγγέλου από τον ημικόλινδρο της ανατολικής αφίδας του βόρειου τυπικαριού

Εικ. 92. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια των αγίων Ιωάννου Παλαιολαυρίτη από το βόρειο παρεκκλήσιο και Ευμένιου από το νότιο τυπικαριού

Εικ. 93. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια του Οράματος του Πέτρου Αλεξανδρείας από το βόρειο τοπκαριό

Εικ. 94. Καθολικό μονής Αγάθωνος, λεπτομέρεια του αγίου Νικάνδρου από το νότιο τοπκαριό

Εικ. 95. Καθολικό μονής Προυσού, Βλαχερνίτισσα, Ανάληψη και Πεντηκοστή

Εικ. 96. Καθολικό μονής Προυσού, Μελισμός

Εικ. 97. Καθολικό μονής Προυσού, Άκρα Ταπείνωση

Εικ. 98. Καθολικό μονής Προυσού, Όραμα Πέτρου Αλεξανδρείας

Εικ. 99. Καθολικό μονής Προουσού, άγιος Στέφανος

Εικ. 100. Καθολικό μονής Προυσού, άγιος Αχιλλειος και αδιάγνωστη αγία

Εικ. 101. Καθολικό μονής Προυσού, Χριστός Εμμανουήλ

Εικ. 102. Καθολικό μονής Προυσού, Αποτομή αγίου Θεοδώρου

